

PRACE GEOGRAFICZNE 269

2019

Jerzy Bański

Waloryzacja zasobów
lokalnych i ich zróżnicowanie
przestrzenne w regionach
Polski Wschodniej

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN im. Stanisława Leszczyckiego wydaje następujące publikacje seryjne: *Geographia Polonica*, *Przegląd Geograficzny*, *Europa XXI*, *Prace Geograficzne*, *Studia Obszarów Wiejskich*, *Monografie IGiPZ PAN* (17 tomów).

Waloryzacja zasobów
lokalnych i ich zróżnicowanie
przestrzenne w regionach
Polski Wschodniej

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego
Polska Akademia Nauk

PRACE GEOGRAFICZNE

Nr 269

Jerzy Bański

Waloryzacja zasobów
lokalnych i ich zróżnicowanie
przestrzenne w regionach
Polski Wschodniej

Evaluation of the local
resources and their spatial
differentiation in the regions
of eastern Poland

Komitet Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Piotr Rosik
Sekretarz redakcji: Ewa Jankowska
Członkowie: Dorota Gazicka-Witkowska
Tomasz Ryger

Rada Redakcyjna:

Andrzej Affek
Dariusz Brykała
Tomasz Komornicki
Bolesław Domański
Sylwia Dołżbasz,
Radosław Dobrowolski
Mariusz Kistowski
Daniel Michniak
Paweł Prokop
Tadeusz Stryjakiewicz

Recenzja:

Wioletta Kamińska
Konrad Czapiewski

Publikacja finansowana ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych projektowi badawczemu, nr 2015/19/B/HS4/01298: *Waloryzacja zasobów lokalnych i ich zróżnicowanie przestrzenne w regionach wschodniej Polski.*

Fotografia na okładce: Jerzy Bański

Projekt graficzny serii: Tomasz Ryger

Opracowanie redakcyjne i techniczne: Ewa Jankowska

Adres Redakcji

IGiPZ PAN
ul. Twarda 51/55, 00-818 Warszawa
tel. 22 697 88 51
e-mail: prace.geograficzne@twarda.pan.pl
www.igipz.pan.pl/prace-geograficzne.html

© Copyright by Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego, Polska Akademia Nauk, Warszawa 2019

PL ISSN 0373-6547
ISBN 978-83-61590-06-4

Druk i oprawa: Poligrafia Salezjańska, ul. Bałuckiego 8, 30-318 Kraków

SPIS TREŚCI

1. Wprowadzenie	9
2. Przegląd koncepcji i terminologia	13
3. Metody wykorzystane w pracy	19
4. Krótka charakterystyka badanego regionu	27
5. Kategorie zasobów lokalnych	35
6. Przegląd zasobów lokalnych Polski Wschodniej	39
7. Struktura i waloryzacja zasobów lokalnych	53
8. Rozmieszczenie zasobów lokalnych	65
9. Charakterystyka wybranych zasobów lokalnych	73
10. Uwarunkowania efektywnego wykorzystania zasobów lokalnych i przykłady nowych produktów lokalnych	157
11. Zakończenie	171
Literatura	174
Evaluation of the local resources and their spatial differentiation in the regions of eastern Poland – Summary	181

Contents

1. Introduction	9
2. Concept review and terminology	13
3. Methods used at work	19
4. Brief characteristics of the studied region	27
5. Categories of local resources	35
6. Review of local resources of Eastern Poland	39
7. Structure and valorisation of local resources	53
8. Localization of local resources.	65
9. Characteristics of selected local resources	73
10. Conditions for the effective use of local resources and examples of new local products	157
11. Conclusion	171
References	174
Evaluation of the local resources and their spatial differentiation in the regions of eastern Poland – Summary	181

1. Wprowadzenie

Rozwój regionalny i lokalny jest w znacznym stopniu uwarunkowany jakością i ilością zasobów wewnętrznych oraz poziomem ich gospodarczego wykorzystania. We współczesnym okresie programowania Unii Europejskiej (2014-2020) wymiar terytorialny jest jedną z głównych jego zasad. Zakłada się bowiem odejście od postrzegania terytorium poprzez pryzmat granic administracyjnych, przykładając większą uwagę do wewnętrznych potencjałów, istotnych zasobów lub barier rozwojowych. W krajach Unii Europejskiej kształtuje się zatem nowy paradygmat polityki rozwoju przestrzennego, który w większym niż dotychczas stopniu uwzględnia lokalną specyfikę (*Komunikat Komisji ...* 2010). Zakłada się, że aktywizacja potencjału wewnętrznego regionu wpłynie korzystnie na warunki życia mieszkańców i pozwoli najbardziej efektywnie wykorzystać środki wspierające rozwój regionalny i inne środki inwestycyjne. Założenie takie przyświeca teoretycznej koncepcji kapitału terytorialnego (Camagni 2008), zdolności endogennych (Scott, Storper 2003) lub lokalnych uwarunkowań i lokalnego usieciowienia (Fujita i in., 1999).

Można wyróżnić dwie podstawowe kategorie zasobów: uniwersalne tj. dające się odtworzyć na innym terytorium oraz lokalne (specyficzne) stanowiące o niepowtarzalności i unikatowości jednostki terytorialnej. Często decydują one o specjalizacji i funkcji ekonomicznej określonego terytorium. Zasoby specyficzne tworzą przewagi konkurencyjne obszaru, na którym występują, bo charakteryzują się zazwyczaj rzadkim występowaniem. Są one trudne do powielania przez innych lub do zastąpienia przez inne rodzaje zasobów w innych miejscach. Zasobów takich nie można też oddzielić od miejsca ich występowania, bo są one głęboko „zakorzenione” w lokalnej przestrzeni i społeczności.

Zasoby lokalne mogą więc być podstawą budowania przewagi konkurencyjnej, pojedynczego podmiotu, małej jednostki terytorialnej, jak i całego regionu. Jednakże, jak pisze A. Jewtuchowicz (2005), samo występowanie na danym obszarze określonego zasobu nie gwarantuje w sposób automatyczny rozwoju tego obszaru. Może on nastąpić dopiero wówczas, kiedy zasób stanie się realnym i aktywnym czynnikiem tego rozwoju. W przeciwnym razie można go uznać

za zasób uśpiony, który wymaga pobudzenia poprzez określoną inwestycję bądź uaktywnienia się grupy społecznej. Można też przyjąć, że niektóre zasoby lokalne są jeszcze nieodkryte.

Zasoby lokalne, najogólniej ujmując, mogą mieć charakter materialny (surowce, produkty, walory środowiskowe, itp.) i niematerialny (relacje, umiejętności i zdolności, powiązania, zachowania, zwyczaje, kultura, itp.). Jest to zatem bardzo szerokie spektrum czynników, o różnorodnej genezie i sposobie oddziaływania na rozwój lokalny i regionalny. Wykazują one przy tym duże zróżnicowanie przestrzenne, dzięki czemu tworzą możliwość wypracowania różnych scenariuszy rozwojowych i rozwiązań strategicznych w regionach. Zbiór zasobów może być też podstawą do kształtowania nowych produktów w szerokim tego słowa znaczeniu, które zwiększą konkurencyjność regionu.

Różnorodność zasobów lokalnych i miejsc ich występowania oraz zróżnicowana forma oddziaływania tych zasobów na rozwój terytorialny są istotnymi zagadnieniami badawczymi, które nie doczekały się jeszcze należytej uwagi ze strony środowiska naukowego. Posługujemy się w tym zakresie na ogół potoczną wiedzą wypracowaną przez praktyków. Dlatego też cele postawione w tym opracowaniu mają przede wszystkim naukowy wymiar poznawczy. Chodzi bowiem o przestrzenną identyfikację i diagnozę zasobów specyficznych w regionach Polski Wschodniej oraz o ocenę poziomu ich unikalności oraz wartości potencjału rozwojowego. Celem metodycznym jest wypracowanie najbardziej efektywnych sposobów identyfikacji i oceny zasobów lokalnych, wśród których należy uwzględnić: metody *desk research* oraz metody społeczne. Natomiast celem aplikacyjnym jest przede wszystkim dostarczenie praktycznej wiedzy na temat możliwości generowania, przez zasoby lokalne, sukcesu gospodarczego oraz zgromadzenie i udostępnienie bogatej bazy danych o zasobach we wschodnich regionach kraju. Materiały takie mogą być pomocne dla jednostek terytorialnych w trakcie przygotowywania nowych strategii rozwoju oraz tworzenia nowych produktów wykorzystujących potencjał zasobów lokalnych.

Głównemu celowi poznawczemu podporządkowane są trzy cele szczegółowe. Pierwszy cel – o charakterze teoretyczno-metodycznym – dotyczy opracowania klasyfikacji zasobów specyficznych i wstępnej weryfikacji metody oceny (waloryzacji) ich roli w rozwoju regionalnym i lokalnym. Waloryzacja zasobów polega na szacowaniu punktowej oceny ich poziomu unikatowości i użyteczności w kontekście skuteczności kształtowania rozwoju lokalnego. Drugim celem jest identyfikacja i diagnoza zasobów. Identyfikacja zasobów polega na wskazaniu miejsca występowania i rodzaju zasobu, natomiast diagnoza polega na charakterystyce cech zasobów i ocenie ich przydatności w rozwoju lokalnym. Trzeci cel szczegółowy dotyczy poszukiwania prawidłowości w rozmieszczeniu przestrzennym zasobów lokalnych i wskazania modelowych przykładów ich wykorzystania dla efektywnego rozwoju jednostek terytorialnych i osiągnięcia sukcesu gospodarczego.

Omówione cele szczegółowe wyrażają następujące pytania badawcze:

- Jaka jest struktura zasobów lokalnych w Polsce Wschodniej?
- Czy zasoby lokalne wykazują prawidłowości w rozmieszczeniu przestrzennym?
- Które zasoby lokalne są najbardziej efektywne w rozwoju lokalnym i regionalnym?

Cele naukowe mają zweryfikować podstawową hipotezę badawczą (1), która brzmi: *zasoby lokalne charakteryzują się koncentracją przestrzenną i w miejscach koncentracji efektywność ich wykorzystania jest największa*. Hipoteza zakłada więc występowanie zależności pomiędzy rolą rozwojową zasobów lokalnych, a ich liczebnością. Na obszarach koncentracji zasobów lokalnych mogą tworzyć się pomiędzy nimi sieci powiązań zwiększające ich wartości użytkowe. Natomiast występowanie odosobnionych zasobów lokalnych stwarza utrudnienia w ich efektywnym wykorzystaniu i osiągnięciu sukcesu ekonomicznego. Druga hipoteza badawcza (2) brzmi: *zasoby lokalne Polski Wschodniej charakteryzują się przewagą unikatowości nad użytecznością*. Prawdziwość tej hipotezy była weryfikowana na podstawie waloryzacji zasobów, która polegała na punktowej ocenie poziomu unikatowości i użyteczności wykonanej przez pięciu niezależnych ekspertów.

Badanie objęło swoim zasięgiem trzy wschodnie województwa: podlaskie, lubelskie¹ i podkarpackie, których duże fragmenty włączają się do obszarów peryferyjnych i które są charakteryzowane, jako jedne z najsłabiej rozwiniętych gospodarczo terytoriów wśród wszystkich regionów Unii Europejskiej. Identyfikuje się tam szereg innych negatywnych cech, w tym niski poziom życia, wysoką stopę ukrytego bezrobocia, niską aktywność gospodarczą, drenaż mózgowy wykształconej młodzieży, zaawansowane procesy depopulacji, postępujący proces starzenia się ludności oraz polaryzację rozwoju przestrzennego (Bański, Flaga 2013; Dębski 1997; Celińska-Janowicz i in. 2010; Miszczuk, Wesołowska 2012). Ponadto są to obszary mieszanego różnicowania kulturowego (Polacy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy, Żydzi, Słowacy) i religijnego (katolicy, prawosławni, protestanci, muzułmanie). W przeszłości historycznej należały one przez długi czas do różnych systemów politycznych i administracyjnych, co zwiększyło ich zróżnicowanie przestrzenne. Miało to niebagatelny wpływ na kształtowanie się różnorodnych zasobów.

Samo pojęcie „Polska Wschodnia” ma bardzo różne konotacje społeczne, kulturowe i historyczne. Współczesne opracowania planistyczne włączają do tego obszaru województwa: podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie, podlaskie i warmińsko-mazurskie, ale wynika to bardziej z potrzeb praktycznych (wykorzystania środków finansowych kierowanych przez Unię Europejską w ramach programu

¹ W przypadku woj. lubelskiego wykorzystano bogate materiały dokumentacyjne opracowane w projekcie, *Diagnoza zasobów lokalnych Lubelszczyzny*, wykonanym w 2014 r. na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego, przez firmę Agrotec sp. z o.o., w którym kierownikiem naukowym był autor tego opracowania oraz rezultaty projektu badawczego *Wpływ przekształceń społeczno-ekonomicznych na potencjał ludnościowy wschodniej Polski – diagnoza i prognoza*, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanego na podstawie decyzji nr 7009/B/P01/2011/40.

rozwoju Polski Wschodniej), niż czynników geograficznych lub historyczno-kulturowych. Polska Wschodnia stała się ważnym beneficjentem środków unijnych, co w dłuższej perspektywie powinno przynieść korzystne rezultaty w strukturze przestrzennej i gospodarczej tego obszaru. Ważne, aby te i przyszłe środki zasiliły między innymi działania związane z wykorzystaniem zasobów lokalnych i budowaniem na ich podstawie przewagi konkurencyjnej regionów.

2. Przegląd koncepcji i terminologia

Jeden z najważniejszych dylematów polityki rozwojowej dotyczy wyboru pomiędzy konkurencyjnością i efektywnością, a sprawiedliwością i równością. Zwolennicy pierwszego rozwiązania są za tworzeniem warunków do rozprzestrzeniania się rozwoju z terytoriów, które są najbardziej podatne na procesy rozwojowe (np. aglomeracje, obszary metropolitalne). W tym kontekście mówi się o procesie polaryzacji regionalnej i dyfuzji wzrostu, przyjmując dla rozwoju Polski w najbliższych dekadach model polaryzacyjno-dyfuzyjny (*Polska 2030... 2009*). Koncepcja tego modelu wywodzi się z teorii niezrównoważonego rozwoju regionalnego i zakłada dynamiczny rozwój w określonym miejscu, który z czasem rozlewa się (na zasadzie dyfuzji) na całe terytorium. Jej podwaliny dali F. Perroux (1955), A. Hirschman (1958), J. Fridmann (1974). Jednakże jak zauważają A. Pike, A. Rodrigues-Pose i J. Tomaney (2006, 2007), z punktu widzenia terytorialnego, regionami „zwycięskimi” są przede wszystkim trzy kategorie obszarów: duże regiony metropolitalne, niektóre obszary przemysłowe i regiony turystyczne. W przypadku regionów położonych peryferyjnie (na ogół słabiej rozwiniętych), nie dysponujących silnymi ośrodkami wzrostu, należy więc poszukiwać wewnętrznych potencjałów, decydujących o ich przewadze konkurencyjnej. Stwarza to konieczność bardziej indywidualnego podejścia do regionów i efektywnego wykorzystania ich wewnętrznych zasobów. Innymi słowy wymagają one alternatywnych strategii rozwojowych w ujęciu regionalnym i lokalnym (Pike i in. 2006). Zwolennicy tak rozumianego rozwoju wybierają „sprawiedliwość i równość”, bowiem wolą bezpośrednio wspierać i pobudzać terytoria, nawet takie, które nie gwarantują najbardziej efektywnego wykorzystania zainwestowanych środków. Stanowisko takie jest jasno wyrażane przez obecne władze rządowe w naszym kraju, które poddają jednoznacznie negatywnej ocenie do niedawna obowiązujący w polskiej polityce przestrzennej model polaryzacyjno-dyfuzyjny (patrz projekt *KSRR 2030*).

Analizy przeprowadzone w ramach programu badawczego „*Warunki życia społeczeństwa polskiego: problemy i strategie*” wykazały, iż oddziaływanie czynników zewnętrznych na rozwój lokalny w głównej mierze zależy od aktywności

samego układu lokalnego. W przypadku zaistnienia korzystnego finansowo-inwestycyjnego impulsu zewnętrznego, jego racjonalne wykorzystanie i efekty rozwojowe zależą od kapitału endogenego (G. Gorzelak, 2008). Do podobnych wniosków dochodzi A. Sobala-Gwosdz, 2004, wg której baza lokalna odgrywa kluczową rolę rozwojową.

Z podobnych przesłanek wynika koncepcja regionów „uczących się” Richarda Floridy, która opiera się na przekonaniu, że kluczowe znaczenie dla konkurencyjności określonego terytorium, ma umiejętność tworzenia specyficznych i strategicznych zasobów (Jewtuchowicz 2005). Są nimi przede wszystkim umiejętności i wiedza. Zgodnie z opinią wyrażaną przez M. E. Portera (1990) pojęcie konkurencyjności regionu jest niezwykle trudne do zdefiniowania, a syntetyczna ocena takiej konkurencyjności wręcz niemożliwa do przeprowadzenia. Według tego autora celem rozwojowym dla regionu jest przede wszystkim podnoszenie poziomu życia ludności. Cel ten można osiągnąć dzięki efektywnemu wykorzystaniu zasobów tkwiących w określonym terytorium.

Według P. M. Romera (1990) podstawowym czynnikiem rozwoju jest aktywizacja potencjału wewnętrznego regionu, determinowana przez posiadane zasoby. Aktywizacja następuje poprzez pokonywanie barier wzrostu i przez nakłady inwestycyjne na ich likwidację, wykorzystanie mocnych stron regionu oraz poszerzanie powiązań kooperacyjnych w regionie (Domański 2004).

Rozwój lokalny jest efektem gospodarki lokalnej, która definiowana jest jako złożony proces, w którym władze lokalne przy wykorzystaniu zasobów własnych oraz zaangażowaniu partnerów zewnętrznych stymulują rozwój gospodarczy danej jednostki terytorialnej (Blakely 1989). Według J. Paryska (1997) rozwój lokalny bazuje na endogenicznych czynnikach rozwoju (lokalne potrzeby, lokalne zasoby, miejscowi mieszkańcy, lokalne organizacje i podmioty gospodarcze) i stanowi uzupełnienie prowadzonego, w nawiązaniu do czynników egzogenicznych, rozwoju regionalnego.

Wysoki poziom potencjału własnego wpływa dodatnio na tworzenie korzystnych warunków życia dla mieszkańców, a wewnętrzna aktywność lokalnej społeczności może tworzyć „samopodtrzymywalny” rozwój społeczny i gospodarczy. Ponadto od poziomu wykorzystania czynników wewnętrznych zależy stopień wykorzystania elementów napływających z zewnątrz (środki finansowe, inwestycje, ruch turystyczny oraz programy rządowe i unijne). Stymulacja rozwoju z zewnątrz jest ważna, czasami wręcz niezbędna, jednak bez odpowiedniej bazy lokalnej, nawet wielkie środki pomocowe mogą zostać zmarnowane (Sobala-Gwosdz 2004; Gorzelak 2008).

Silną współzależność pomiędzy dwoma rodzajami uwarunkowań (wewnętrznych i zewnętrznych) akcentuje koncepcja rozwoju neoendogenicznego (Ray 1997). Koncepcja ta zakłada poszukiwanie i wykorzystywanie wszystkich możliwych zasobów lokalnych w celu jak największej absorpcji potencjalnych czynników zewnętrznych, aby z kolei pomnażać zasoby własne. Czynniki te nie mają zastępować ani narzucać ścieżek rozwojowych poszczególnym obszarom, ale mają za zadanie wspomagać procesy oddolne (*bottom-up approach*). Jak

podkreśla C. Ray jednym z podstawowych założeń koncepcji neoendogenicznego rozwoju jest odejście od wsparcia przez władze centralne konkretnych sektorów gospodarki, w zamian za wspieranie inicjatyw lokalnych na konkretnych obszarach. Ma to zapobiec wspomagananiu poszczególnych sektorów gospodarki w izolacji od siebie oraz stosowania standardowych mierników w ocenie wymaganej pomocy, pomijających aspekty położenia oraz zróżnicowania społeczno-kulturowego. W koncepcji rozwoju neoendogenicznego, to poszczególne obszary mogą kształtować swoją politykę rozwojową poprzez odpowiednie sterowanie interwencjami zewnętrznymi (Ray 1997). Równocześnie zakłada się, że obszary takie muszą posiadać odpowiedni potencjał własny, aby móc wziąć odpowiedzialność za rozwój społeczno-gospodarczy oraz odpowiednio wykorzystać egzogeniczne instrumenty wsparcia. Istotą „neoendogenicznego” mechanizmu rozwojowego jest zatem uczestnictwo przedstawicieli lokalnej społeczności zarówno w formułowaniu, jak i w aplikacji strategii rozwojowej, przy współpracy z zewnętrznymi (poza lokalnymi) aktorami społecznymi (Konsolas 1990; Brugger 1986; Jouen 2008). Zasada rozwoju neoendogenicznego powinna być realizowana poprzez uzupełnianie wewnętrznego potencjału poszczególnych regionów o brakujące elementy, w celu zapewnienia ciągłości procesów pozytywnych przemian (Adamski 2008).

Efekty rozwoju neoendogenicznego powinny przejawiać się możliwościami przekształceń lokalnych systemów społeczno-ekonomicznych, umiejętności reagowania na zmieniające się uwarunkowania zewnętrzne oraz możliwości kreowania innowacji na poziomie lokalnym (Garofoli 1992). Jednakże nie wszystkie obszary w jednakowy sposób potrafią reagować na pojawiające się egzogeniczne szanse lub zagrożenia rozwoju regionalnego. Wśród wewnętrznych czynników, ułatwiających bądź utrudniających silne i skuteczne działanie na zachodzące makroekonomiczne zmiany otoczenia, można przede wszystkim wyróżnić: „elastyczność struktury” gospodarki, aktywność i otwartość polityki prowadzonej w danych jednostkach przestrzennych, kompetencje i kwalifikacje władzy regionalnej i lokalnej, kapitał ludzki i społeczny mieszkańców oraz adekwatność zagospodarowania infrastrukturalnego (Strahl 2006).

Właściwe wykorzystanie zasobów wewnętrznych można też rozpatrywać w kontekście sukcesu gospodarczego rozumianego, jako pomyślny wynik jakiegoś przedsięwzięcia gospodarczego na określonym terytorium. Zasób lokalny należy wówczas traktować, jako podstawowy czynnik (potencjał) stymulujący sukces ekonomiczny. Bezpośrednim rezultatem sukcesu będzie rozwój społeczno-ekonomiczny. Według A. Sobali-Gwosdz (2004) sukcesem lokalnym jest osiągnięcie wysokiego poziomu zaspokojenia potrzeb mieszkańców danej jednostki, przy czym poziom ten można analizować w różnych skalach (międzynarodowej, krajowej, regionalnej). Miejscem sukcesu jest jednostka przestrzenna, która wyróżnia się występowaniem „przynajmniej kilku pozytywnych czynników społecznych i gospodarczych” (Sobala-Gwosdz 2004). Z kolei G. Gorzelak uważa, że sukces osiągają te jednostki, które rozwijają się lepiej niż ich „sąsiedzi” (Gorzelak i in. 1999).

Sukces gospodarczy ma określoną lokalizację dlatego w badaniach naukowych często posługujemy się pojęciem „obszary sukcesu” (Bański 2008, 2011; Heffner 2007). Zdaniem K. Heffnera obszarami sukcesu są strefy (zgrupowania gmin lub powiatów), które osiągnęły wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego i wyróżniają się nadal tendencją wzrostową oraz korzystnymi zmianami społecznymi. Ich cechą jest wielofunkcyjność, dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna, wysoki poziom sektora usług, wysoka efektywność lokalnych podmiotów gospodarczych oraz przedsiębiorczość i aktywność społeczna mieszkańców. Natomiast według J. Bańskiego obszar sukcesu charakteryzuje pomyślny przebieg zjawisk i procesów społeczno-gospodarczych, które pobudzają lub wzmacniają rozwój jego struktury przestrzennej i rozwój ten wykazuje wyraźną ponadprzeciętność w stosunku do sąsiednich obszarów. Obszary sukcesu są nieodłącznym elementem składowym licznych koncepcji rozwoju regionalnego, na przykład w teorii biegunów wzrostu F. Perroux (1955), w modelu centrum-peryferie J.R. Friedmanna (1968, 1974), jako *core regions*, w klasyfikacji regionów L. Klaassena (Friedmann, Weaver 1979), jako *prosperity area*, lub w typologii G. Gorzelaka (1989), jako *regiony silne*.

Lokalne zasoby nie posiadają uniwersalnej i powszechnie akceptowalnej definicji. Zależnie od potrzeb lub zainteresowań badawczych autorów włącza się do nich różnorodne kategorie charakteryzujące określone obszary. Jednakże zdaniem większości badaczy zasoby lokalne są ważnym czynnikiem rozwoju, a ich właściwe wykorzystanie wzmacnia społeczny i ekonomiczny rozwój terytorialny, stymulując lokalne rynki, przedsiębiorczość, infrastrukturę i mieszkańców (Dale 2002; Konsolas 1990; Sweeney 1995; Shucksmith 2010). Zwraca się przy tym bardzo dużą uwagę na rolę lokalnej społeczności jako czynnika determinującego właściwe wykorzystanie wszystkich potencjałów tkwiących w określonym obszarze (Dale 2002; Conroy 1998; Knack, Keefer 1997).

Zasoby lokalne to bardzo szerokie spektrum czynników, zjawisk i uwarunkowań, o różnorodnej genezie i sposobie oddziaływania na rozwój społeczno-ekonomiczny. Stąd też różne są podejścia do ich klasyfikacji (Bański 2016). Szczególnie wiele miejsca poświęca się zasobom naturalnym, które dzieli się na dwie grupy: zasoby odnawialne i zasoby nieodnawialne. Komisja Europejska dzieli zasoby naturalne na: paliwa kopalne, minerały, zasoby krótko odnawialne, zasoby długotrwale odnawialne, zasoby środowiskowe, *flow resources* (European Commission ... 2002). Natomiast według Banku Światowego zasoby naturalne to materiały, które występują w przyrodzie i są niezbędne lub użyteczne dla ludzi, a wśród nich są: woda, powietrze, ziemia, lasy, ryby i dzika przyroda, wierzchnia warstwa gleby i minerały. Szersze spojrzenie w tym zakresie ma *International Labour Office*, który wyróżnia wśród lokalnych zasobów: lokalną siłę roboczą, lokalną wiedzę, umiejętności i kulturę, lokalne instytucje, lokalny kapitał społeczny, itp. (*Local Resource ...* 2010).

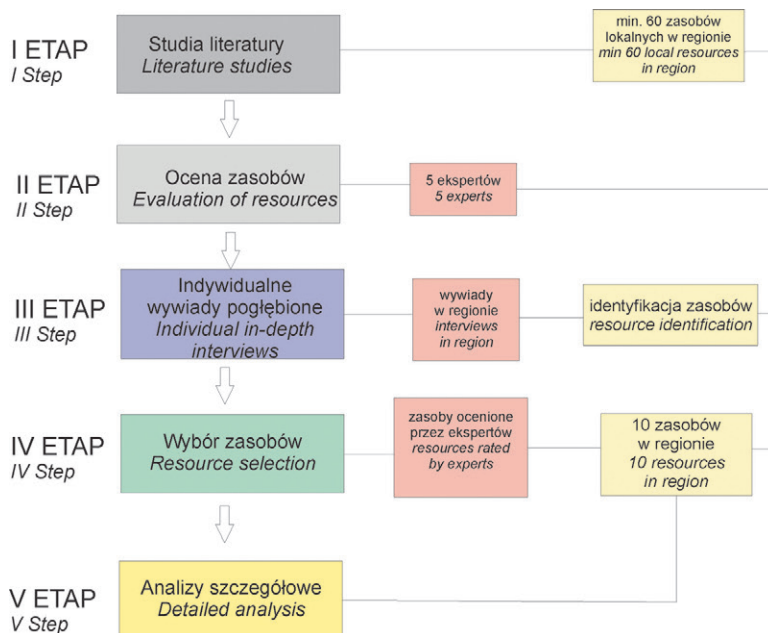
Literatura podejmująca teoretyczne rozważania na temat zasobów lokalnych i ich roli w rozwoju terytorialnym jest bogata, niewiele jest natomiast opracowań dotyczących konkretnych zasobów lokalnych oraz oceny ich znaczenia i poziomu

wykorzystania. Najczęściej badania mają szerszy charakter, a rozważania o zasobach lokalnych towarzyszą tylko tematyce rozwoju lokalnego (np. Konsolas 1990; Sweeney 1995; Shucksmith 2010). Większość tego typu opracowań koncentruje się na zagadnieniach związanych z zasobami ludzkimi (*community developemnt* – Dale 2002, Conroy 1998; *social capital* – Putnam 2002, Knack, Keefer 1997). Nieliczne natomiast są prace nawiązujące do koncepcji *core-periphery*, których autorzy poszukują wewnętrznych potencjałów rozwojowych dla obszarów słabo rozwiniętych (Dargan, Shucksmith 2003; Bryden, Hart 2004; Wong 1998).

Podobnie w polskiej literaturze przedmiotu analizuje się przede wszystkim lokalną społeczność i ocenę kapitału ludzkiego i społecznego (Knieć 2010; Starosta 2012; Wasilewski 2009) lub lokalne produkty rozumiane zazwyczaj, jako specyficzne wyroby sektora żywnościowego (Jastrzębski 2010). Najczęściej rozpoznanie lokalnych zasobów lub produktów jest tematem programów i ekspertyz o charakterze aplikacyjnym (np. *Spis rzeczy ważnych. Katalog zasobów regionu Gór Świętokrzyskich* – Szwajcarsko-Polski Program Współpracy; *Rozwój lokalnej przedsiębiorczości i przetwórstwa w oparciu o partnerską inicjatywę edukacji ekonomicznej mieszkańców oraz regionalny system marketingu produktów z Małopolski* – Szwajcarsko-Polski Program Współpracy; *Produkty lokalne. Szanse i wyzwania* – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi).

3. Metody wykorzystane w pracy

Logika postępowania badawczego, mającego na celu identyfikację i ocenę zasobów lokalnych zakładała wykorzystanie różnorodnych technik badawczych z zakresu analizy materiałów zastanych, statystyki i analiz przestrzennych oraz zastosowanie metod badań społecznych. Badanie realizowane było w kilku etapach, które w rezultacie doprowadziły do wyboru zasobów poddanych następnie szczegółowym analizom (ryc. 3.1.).

Ryc. 3.1. Etapy wyboru zasobów lokalnych
Fig. 3.1. Stages of choosing local resources

W pierwszym etapie badań wykorzystano analizę materiałów zastanych (literatura naukowa, informatory, przewodniki i materiały prasowe oraz strony internetowe). Materiały takie mają różną wartość poznawczą, dlatego identyfikowane na ich podstawie zasoby lokalne wymagały weryfikacji. Polegała ona przede wszystkim na poszukiwaniu dodatkowych źródeł, potwierdzających i uzupełniających zdobyte wcześniej informacje. Podstawowym materiałem źródłowym były strony internetowe poszczególnych zasobów, z których uzyskiwano przede wszystkim opis zasobów, informacje dotyczące ich historii i dane liczbowe. Na końcu opracowania zestawiono strony internetowe zasobów.

Przyjęto, że w każdym z trzech regionów identyfikowana będzie tą metodą dowolna liczba zasobów lokalnych, jednakże nie mniej niż 60 (liczba ta umożliwi w dalszym procesie badawczym właściwy wybór zasobów lokalnych do analiz szczegółowych). Efektem pracy było zgromadzenie informacji o 63 zasobach w woj. podkarpackim, o 68 zasobach w woj. lubelskim i o 89 zasobach w woj. podlaskim (patrz rozdział 6.). Duża ich część należy do znanych i od dawna wykorzystywanych gospodarczo zasobów. Z uwagi na skalę badania (trzy województwa) i ograniczony liczebnie zespół badawczy możliwe było zidentyfikowanie tylko części zasobów lokalnych. Można bowiem założyć, że każda jednostka terytorialna, a nawet pojedyncza miejscowość ma zasoby o większej lub mniejszej skali oddziaływania. Dlatego też rekomenduje się w przyszłości przeprowadzenie badań szczegółowych, które mogą przynieść nowe wnioski na temat sposobu identyfikacji zasobów i formy oceny ich znaczenia dla rozwoju lokalnego.

W drugim etapie badania każdy zasób lokalny został opisany w formie syntetycznej fiszki, która zawierała następujące informacje o zasobie (ryc. 3.2):

- nazwa zasobu;
- lokalizacja: (województwo, gmina, miejscowość);
- źródło informacji i strona internetowa zasobu;
- podstawowe cechy zasobu (krótki opis);
- fotografia przedstawiająca zasób;
- wykorzystanie gospodarcze zasobu;
- rodzaj zasobu (patrz klasyfikacja zasobów);
- trwałość zasobu;
- rodzaj odbiorcy zasobu;
- poziom użyteczności zasobu;
- poziom unikatowości zasobu.

Wszystkie rozpoznane zasoby były oceniane pod względem unikatowości i użyteczności przez pięciu niezależnych ekspertów, specjalizujących się w tematyce rozwoju regionalnego i lokalnego (tab. 3.1). Reprezentowali oni ośrodki badawcze realizujące studia w regionach Polski Wschodniej. Część ekspertów pochodziło z ośrodków naukowych zlokalizowanych w tych regionach (Uniwersytet Rzeszowski, Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie, Białowieski Park Narodowy). Stosunkowo duża reprezentacja oceniających zasoby z IGiPZ PAN wynika z faktu, że byli oni uczestnikami projektu

1. *Nazwa zasobu:* 28. Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny
2. *Lokalizacja:* (województwo, gmina, miejscowość): podkarpackie, Haczów, Haczów
3. *Źródło informacji i strona internetowa zasobu* <http://haczow.pl/zabytki/kosciol/>
4. *Podstawowe cechy zasobu:* Drewniany, gotycki kościół zbudowany w schyłkowych latach XIV v największy kościół drewniany w Europie, wykonany w konstrukcji zrębowej w systemie wiaskrzynieniowym. Unikatowy charakter tego zabytku potęgowany jest przez polichromię fig 1494 roku. Jest ona najstarszą spośród znanych, monumentalną dekoracją malarską drewnianego.
5. *Fotografia:*

6. *Wykorzystanie zasobu:*

Zasób wykorzystywany gospodarczo	Zasób nie wykorzystywany gospodarczo
----------------------------------	---

7. *Rodzaj zasobu:*

Zasób materialny	Zasób naturalny	Surowce
		Przyrodnicze walory produkcyjne
		Walory kształtujące atrakcyjność
	Zasoby antropogeniczne	Inne
		Wyroby i produkty
		Budowle i formy architektoniczne
Miejsca historyczne		
Zasoby niematerialne	Zasoby społeczne	Inne
		Wiedza
		Umiejętności
	Zasoby kulturowe	Aktywność
		Inne
		Zwyczaje i tradycje
		Wydarzenia kulturalne
		Osobowości
Inne		

8. *Trwałość zasobu:*

Zasób trwały	Zasób nietrwały
---------------------	-----------------

9. *Rodzaj odbiorcy zasobu:*

Odbiorca indywidualny	Odbiorca masowy
------------------------------	-----------------

10. *Poziom użyteczności zasobu:*

Niski	Średni	Wysoki
--------------	--------	--------

11. *Poziom unikatowości zasobu:*

Lokalny	Regionalny	Krajowy
---------	------------	----------------

Ryc. 3.2. Przykład fiszki zasobu lokalnego

Fig. 3.2. Example of information sheet of local resource

Tabela 3.1. Wykaz ekspertów oceniających zasoby lokalne

Województwo	Nazwisko, imię, instytucja
podkarpackie	Jerzy Bański (IGiPZ PAN), Damian Mazurek (IGiPZ PAN), Michał Konopski (IGiPZ PAN), Teresa Miś (Uniwersytet Rzeszowski), Jerzy Kitowski (Uniwersytet Rzeszowski)
lubelskie	Jerzy Bański (IGiPZ PAN), Damian Mazurek (IGiPZ PAN), Marcin Mazur (IGiPZ PAN), Wojciech Janicki (UMCS), Monika Wesołowska (UMCS)
podlaskie	Jerzy Bański (IGiPZ PAN), Damian Mazurek (IGiPZ PAN), Barbara Solon (IGiPZ PAN), Mirosław Stepaniuk (były dyrektor Białowieskiego PN), Michał Konopski (IGiPZ PAN)

Źródło: opracowanie własne

badawczego i gromadzili między innymi materiał badawczy. Dzięki temu uzyskali szczegółową wiedzę na temat poszczególnych zasobów lokalnych.

Wykorzystana metoda oceny eksperckiej wydaje się najbardziej adekwatna do tego typu badania, którego forma wyklucza raczej stosowanie metod ilościowych. Jednakże należy dodać, że taka metoda jest zawsze obciążona pewnym „błędem” wynikającym z indywidualnej (subiektywnej) oceny eksperta, który dysponuje określoną wiedzą o zasobie. Dlatego też każdy zasób oceniany był przez pięciu ekspertów, a ostateczna ocena była uśredniana.

W tym miejscu warto wyjaśnić pojęcia unikatowości i użyteczności, które musiały być jednoznacznie interpretowane przez wszystkich ekspertów biorących udział w badaniu. Pod pojęciem unikatowości rozumiano niepowtarzalność zasobu, która sprawia, że jest on jedyny w swoim rodzaju. Zasób taki jest charakterystyczny dla określonego miejsca i trudny do powielenia. Natomiast użyteczność definiowano, jako użyteczność zasobu do kształtowania społeczno-gospodarczego rozwoju lokalnego. Innymi słowy jest to możliwość praktycznego wykorzystania zasobu w rozwoju społeczno-gospodarczym określonego terytorium.

Użyteczność każdego badanego zasobu mogła w opinii ekspertów uzyskać jedną z trzech ocen: niską, przeciętną lub wysoką. Ocena niska oznaczała, że ma on raczej niewielki potencjał rozwojowy, natomiast wysoka wskazywała na jego duże znaczenie w kształtowaniu sukcesu rynkowego jakiegoś przedsięwzięcia rozwojowego. W przypadku unikatowości zasada była taka sama – mogła być ona oceniona przez eksperta, jako: lokalna, regionalna lub krajowa. Za najbardziej wartościowe uznano zasoby o krajowej unikatowości, czyli wskazujące

Tabela 3.2. Ocena zasobów lokalnych wg poziomu użyteczności i unikatowości

Użyteczność		Unikatowość		
		Lokalna	Regionalna	Krajowa
Niska		C	C	B
Średnia		C	B	A
Wysoka		B	A	A

Źródło: opracowanie własne

na to, że nie mają one swoich odpowiedników (podobnych obiektów) w innych regionach kraju.

W celu skwantyfikowania opinii ekspertów przypisano poszczególnym ocenom wartości: niska użyteczność lub lokalna unikatowość – 1, przeciętna użyteczność lub regionalna unikatowość – 2, wysoka użyteczność lub krajowa unikatowość – 3. Przyjęto też założenie, że uśrednione wartości ocen wykonanych przez pięciu ekspertów tworzą trzy następujące przedziały klasowe:

- 1-1,5 dla lokalnej unikatowości lub niskiej użyteczności,
- 1,6-2,4 dla regionalnej unikatowości lub średniej użyteczności,
- 2,5-3 dla krajowej unikatowości lub wysokiej użyteczności.

W rezultacie możliwe było wyróżnienie trzech typów zasobów (tab. 3.2): zasoby strategiczne (A), zasoby istotne (B) i zasoby uzupełniające (C).

W trzecim etapie źródłem informacji o zasobach lokalnych byli samorządowcy, lokalni liderzy społeczni, animatorzy kultury lub przedstawiciele organizacji pozarządowych, z którymi przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione² (tab. 3.3). Celem wywiadu było zbadanie zakresu pojęciowego (konotacji) „zasób lokalny”, uzyskanie opinii o znaczeniu zasobów lokalnych dla rozwoju regionu oraz identyfikacja najważniejszych – zdaniem pytanym – zasobów w ich regionie.

Czwarty etap polegał na wyborze w każdym z badanych regionów po 10 zasobów lokalnych, które w dalszej części prac zostały poddane szczegółowym analizom. Początkowo zakładano, że o wyborze zasobów będą decydowały etapy – drugi i trzeci, czyli wybrane zostaną zasoby wysoko ocenione przez ekspertów i wskazane również przez osoby, z którymi przeprowadzono wywiady. Jednakże indywidualne wywiady pogłębione (etap 3), wskazały, że pojęcie „zasób lokalny” jest bardzo szeroko definiowane. W rezultacie trudne było porównanie wyników oceny eksperckiej i wyników wywiadów pogłębionych. Pytani identyfikowali bowiem z jednej strony bardzo konkretne zasoby (np. ZOO w Zamościu, Kanał Augustowski), z drugiej zaś strony wskazywali na zasoby o bardzo szerokim zakresie (np. czyste środowisko naturalne, dziedzictwo kulturowe regionu). Ta druga kategoria zasobów określa raczej cechy jakościowe wybranych obszarów, w związku z czym jest trudna do obiektywnej oceny i ma bardziej ogólny – pozalokalny – charakter. Zapewne cechy takie mają niebagatelny wpływ na kształtowanie przewagi konkurencyjnej badanych obszarów (czyli mają wysokie walory użyteczne), ale nie reprezentują konkretnych zasobów, lecz określają raczej ich jakość lub charakter. Ostatecznie do dalszych analiz wybrano po 10 zasobów w regionie, które zostały najwyższej ocenione przez pięciu ekspertów.

Piąty etap badania polegał na analizie wyłonionych 30 zasobów lokalnych w Polsce Wschodniej. Każdy z wybranych zasobów lokalnych został omówiony

² Indywidualny wywiad pogłębiony (ang. *Individual In-Depth Interview*) to bezpośrednia rozmowa z respondentem na podstawie scenariusza rozmowy. Pytania w scenariuszach mają charakter otwarty, zazwyczaj o kolejności ich zadawania czy sposobie formułowania pytania decyduje prowadzący wywiad.

Tabela 3.3. Działalność osób, z którymi przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione

Region	Rodzaj działalności
Podkarpackie	<ul style="list-style-type: none"> Przewodnik turystyczny po Roztoczu, pilot wycieczek, autor publikacji krajoznawczych. Instytut Inżynierii Technicznej, PWSTE w Jarosławiu, autorka monografii nt. społeczno-ekonomicznego zagospodarowania w woj. podkarpackim. Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego.
Lubelszczyzna	<ul style="list-style-type: none"> Nauczyciel geografii w SP w Zamościu, przewodnik po Roztoczu i Zamościu, pilot wycieczek. Właściciel kuźni artystycznej w Wojciechowie, organizator Ogólnopolskich Spotkań Kowali. Lubelski Ośrodek Badań Regionalnych, Urząd Statystyczny w Lublinie. Dyrektor Departamentu Polityki Regionalnej, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
Podlasie	<ul style="list-style-type: none"> Członek Białowieskiego Stowarzyszenia Agroturystycznego „Żubr”. z-ca Dyrektora, Departament Rozwoju Regionalnego, Urząd Marszałkowski Woj. Podlaskiego.

Źródło: opracowanie własne

według jednolitego schematu, a jego charakterystykę wieńczy analiza SWOT. Ważnym zadaniem tego etapu była ocena oddziaływania zasobów na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-gospodarczej. Ma ona charakter autorski i jakościowy; wynika z wiedzy eksperckiej, analizy literatury przedmiotu i studiów terenowych. Wykorzystano do tego celu również rozmowy z ekspertami i przeprowadzone wywiady pogłębione. Jest to bardziej próba spojrzenia na wybrane zasoby pod kątem ich możliwości oddziaływania na rozwój lokalny, niż obiektywna ocena ich faktycznego oddziaływania. Uwzględniono następujące cechy struktury społeczno-ekonomicznej: bilans migracyjny, struktura demograficzna, poziom wykształcenia, przedsiębiorczość, aktywność społeczna, jakość środowiska, dostępność komunikacyjna, infrastruktura społeczna, infrastruktura techniczna, rynek pracy, innowacyjność, inwestycje. Zastosowano pięciostopniową skalę oceny – od bardzo pozytywnego do bardzo negatywnego oddziaływania.

Podjęto również próbę analizy relacji pomiędzy zasobami, które to relacje mogą przyczynić się do kształtowania nowych produktów lokalnych. Na zakończenie przedstawiono koncepcję kilku nowych produktów lokalnych wynikającą ze studiów nad zidentyfikowanymi zasobami, z analizy ich oddziaływania na cechy społeczno-ekonomiczne oraz relacji pomiędzy zasobami.

Wybrane zasoby były też tematem badania ankietowego przeprowadzonego wśród studentów Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS w Lublinie. Jego celem było rozpoznanie wiedzy o zasobach lokalnych Polski Wschodniej oraz ocena ich poziomu unikatowości i użyteczności przy zastosowaniu tej samej metody jak w przypadku oceny eksperckiej. Badania przeprowadzono wśród studentów drugiego roku studiów licencjackich na kierunku gospodarka przestrzenna, trzeciego roku studiów licencjackich na kierunku turystyka oraz

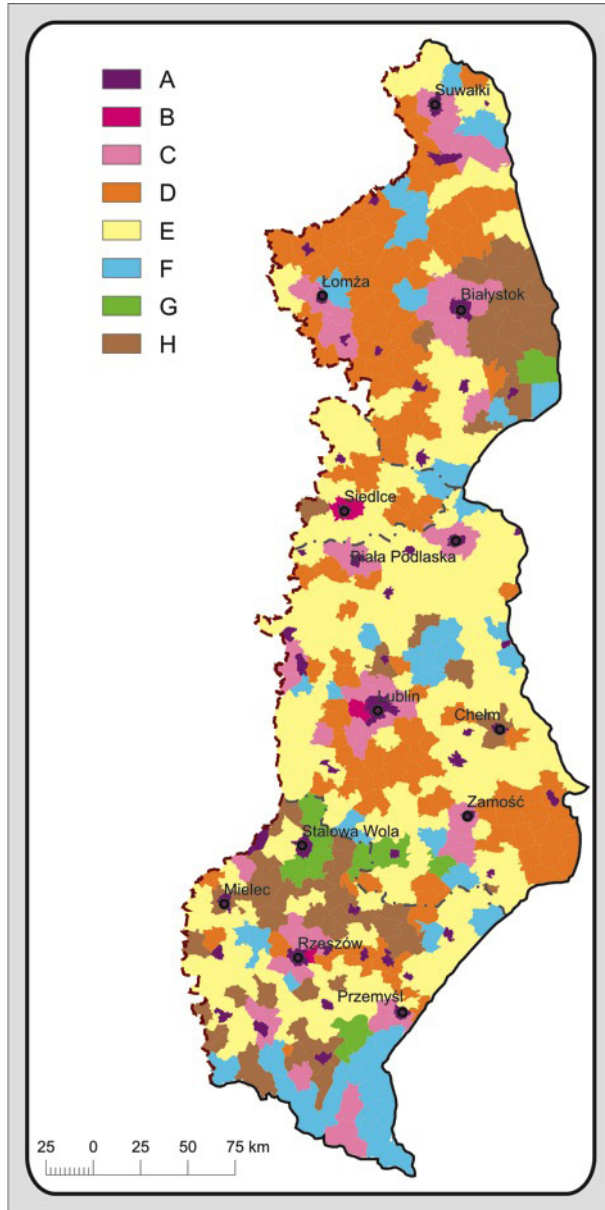
wśród studentów drugiego roku studiów magisterskich na kierunku gospodarka przestrzenna. W sumie w badaniu uczestniczyło 71 studentów.

4. Krótka charakterystyka badanego regionu

Wschodnie regiony Polski są mozaiką struktury funkcjonalnej, w której największą grupę tworzą gminy o przewadze funkcji rolniczej oraz gminy o wybitnych funkcjach rolniczych (Bański i in. 2014). Obszary o funkcjach wybitnie rolniczych charakteryzuje wysoka jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, co sprzyja towarowemu charakterowi tamtejszych gospodarstw rolnych. Niestety duża ich część ma jeszcze charakter mieszany, bowiem produkują one również na potrzeby własne. Jednakże ostatnie dekady przyniosły istotne zmiany w tym zakresie – ubyła liczba gospodarstw niskotowarowych i wzrosło znaczenie podmiotów rynkowych.

Największa koncentracja gmin wybitnie rolniczych jest w zachodniej części woj. podlaskiego („podlaskie zagłębie mleczarskie”) oraz na Wyżynie Lubelskiej na południe od Lublina i w rejonie zamojsko-hrubieszowskim (ryc. 4.1). W przypadku obszaru podlaskiego, tamtejsze rolnictwo jest wyspecjalizowane w chowie bydła mlecznego (produkcja mleka). Głównym odbiorcą mleka jest grupa kapitałowa *Mlekovita* skupiająca zakłady zajmujące się przetwórstwem i dystrybucją wyrobów mleczarskich. Natomiast na Lubelszczyźnie produkcja rolna jest związana przede wszystkim z uprawami roślinnymi. Dzięki bardzo dobrym warunkom glebowym możliwa jest intensywna uprawa buraków cukrowych, rzepaku, warzyw i owoców, tytoniu i chmielu. Podobnie wysokie walory agroekologiczne są wykorzystywane do intensywnej produkcji roślinnej w woj. podkarpackim w rejonie Przemyśla.

Najliczniejszą grupę w strukturze funkcjonalnej badanych regionów tworzą gminy z przewagą funkcji rolniczej. Najwięcej jest ich w regionie lubelskim oraz w środkowej części woj. podkarpackiego. Obszary te wykazują bardzo duże zróżnicowanie pod względem innych funkcji stanowiących uzupełnienie dla rolnictwa. Zróżnicowana jest także sama gospodarka rolna – od wyspecjalizowanego i towarowego rolnictwa po rolnictwo tradycyjne i ekologiczne. Obszary z przewagą rolnictwa są na ogół słabiej rozwinięte gospodarczo, co jest wynikiem ich lokalizacji z dala od głównych centrów rozwoju (tab. 4.1).

Ryc. 4.1. Typy funkcjonalne gmin, 2010: A – gmina miejska, B – typ urbanizowany, C – typ wielofunkcyjny przejściowy, D – typ wybitnie rolniczy, E – typ z przewagą funkcji rolniczej, F – typ turystyczny i rekreacyjny, G – typ leśny, H – typ o funkcjach mieszanych. Źródło: Bański i in. 2014

Fig. 4.1. Functional types of municipalities, 2010: A – urban municipality, B – type being urbanized, C – transitional multifunctional type, D – notably agricultural type, E – predominantly agricultural type, F – tourism and recreation type, G – forest type, H – type of assorted functions. Source: Bański et al. 2014

Pozostałe typy funkcjonalne są mniej licznie reprezentowane. Obszary urbanizowane występują w jednostkowych przypadkach w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich, takich jak Lublin, Rzeszów i Siedlce. Nie stwierdzono takiego typu funkcjonalnego w sąsiedztwie Białegostoku. Wielofunkcyjne obszary przejściowe są zlokalizowane w sąsiedztwie miast dużych i średniej wielkości (Lublin, Rzeszów, Białystok, Przemyśl, Zamość, Krosno, Puławy, Biała Podlaska, Łomża, Suwałki). Stanowią one formę przejściową pomiędzy miastem a obszarem wiejskim i cechują się silnym powiązaniem funkcjonalnym z miastem i procesami urbanizacyjnymi. W gminach charakteryzujących się tą funkcją przeważa jednak na ogół rolnictwo uzupełniane w coraz większym stopniu przez mieszkalnictwo, a następnie przez handel i usługi (głównie turystyka i rekreacja) oraz funkcje produkcyjne.

Tabela 4.1. Cechy typów funkcjonalnych gmin i ich liczebność we Wschodniej Polsce

Typ funkcjonalny gminy	Cechy	Liczebność
Gminy miejskie	Intensywne struktury punktowe i liniowe i brak znaczenia struktur powierzchniowych. Obszary w granicach administracyjnych miast różnego szczebla (wszystkie gminy miejskie).	50
Obszary urbanizowane	Koncentracja struktur intensywnych. Położenie w bezpośrednim sąsiedztwie gmin miejskich. Wysokie dodatnie saldo migracji, głównie mieszkańcy miasta.	2
Wielofunkcyjne obszary przejściowe	Występowanie struktur punktowych i powierzchniowych o różnym stopniu natężenia. Forma przejściowa pomiędzy obszarami urbanizowanymi a tradycyjnymi obszarami wiejskimi.	40
Obszary wybitnie rolnicze	Dominacja sektora rolniczego, koncentracja użytkowników rolnych, korzystne warunki przyrodnicze do produkcji rolnej oraz wysoki udział gospodarstw towarowych.	120
Obszary z przewagą funkcji rolniczej	Przewaga rolnictwa nad innymi funkcjami gospodarczymi. Rolnictwo jest różnicowane (od wysokotowarowego po ekstensywne).	197
Obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych	Znaczący udział turystyki w gospodarce gminy i towarzyszące funkcje rolnicze lub leśne o zróżnicowanym znaczeniu.	38
Obszary o funkcjach leśnych	Znaczący udział leśnictwa związany z przetwórstwem drewna i towarzyszące funkcje turystyczne i rolnicze.	10
Obszary o funkcjach mieszanych	Brak wyraźnej specjalizacji funkcjonalnej, mieszane funkcje gospodarcze, na ogół z przewagą rolnictwa, usług, turystyki i rekreacji.	49

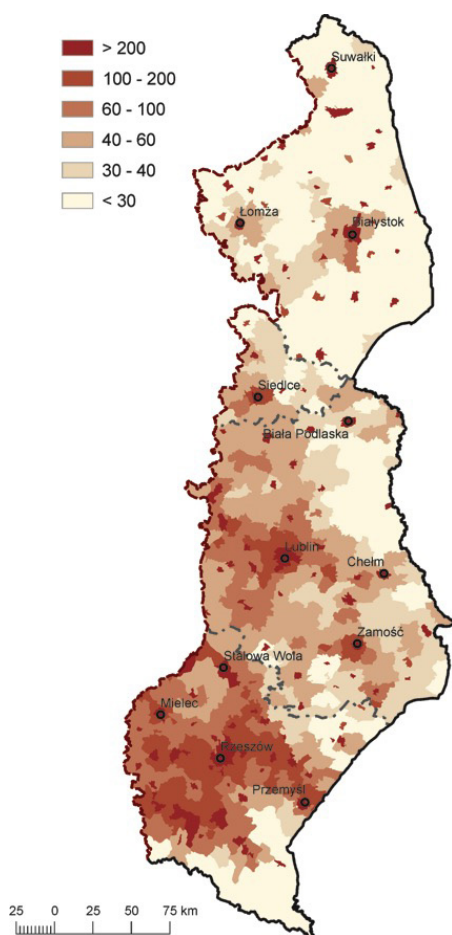
Źródło: opracowanie własne.

Rozwój obszarów przejściowych stwarza wyzwania dla planowania przestrzennego w zakresie utrzymania ładu przestrzennego i poprawy jakości powiązań komunikacyjnych. Można oczekiwać, że w najbliższych latach obszary te będzie nadal cechowała duża presja indywidualnych inwestorów budowlanych i wzrost inwestycji w zakresie usług. Obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych charakteryzuje na ogół wysoka atrakcyjność środowiska przyrodniczego. Są to przede wszystkim Bieszczady i Beskidy, niektóre gminy z obszaru Roztocza i Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego oraz Pojezierza Suwalskiego. Północną i południową część woj. podkarpackiego oraz środkowo-wschodnią część woj. podlaskiego charakteryzuje stosunkowo duża liczba gmin o funkcjach mieszanych. Złożona struktura funkcjonalna ukształtowała się tam w wyniku rozwoju zarówno rolnictwa, leśnictwa oraz turystyki bez wyraźnej specjalizacji.

Szczególnie istotną rolę w rozwoju badanego obszaru odgrywa czynnik ludzki. Tematyka ludnościowa Polski Wschodniej jest powszechnie podejmowana w literaturze przedmiotu (Bański, Flaga 2013; Bański i in. 2014; Celińska-Janowicz i in. 2010; Eberhardt i in. 1997; Miszczuk, Wesołowska 2012). Analiza w ujęciu historycznym wykonana przez zespół pod kierunkiem J. Bańskiego (Bański i in. 2014) wykazała, że procesy demograficzne nie przekształciły w widoczny sposób zagęszczenia ludności w tym regionie, lecz utrwaliły już istniejące różnice w jej przestrzennym rozkładzie (ryc. 4.2). W rezultacie suburbanizacji oraz różnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach wiejskich pogłębiła się polaryzacja gęstości zaludnienia. Najgęściej zaludnione są obszary wiejskie położone wokół dużych miast, a także tereny o największej koncentracji działalności gospodarczej, skupiające zarazem największy potencjał demograficzny. Natomiast na peryferiach gęstość zaludnienia od dawna była niewielka i występował jej trwały spadek.

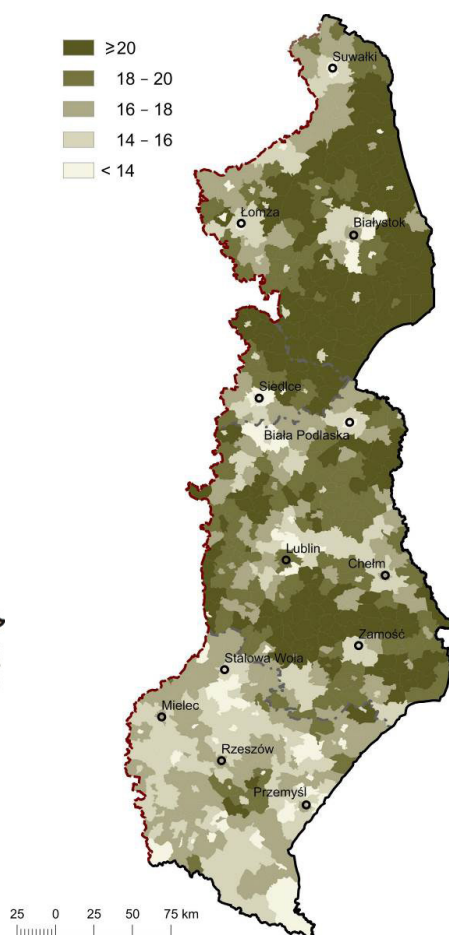
Najślabiej zaludniony jest obszar województwa podlaskiego, wschodnia część Lubelszczyzny oraz Bieszczady i częściowo Beskid Niski. W woj. podlaskim, na 1 km² przypada średnio niecałe 60 osób i jest to około połowa przeciętnej w kraju. Ludność koncentruje się w głównych miastach regionu: Białymstoku, Łomży i Suwałkach oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie a także w innych mniejszych ośrodkach miejskich. Województwo lubelskie, ze średnią gęstością zaludnienia 86 os./km², można podzielić pod tym względem na dwa obszary: wschodni i centralno-zachodni. W tym pierwszym gęstość zaludnienia jest nieduża. Widoczne jest skupienie ludności wokół Lublina, Zamościa i Chełma oraz w pozostałych miastach regionu. W woj. podkarpackim gęstość zaludnienia wynosi średnio 118 os./km², ale jest ona wyraźnie zróżnicowana. W południowo-wschodniej części regionu nie przekracza ona 30 os./km², zaś na pozostałym obszarze jest stosunkowo wysoka.

W strukturze ludności według płci przeważają kobiety, ale jest to widoczne szczególnie w miastach. Natomiast na terenach wiejskich współczynnik feminizacji jest raczej niski; w woj. podlaskim wynosi tylko 101. Na obszarach, gdzie sytuacja społeczno-gospodarcza spowodowała odpływ kobiet (północne i zachodnie Podlasie oraz północna Lubelszczyzna) w strukturze płci przeważają

Ryc. 4.2. Gęstość zaludnienia w 2010 r. (osób na 1 km² powierzchni). Źródło: Bański i in. 2014

Fig. 4.2. Population density in 2010 (number of inhabitants per 1 km²). Source: Bański et al. 2014

Ryc. 4.3. Udział (%) osób w wieku poprodukcyjnym w ogólnej ludności, 2010. Źródło: Bański i in. 2014

Fig. 4.3. Share of population at working age (%) in total population, 2010. Source: Bański et al. 2014

mężczyźni. Jest to szczególnie wyraźne w przypadku osób w wieku zawierania małżeństw (20-29 lat). Najbardziej niekorzystną sytuacją w tej grupie wiekowej charakteryzują się gminy przygraniczne. W niektórych jednostkach współczynnik feminizacji w grupie matrymonialnej wynosi zaledwie 85. Stwarza to szereg problemów społecznych i ekonomicznych. Na przykład brak zrównoważonej struktury płci utrudnia młodym rolnikom znalezienie partnerki i założenie rodziny, a to z kolei ma wpływ na perspektywy rozwoju kierowanego przez nich gospodarstwa lub podejmowanie innych istotnych decyzji.

Cechą badanych województw jest natomiast wysoki współczynnik feminizacji w najstarszych grupach wieku. W grupie powyżej 70 lat na 100 mężczyzn

przypadają 183 kobiety, a na niektórych terenach wiejskich liczba kobiet jest nawet ponad dwukrotnie wyższa aniżeli mężczyzn (np. powiat sokólski i białostocki oraz kilka podlaskich gmin przy granicy z Białorusią).

Struktura wieku ludności w badanych województwach jest bardzo zróżnicowana. W przypadku osób w wieku produkcyjnym zaznacza się wzrost ich udziału w miarę przesuwania się na południe (ryc. 4.3). Wyjątek stanowią duże ośrodki miejskie w których odsetek tej grupy jest stosunkowo wysoki (w rejonie Białegostoku, Lublina i Przemysła przekracza 64%). Wysokim udziałem ludności w wieku produkcyjnym charakteryzują się też tereny Beskidu Niskiego oraz Bieszczad. Z kolei relatywnie niski odsetek osób w wieku produkcyjnym, tj. poniżej 60% występuje we wschodniej i południowej części woj. podlaskiego oraz w gminach południowo-środkowej części Wyżyny Lubelskiej.

W przypadku grupy w wieku przedprodukcyjnym najkorzystniejsza sytuacja jest w woj. podkarpackim (ponad 21%). Tereny wiejskie regionu mają silne tradycje rodzinne, gdzie od dawna występował wysoki poziom urodzeń. W woj.

Tabela. 4.2. Analiza SWOT – Polska Wschodnia

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Znaczna ilość wolnych terenów i obiektów przemysłowych do wykorzystania pod inwestycje • Niskie koszty pracy • Rozwój działalności gospodarczej w specjalnych strefach ekonomicznych i na terenach przemysłowych • Korzystne warunki rozwoju przetwórstwa rolno-spożywczego i produkcji ekologicznej żywności • Położenie na przebiegu korytarzy transportowych i tranzytowych szlaków komunikacyjnych • Znaczne zasoby niewykorzystanej wykwalifikowanej siły roboczej • Wykwalifikowane kadry dla przemysłu na terenach dawnego Centralnego Okręgu Przemysłowego • Korzystniejsza, w porównaniu z resztą kraju, struktura demograficzna, charakteryzująca się większym odsetkiem ludzi młodych • Czyste środowisko naturalne i walory przyrodnicze • Rozbudowa regionalnych portów lotniczych 	<ul style="list-style-type: none"> • Niski, w porównaniu z innymi regionami Unii Europejskiej, poziom PKB oraz wartości dodanej brutto • Niska stopa inwestycji i mały napływ inwestycji zagranicznych oraz niedostatecznie rozwinięta obsługa inwestora • Niski poziom innowacyjności przedsiębiorstw • Bardzo niski poziom nakładów na działalność badawczo-rozwojową • Nieefektywna struktura gospodarki, cechująca się m.in. wysokim poziomem zatrudnienia w rolnictwie • Niski poziom rozwoju przemysłu • Słabo rozwinięte funkcje metropolitarne miast wojewódzkich • Wysoki poziom bezrobocia wśród ludzi młodych • Niedostateczna infrastruktura dydaktyczna uczelni wyższych • Ograniczone powiązania między nauką a gospodarką • Słabo rozwinięta infrastruktura teleinformatyczna • Położenie peryferyjne w stosunku do krajowych i europejskich centrów aktywności ekonomicznej • Ograniczona dostępność transportowa w skali regionalnej oraz w układzie zewnętrznym i zły stan techniczny sieci drogowej

Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój specjalizacji regionalnej w Polsce Wschodniej głównie w sektorze przemysłu i usług (np. „dolina lotnicza”) • Możliwość osiągnięcia specjalizacji w niszowych dziedzinach gospodarczych i badawczych • Wzrost popytu na produkty regionalne i żywność ekologiczną i rozwój rolnictwa ekologicznego • Możliwość udziału firm z sektora B+R w projektach europejskich • Otwieranie nowych przejść granicznych i rozbudowa istniejących • Wzrost liczby pasażerów korzystających z transportu lotniczego • Budowa i modernizacja sieci dróg krajowych łączących województwa Polski Wschodniej z innymi częściami Polski i krajami sąsiednimi • Rozwój systemów połączeń intermodalnych • Rozwój międzynarodowej współpracy instytucjonalnej i powiązań z partnerami zagranicznymi • Wzrost znaczenia partnerstwa publicznoprywatnego • Przygraniczne położenie umożliwiające nawiązywanie transgranicznej współpracy gospodarczej • Rozwój turystyki • Możliwość udziału firm prowadzących działalność B+R w projektach europejskich. 	<ul style="list-style-type: none"> • Odpływ firm zagranicznych i krajowych na skutek wzrastającej konkurencyjności krajów i regionów sąsiednich • Niedostosowanie oferty edukacyjnej do potrzeb gospodarczych poszczególnych regionów • Odpływ wykwalifikowanych kadr, szczególnie młodych wykształconych osób do innych regionów • Napływ nielegalnej taniej siły roboczej z zagranicy • Napływ konkurencyjnych produktów rolnych z zagranicy • Niesprzyjające regulacje prawne, w tym limitowanie produkcji w dziedzinach związanych ze specjalizacją regionalną • Nadmierny fiskalizm • Nieefektywne wykorzystanie środków pomocowych UE oraz niski poziom absorpcji środków przeznaczonych na finansowanie inwestycji infrastrukturalnych • Brak strategicznej wizji rozwoju gospodarczego województwa Polski Wschodniej • Utrudnienia w kontaktach gospodarczych z państwami spoza UE (Rosja, Ukraina, Białoruś) • Brak przemian w tradycyjnym na tym obszarze systemie rolnym.

Źródło: *Program Operacyjny Rozwój Polski Wschodniej 2007–2013, Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007–2013*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2006.

podlaskim duży odsetek młodych roczników występuje na pograniczu z woj. warmińsko-mazurskiego, które charakteryzuje się relatywnie młodym społeczeństwem. Z kolei na wschodzie Podlasia odsetek młodej grupy wiekowej spada do około 18%. W woj. lubelskim wyróżnia się z kolei część północna, o wysokim odsetku ludności w wieku przedprodukcyjnym. Pozostały rozległy obszar ma zróżnicowany udział osób młodych w strukturze wiekowej. Obraz udziału osób w wieku poprodukcyjnym w strukturze ludnościowej jest odwrotnością omówionej wcześniej. Generalnie można stwierdzić, że większość obszaru Podlasia, Polesia Lubelskiego i Roztocza charakteryzuje relatywnie wysoki odsetek mieszkańców w wieku poprodukcyjnym. W literaturze przedmiotu podkreśla się trwający już od wielu dekad proces starzenia się społeczeństwa szczególnie we wschodnich regionach kraju, w tym głównie w woj. podlaskim i częściowo lubelskim (Bański, Mazur 2009; Eberhardt 1989; Eberhardt i in. 1997).

Poza uwarunkowaniami demograficznymi, wśród czynników rozwoju gospodarczego wschodnich województw warto wymienić: dostępność komunikacyjną, infrastrukturę techniczną, aktywność społeczną i wiedzę, atrakcyjność inwestycyjną i warunki przyrodnicze. Syntetyczną ocenę tych uwarunkowań w postaci analizy SWOT zawarto w *Programie Operacyjnym Rozwoju Polski Wschodniej 2007–2013*, opracowanym przez ówczesne Ministerstwo Rozwoju Regionalnego (tab. 4.2).

5. Kategorie zasobów lokalnych

Zasoby lokalne są niepowtarzalnymi (lub rzadko spotykanymi) i użytecznymi cechami, czynnikami i zjawiskami na określonym terytorium, kształtującymi jego wewnętrzny potencjał do rozwoju społecznego i gospodarczego. Innymi słowami są to „elementy” potencjału wewnętrznego określonego terytorium stwarzające możliwości generowania impulsów rozwojowych. Uwaga autora skupi się zatem na zasobach specyficznych, pominięte zaś zostaną zasoby uniwersalne, które mogą charakteryzować dużą liczebność odrębnych terytoriów. Są one równie istotne, a być może nawet niekiedy ważniejsze dla procesów rozwojowych od zasobów specyficznych, ale wymagają one raczej odrębnych studiów.

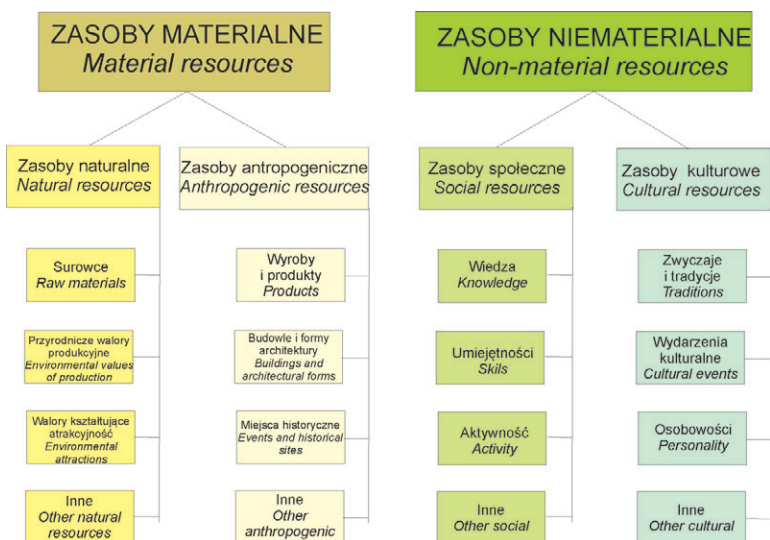
Można zaproponować trójstopniowy podział zasobów, to jest na kategorie, grupy i rodzaje. Najogólniej ujmując, zasoby lokalne mogą mieć charakter materialny (surowce, produkty, walory środowiskowe, itp.) i niematerialny (relacje, umiejętności i zdolności, powiązania, kultura, itp.).

W pierwszej kategorii (zasoby materialne) mamy do czynienia z zasobami naturalnymi powstałymi niezależnie od człowieka i antropogenicznymi, czyli wytworzonymi w wyniku działalności ludzkiej. Wśród zasobów naturalnych wyróżnimy: 1) surowce (np. geologiczne, roślinne i inne), 2) przyrodnicze walory produkcyjne (np. warunki środowiskowe sprzyjające określonym uprawom rolniczym lub umożliwiające określoną działalność produkcyjną i usługową), 3) walory przyrodnicze kształtujące atrakcyjność turystyczną (np. niepowtarzalny krajobraz, pomniki przyrody, rezerваты, parki narodowe, itp.) oraz 4) inne zasoby (nie uwzględnione w trzech pierwszych rodzajach). Natomiast wśród zasobów antropogenicznych, można zaproponować podział na: 1) wyroby i produkty (np. specyficzne produkty żywnościowe, rękodzieło, itp.), 2) budowle i formy architektoniczne (np. zabytki, układy przestrzenne miast lub wsi, parki), 3) miejsca historyczne (np. pola bitewne, obozy zagłady, inne miejsca ważnych wydarzeń historycznych) i 4) inne zasoby (podobnie jak w przypadku zasobów naturalnych, nie uwzględnione w trzech pierwszych rodzajach).

Drugą kategorię zasobów (niematerialnych) podzielono także na dwie grupy, czyli na zasoby społeczne związane ze szczególnymi cechami mieszkańców określonego terytorium oraz na zasoby kulturowe wynikające z lokalnych zwyczajów i tradycji, specyficznych cech etnicznych, religijnych i kulturowych oraz przeszłości historycznej. W przypadku pierwszej grupy (zasoby społeczne) wyróżniono: 1) wiedzę (badania, wiedza i innowacje kształtowane przez szkoły i ośrodki badawcze), 2) specyficzne umiejętności (przede wszystkim lokalne rzemiosło wytwarzające niepowtarzalne produkty np. garncarstwo, kowalstwo), 3) aktywność mieszkańców (działalność stowarzyszeń i organizacji na rzecz rozwoju lokalnego i regionalnego) i 4) inne niesklasyfikowane zasoby społeczne.

Natomiast wśród zasobów kulturowych znalazły się: 1) zwyczaje i tradycje (np. tańce, pieśni, ubiory, itp.), 2) wydarzenia kulturalne (np. festiwale, spotkania, targi), 3) osobowości (np. twórcy, działacze, animatorzy kultury) oraz 4) inne zasoby związane z lokalną kulturą (ryc. 5.1).

Należy podkreślić, że na ogół zasoby lokalne tworzą bardziej skomplikowane zespoły cech lub zjawisk, dlatego mogą być włączane do więcej niż jednej kategorii, grupy lub rodzaju. Nie ma też w pełni obiektywnej metody kwalifikacji zasobów do określonych rodzajów. Niektóre z nich jednoznacznie przynależą do określonego rodzaju (np. ropa naftowa należy do kategorii zasobów materialnych, grupy zasobów naturalnych i rodzaju surowce), inne zaś stwarzają trudności kwalifikacyjne. Na przykład Jarmark Ikon w Sanoku można zakwalifikować do kategorii zasobów materialnych, grupy zasobów antropogenicznych oraz rodzaju wyroby i produkty, ale także można przyjąć, że jest to kategoria zasobów niematerialnych, grupa zasobów kulturowych i rodzaj wydarzenia kulturalne.

Ryc. 5.1. Klasyfikacja zasobów lokalnych
Fig. 5.1. The classification of local resources

Kwalifikacja zasobów lokalnych do odpowiednich kategorii, grup i rodzajów ma charakter autorski, bo jest wynikiem wiedzy i dotychczasowych doświadczeń autora związanych z badaniem tej tematyki. Przyporządkowanie zasobów do odpowiedniej kategorii, grupy lub rodzaju zostało poprzedzone dyskusją w zespole realizującym badanie oraz wykonaniem szeregu prób polegających na kwalifikowaniu zasobów przez poszczególnych członków zespołu badawczego. W przypadku kilkunastu zidentyfikowanych zasobów lokalnych pojawiły się rozbieżności, ale były one raczej nieduże i wynikały z możliwości przyporządkowania zasobu do co najmniej dwóch rodzajów. Należy podkreślić, że w rezultacie autorskiej kwalifikacji zasobów lokalnych, duża ich część została włączona do więcej niż jednej grupy i rodzaju.

6. Przegląd zasobów lokalnych Polski Wschodniej

W rezultacie analizy materiałów zastanych zidentyfikowano 220 zasoby lokalne w trzech województwach – podkarpackim, lubelskim i podlaskim (tab. 6.1; 6.2; 6.3). W województwie podkarpackim zidentyfikowano 63, w lubelskim – 68 i w podlaskim – 89 zasobów lokalnych. Przedstawiony poniżej wybór nie wyczerpuje pełnej listy istniejących zasobów, lecz uwzględnia te, które są powszechnie rozpoznane w literaturze przedmiotu i różnorodnych informatorach i bazach internetowych.

Tabela 6.1. Alfabetyczne zestawienie zasobów lokalnych zidentyfikowanych w województwie podkarpackim w pierwszym etapie badań

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
1. Arboretum	Bolestraszyce	Bogata fauna oraz flora, stawy i muzeum przyrodnicze.
2. Bieszczadzka Kolejka Leśna	Cisna	Wąskotorowa kolej z widokową trasą.
3. Bieszczadzki PN	Bieszczady	Unikatowy zespół cech środowiska przyrodniczego i krajobrazu.
4. Centrum Dziedzictwa Szkła	Krosno	Pokazy wytwarzania przedmiotów ze szkła.
5. Cerkiew Chotyniec	Chotyniec	Drewniana, greckokatolicka cerkiew parafialna, zbudowana w 1671.
6. Cerkiew Posada Ryb.	Posada Rybotycka	Najstarsza w Polsce cerkiew, o charakterze obronnym z XV w.
7. Cerkiew Radruż	Radruż	Drewniana cerkiew z ciekawym rozwiązaniem akustyki i zabytkową dzwonnica.
8. Cerkiew Smolnik	Smolnik	Jedna z dwóch pozostałych w Polsce cerkwi typu Bojkowskiego.
9. Cerkiew Ulucz	Ulucz	Jedna z najstarszych cerkwi w Polsce.
10. Galeria Beksińskiego	Sanok	Największy zbiór dzieł sztuki artysty malarza Zdzisława Beksińskiego.
11. Gaz ziemny	Lubaczów-Sanok	Najbogatsze w Polsce złoża gazu, wschodnia część regionu.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
12. Jarmark Ikon	Sanok	Festyn prezentujący formy sztuki i rękodzieła z rejonu Karpat.
13. Jezioro Solińskie	Solina	Sztuczny zbiornik z zaporą na rzece San.
14. Kamienica Orsettich	Jarostaw	Jedna z najpiękniejszych kamienic mieszczańskich z przełomu XVI/XVII w.
15. Klasztor Dominikanów	Tarnobrzeg	Największa atrakcja sakralna Tarnobrzega.
16. Klasztor Karmelitów	Zagórz	Ruiny klasztoru Karmelitów Bosych.
17. Klasztor O. Bernardynów	Leżajsk	Odrestaurowany barokowy klasztor Ojców Bernardynów.
18. Klasztor Sióstr Nazaretanek	Komańcza	Miejsce internowania prymasa Stefana Wyszyńskiego i muzeum.
19. Linia Mołotowa	Wschodnia część regionu	Pas radzieckich umocnień ciągnący się wzdłuż granicy Polski.
20. Magurski Park Narodowy	Krempna	Ostoja fauny leśnej, typowej dla piętra dolnoregłowego i pogórza.
21. Muzeum Dobranocek	Rzeszów	Przedmioty i pamiątki z programów TVP na dobranoc dla dzieci.
22. Muzeum Ikon	Sanok	Kolekcja sztuki cerkiewnej.
23. Muzeum Konopnickiej	Żarnowiec	Muzeum w małym, wiejskim dworku z przełomu XIX i XX wieku.
24. Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej	Przemysł	Sztuka cerkiewna, judaika, malarstwo i inne interesujące eksponaty.
25. Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa	Bóbrka	Zwiedzanie i poznawanie urządzeń wiertniczych na terenie czynnej kopalni ropy naftowej.
26. Muzeum Ulmów	Łańcut	Muzeum opowiadające o osobach pomagających przetrwać rodzinom żydowskim II wojnę światową.
27. Pałac Sieniawa	Sieniawa	Pałac na terenie jednego z piękniejszych parków w Polsce.
28. Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny	Haczów	Największy w Europie, drewniany kościół gotycki.
29. Park Etnograficzny	Kolbuszowa	Stare chaty z ogródkami, ok. 40 budynków.
30. Podziemia Przemysła	Przemysł	Tunel na bazie kolektora połączony z piwnicami pod ratuszem.
31. Produkty żywnościowe	Cały region	Podkarpacie ma największą w Polsce liczbę lokalnych produktów żywnościowych.
32. Pustelnia św. Jana z Dukli	Dukla	Ukryta w lesie XV-wieczna pustelnia.
33. Rezerwat „Bór”	Trzebownisko	Kompleks leśny będący pozostałością Puszczy Sandomierskiej.
34. Rezerwat „Gołoborze”	Rabe	Na gołoborzu można obserwować kolejne stadia sukcesji roślinnej.
35. Rezerwat „Góra Chełm”	Stepina	Atrakcyjne przyrodniczo miejsce Pogórza Strzyżowskiego.
36. Rezerwat „Góra Sobień”	Załuż	Ruiny zamku Kmitów i miejsce występowania rzadkich roślin.
37. Rezerwat „Krywe”	Krywe	Rezerwat ścisły w przełomie Sanu.
38. Rezerwat „Prządki”	Czarnorzeki	Rezerwat geologiczny przyrody nieożywionej.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
39. Rezerwat „Sine Wiry”	Czarna- Cisna	Rezerwat o dużej różnorodności biologicznej i form krajobrazu.
40. Rezerwat „Zwiężło”	Huczvice	Rezerwat w Bieszczadach z unikatowymi jeziorami osuwiskowymi.
41. Ropa naftowa	Południe regionu	Złoża ropy naftowej rozmieszczone są wzdłuż pasa sięgającego od Gorlic w woj. małopolskim po Ustrzyki Dolne w Bieszczadach.
42. Rynek w Rzeszowie	Rzeszów	Zabytkowe kamienice oraz ratusz, miejsce koncertów i spotkań.
43. Rzeszowskie uczelnie	Rzeszów	Zespół szkół wyższych i instytutów badawczych kształtujących warunki do rozwoju przemysłu „wysokich technologii” i ICT.
44. Schron kolejowy	Frysztak	Poniemiecki schron kolejowy z czasów II wojny światowej.
45. Siarka	Tarnobrzeg	Złoża siarki zalegające w północnej części Kotliny Sandomierskiej.
46. Skansen w Sanoku	Sanok	Zabytki drewnianej kultury Łemków i Bojków.
47. Stare Miasto	Przemyśl	Zabudowa starego miasta i „dwupoziomowy” rynek Starówki.
48. Surowce skalne	Pogórze i Karpaty	Piaskowce do celów budowlanych, diatomity krzemowe, łupki bitumiczne, gipsy alabastrowe, wapienie i margle kredowe.
49. Synagoga w Łańcucie	Łańcut	Budynek synagogi z malowidłami i licznymi eksponatami.
50. Szlaki rzemiosła	region	Kowalstwo, wikliniarstwo, plecionkarstwo, wypieki chleba, itp.
51. Twierdza Przemyśl	Przemyśl	Architektura militarna, fortyfikacje i inne obiekty obronne.
52. Uzdrowiska	region	Iwonicz Zdrój, Horyniec Zdrój, Polańczyk Zdrój, Rymanów Zdrój.
53. Walory agroekologiczne	Rejon przemysł	Dobre warunki glebowe do intensywnej produkcji rolniczej.
54. Wąwóz Ropczyce	Ropczyce	Lessowy wąwóz ze zrośniętymi pniami dębu i brzozy.
55. Wołtuszoza	Wołtuszoza	Zniszczona łemkowska wieś z galerią drewnianych rzeźb.
56. Zagroda Żubra Muczne	Lutowiska	Zagroda żubrów z platformą obserwacyjną.
57. Zamek Baranów	Baranów Sand.	Perła polskiego renesansu z parkiem i ogrodami.
58. Zamek Kamieniec	Korczyna	Zniszczony zamek z widokiem na Krosno.
59. Zamek Kazimierzowski	Przemyśl	Centrum kultury, siedziba teatru „Fredreum”, restauracja zamkowa.
60. Zamek Krasieczyn	Krasieczyn	Ekskluzywny hotel; wokół park z unikatowymi okazami drzew.
61. Zamek Lubomirskich	Rzeszów	Jeden z najlepszych w kraju przykładów twierdzy bastionowej.
62. Zamek Łańcut	Łańcut	Zamkowe komnaty, park i zabytkowe eksponaty w wozowni.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
63. Zamek Tarnowskich	Tarnobrzeg	Odrestaurowany zamek, w którym mieści się muzeum.

Źródło: opracowanie własne

Tabela 6.2. Alfabetyczne zestawienie zasobów lokalnych zidentyfikowanych w województwie lubelskim w pierwszym etapie badań

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
1. Aeroklub Zamojski	Zamość	Lotnisko sportowe Aeroklubu Ziemi Zamojskiej we wsi Mokre.
2. Akademia Filmowa	Zwierzyniec	Impreza prezentująca filmy z różnych krajów; spotkania z artystami.
3. Amonity	Łuków	Skamieniałości w iłach jurajskich i muzeum regionalne.
4. Bitwa pod Kockiem	Kock	Miejsce bitwy kampanii wrześniowej oddziałów gen. Kleberga.
5. Borówka	Ochoża	Największa na świecie plantacja borówki.
6. „Cebularz lubelski”	region	Wypiek w kształcie okrągłego placka o cebulowym smaku.
7. Ceramika	Łązek	Ceramika z bogatą skalą barw i interesującą ornamentyką.
8. Cerkiew Zaśnięcia NMP	Hrubieszów	Cerkiew, zbudowana w stylu rosyjsko-bizantyjskim w końcu XIX w.
9. Dom Cadyka	Kock	Budynek, w którym mieszkał twórca tzw. chasydyzmu kockiego.
10. Festiwal „Dwa Brzegi”	Kazimierz Dln.	Festiwal filmowy prezentujący międzynarodowe kino niezależne.
11. Festiwal Eurofolk	Zamość	Festiwal, na którym występują zespoły ludowe z różnych krajów.
12. Festiwal Kapel i Śpiewaków	Kazimierz Dln.	Festiwal konkursowy prezentujący ludowy śpiew i muzykowanie.
13. Festiwal „Konfrontacje Teatralne”	Lublin	Międzynarodowy festiwal różnych form i tradycji teatralnych.
14. Garncarstwo	Bęczyn	Produkcja naczyń glinianych przez rodzinę Gajewskich.
15. „Green Velo”	region	Droga rowerowa łącząca 5 województw Polski Wschodniej.
16. Jarmark Świętego Kiliana	Skierbieszów	Impreza folklorystyczna, przyciągająca kilkanaście tysięcy osób.
17. Kazimierz Dolny	Kazimierz Dln.	Miasto z zabytkowymi kościołami i kamienicami; miejsce festiwalu.
18. Koniki Polskie	Zwierzyniec	Hodowla (o częściowo naturalnym charakterze) konika polskiego.
19. Konkurs Młodych Skrzypków	Lublin	Międzynarodowy konkurs odbywający się co 3 lata, w którym uczestniczą młodzi wirtuozi skrzypek.
20. Lato Teatralne	Zamość	Impreza teatralna dla mieszkańców regionu i turystów.
21. „Magiczne Ogrody”	Janowiec	Rodzinny park tematyczny bazujący na oryginalnej historii.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
22. Malinowa Wieś	Sobiska	Wieś znana z uprawy malin i ich przetwórstwa.
23. Muzeum Bełżec	Bełżec	Miejsce upamiętnienia blisko 500 tysięcy ofiar ludności żydowskiej.
24. Muzeum kowalstwa	Wojciechów	Spotkania kowali i miejsce prezentowania sztuki kowalskiej.
25. Muzeum Majdanek	Lublin	Miejsce upamiętniające ofiary niemieckiego ludobójstwa.
26. Muzeum Nietypowych Rowerów	Gołęb	Jedyny w Europie muzeum, gdzie można obejrzeć oraz wypróbować rowery poziome, rowery cyrkowe i inne nietypowe rowery.
27. Muzeum Sienkiewicza	Wola Okrzejska	Miejsce urodzin pisarza.
28. Obóz Sobibór	Sobibór	Obóz zagłady ludności żydowskiej.
29. „Owadolandia”	Wojciechów	Park edukacyjno-rekreacyjny z powiększonymi replikami owadów.
30. Pałac Czartoryskich	Lublin	Barokowa budowla wzniesiona w XVII w.
31. Pałac Czartoryskich	Puławy	Pałac w stylu klasycystycznym.
32. Pałac Lubomirskich	Lublin	Pierwotnie barokowy, przebudowany w stylu klasycystycznym.
33. Pałac w Kozłowie	Kozłówka	Zespół pałacowo-parkowy w obrębie Kozłowieckiego P.K.
34. Pałac w Radzynie Podaskim	Radzyń Podlaski	Zespół pałacowo-parkowy powstały w latach 1750-1759.
35. Pałac Zamoyskich	Łabunie	Zespół pałacowy wybudowany w XVIII w. przez Jana Zamoyskiego.
36. Park zwierząt	Wojciechów	Kilkadziesiąt gatunków egzotycznych zwierząt.
37. Podziemia kredowe	Chełm	Dostępne do zwiedzania podziemia pod centralną częścią Chełma.
38. Poleski Park Narodowy	region	Obszar o wysokich walorach przyrodniczych i krajobrazowych.
39. Potencjał akademicki	Lublin, Puławy	Liczne uczelnie i placówki badawcze – wysoki potencjał naukowy.
40. Potencjał rolniczy	region	Dobre warunki agroekologiczne do produkcji żywności.
41. Rezerwat „Czarny Las”	Milanów	Florystyczny i leśny rezerwat przyrody.
42. Rezerwat „Łabunie”	Łabunie	Rezerwat leśno-stepowy chroniący rzadkie rośliny stepowe.
43. Rezerwat „Obaraj”	Biłgoraj	Rezerwat florystyczno-torfowiskowy.
44. Rezerwat „Szumy nad Tanwią”	Susiec	Rezerwat w dolinie rzek Jeleń i Tanew z grupą matych wodospadów.
45. Roztoczański P. Narodowy	Zwierzyniec	Obszar o specyficznych walorach krajobrazowych i przyrodniczych.
46. Ruiny Esterki	Bochotnica	Zamek z legendą o Kazimierzu Wielkim i jego kochance Esterce.
47. Sanktuarium św. Antoniego	Radecznicza	Klasztor wzniesiony w miejscu objawienia św. Antoniego z Padwy.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
48. Stadnina Koni	Janów Podlaski	Stadnina koni słynąca z hodowli koni czystej krwi arabskiej.
49. Suseł perełkowany	Miączyn	Gryzoń z rodziny wiewiórkowatych objęty ochroną gatunkową.
50. Synagoga	Szczerzeszyn	Synagoga z początku XVII wieku, siedziba ośrodka kultury.
51. „Szkoła Orłąt”	Dęblin	Szkoła kształcąca pilotów i inżynierów lotnictwa.
52. Śliwka nałęczowska	Nałęczów	Znana pralina produkowana przez spółdzielnię „Solidarność”.
53. Tytoń	Puławy	Obszar o bogatych tradycjach uprawy tytoniu.
54. „Uczelnia Mędrców”	Lublin	Budynek dawnej lubelskiej wyższej uczelni talmudycznej.
55. Uprawa truskawki	Puławy	Gleby i duża liczba słonecznych dni sprzyjają uprawie truskawki.
56. Wapienie	Rejon Chełm	Złoża wapieni dla przemysłu cementowego.
57. Warsztaty Jazzowe	Puławy	Międzynarodowe spotkania jazzowe wybitnych muzyków.
58. Wioska Gotów	Mastomęcz	Wykopaliska i odtworzone obiekty mieszkalne Gotów.
59. Wody mineralne	Nałęczów	Lecznicze właściwości wód mineralnych oraz unikalny mikroklimat.
60. Wody termalne	Celejów	Na głębokości 2,5 km występują wody o temperaturze do 100°C.
61. Wzgórze Katedralne	Chełm	Wzniesienie, na którym znajduje się bazylika katedralna NM Panny.
62. Zalew w Nieliszu	Nielisz	Największy w regionie sztuczny zbiornik wodny na rzece Wieprz.
63. Zamek w Lublinie	Lublin	Neogotycki zamek z gotyckimi i romańskimi elementami.
64. Zamość	Zamość	Perła architektury z elementami architektury polskiej i włoskiej.
65. Zioła	Kodeń	Zioła z ogrodu zielnego Braci Oblatów Maryi Niepokalanej.
66. Złoża gazu łupkowego	Region lubelski	Łupki bogate w substancje organiczne.
67. ZOO	Zamość	Jeden z najstarszych ogrodów zoologicznych w kraju.
68. Żółw błotny	Poj. Łęczyńsko-Włodawskie	Największa w Europie Środkowej populacja żółwi błotnych.

Źródło: opracowanie własne

Tabela 6.3. Alfabetyczne zestawienie zasobów lokalnych zidentyfikowanych w woj. podlaskim w pierwszym etapie badań

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
1. Bazylika Archikatedralna	Białystok	Zespół złożony z dwóch budynków kościelnych (XVII i XX wieku).

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
2. Biała Synagoga	Sejny	Pierwsza synagoga kryta gontem z XVIII wieku.
3. Białowiecki PN	Białowieża	Ostoja żubrów oraz wielu innych gatunków zwierząt i roślin.
4. Biebrzański PN	Goniądz	Cenne obszary przyrodnicze bagien i torfowisk.
5. Carskie Forty	Łomża/ Piątnica	Fortyfikacje, z których roztacza się malowniczy widok na Łomżę.
6. Centrum im. L. Zamenhofa	Białystok	Wystawa stała i liczne wystawy czasowe, koncerty, projekcje filmowe.
7. Cerkiew Preczystieńska	Bielsk Podlaski	Jedna z najstarszych cerkwi z odnowioną ikoną Bogurodzicy.
8. Cerkiew św. Michała	Bielsk Podlaski	Ośmiokątna cerkiew, zdobiona trzema ikonostasami z XIX wieku.
9. Cerkiew św. Mikołaja	Białowieża	Piękny ikonostas wykonany z kolorowej chińskiej porcelany.
10. Cerkiew Podwyższenia Krzyża Pańskiego	Narew	Cerkiew prawosławna drewniana, odrestaurowana po pożarze w 1990 roku.
11. Cerkiew Woskresieńska	Bielsk Podlaski	Przebudowana w XX wieku cerkiew wzniesiona w wieku XIV.
12. Dąb Rudostaw	Pietkowo	500-letni pomnik przyrody o wysokości 34 m.
13. Dom przy Pl. Czarnieckiego	Tykocin	Zabytek budownictwa drewnianego, wzniesiony w 1885 roku.
14. Festiwal „Basowiszcza”	Gródek	Festiwal muzyki rockowej organizowany w uroczysku Boryk.
15. Festiwal „Kresowa Przyśpiewka Frywolna”	Czarna Białostocka	Przybliżenie szerszej widowni w sposób humorystyczny i frywolny złożoności, bogactwa i kultury kresowej.
16. Festiwal Muzyki Cerkiewnej	Białystok	Międzynarodowy festiwal popularyzujący muzykę cerkiewną.
17. Festiwal „Z wiejskiego podwórza”	Czeremcha	Koncerty zespołów folkowych z Polski i zagranicy, wystawy i spektakle.
18. Festyn Archeologiczny	Zbucz	Coroczny festyn wewnątrz średniowiecznego grodziska.
19. Folwark Hutta	Huta	Murowany dwór z połowy XIX wieku nad jeziorem Koleśne.
20. Góra Cisowa	Gulbieniszki	Wzniesienie stożkowe określane mianem „Suwalskiej Fudżijamy”.
21. Góra Grabarka	Grabarka	Najważniejsze miejsce kultu religijnego dla wyznawców prawostawia.
22. Góra Królowej Bony	Stara Łomża	Ze wzgórz – jeden z najpiękniejszych widoków na Narew.
23. Jarmark Żubra	Hajnówka	Jarmark – wystawcami są artyści ludowi, rzemieślnicy, lokalni wytwórcy.
24. Klasztor Poddominikański	Sejny	Renesansowy gmach przy Bazylice przypominający zamek magnacki.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
25. Klasztor Pokamedulski	Wigry	Klasztor nad jeziorem Wigry z zabudowaniami gospodarczymi, kaplicą i kościołem.
26. Klasztor Karmelitów	Bielsk Podlaski	Najstarszy kompleks budynków murowanych powstałych w XV w.
27. Kolejka wąskotorowa	Hajnówka	Wycieczki turystyczne nad malownicze jezioro Topilo.
28. Kopalnia kredy	Mielnik	Jedyna w Polsce odkrywkowa kopalnia kredy.
29. Kościół św. Biskupa	Narew	Drewniany kościół z 1775 roku z XV w. obrazem „Ukrzyżowanie”.
30. Kraina Otwartych Okiennic	Puchły, Soce, Trześcianka	Trzy unikatowe pod względem architektonicznym wsie w gminie Narew: drewniana zabudowa z barwnie malowanymi okiennicami.
31. Łomżyński PK Doliny Narwi	Drozdowo	Unikatowy kompleks przyrodniczo-krajobrazowy.
32. Meczet i zabytkowy mizar	Bohoniki	Drewniany meczet na planie prostokąta z przełomu XIX/XX w.
33. Meczet Kruszyniany	Kruszyniany	Najstarszy zachowany meczet tatarski w Polsce, drewniany.
34. Muzeum Diecezjalne	Drohiczyn	Zbiory związane z Janem Pawłem II, rodami szlacheckimi i królami.
35. Muzeum Ikon	Supraśl	Liczne zbiory ikon.
36. Muzeum Kanału Augustowskiego	Augustów	Ekspozycja prezentująca historię budowy i eksploatacji unikatowej drogi wodnej.
37. Muzeum Kowalstwa i Ślusarstwa	Hajnówka	Liczne eksponaty sztuki kowalstwa, wyroby, urządzenia, maszyny rolnicze, czynna kuźnia, gdzie można obejrzeć pokazy kucia.
38. Muzeum Kultury Białoruskiej	Hajnówka	Muzeum prezentujące bogactwo kulturowe, historię i tradycję mniejszości białoruskiej.
39. Muzeum Okręgowe	Suwałki	Ekspozycja z zakresu kultury materialnej wsi i sztuki ludowej regionu.
40. Muzeum Oręża Polskiego	Kiermsy	Ekspozycja związana z ekranizacjami powieści H. Sienkiewicza, pamiątki archeologiczne i etnograficzne, numizmaty.
41. Muzeum Podlaskie	Białystok	Największa placówka muzealna w województwie podlaskim.
42. Muzeum Przyrody	Piątnica	Zbiory botaniczne prezentujące przyrodę dolin rzek Narwi i Biebrzy.
43. Muzeum Rolnictwa	Ciechanowiec	Zbiory zabytków rolniczych i etnograficznych regionu.
44. Muzeum Sztuki Drukarskiej	Supraśl	Liczne eksponaty związane z drukarstwem.
45. Narwiański Park Narodowy	Kurowo	Zbiorowiska roślinności bagiennej; siedlisko wielu gatunków ptaków.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
46. OChK „Dolina Biebrzy”	Rzeka Biebrza	Obszar otuliny Biebrzańskiego PN o unikatowej przyrodzie.
47. OChK „Dolina Narwi”	Rzeka Narew	Malownicze zakola i labirynty koryta rzeki Narew.
48. OChK „Dolina Rospudy”	Rzeka Rospuda	Cenne przyrodniczo tereny obrzeży Puszczy Augustowskiej.
49. OChK „Pojezierze Północnej Suwalszczyzny”	Suwalszczyzna	Jedno z najpiękniejszych w Polsce pojezierzy, z mozaiką jezior, wzniesień, pól, łąk i lasów tworzących urzekający krajobraz.
50. OChK „Pojezierze Sejneńskie”	Suwalszczyzna	Krajobraz z licznymi wzniesieniami, jeziorami, rzekami i lasami.
51. Osada Jaćwiesko-Pruska	Oszkinie	Kompleks odwzorowujący dawny gród Jaćwingów–Bałtów.
52. Pacowa Chata	Krypno Wielkie	Wieś tematyczna ze zbiorami etnograficzno-historycznymi z Podlasia.
53. Pałac Branickich	Białystok	Rezydencja magnacka epoki saskiej w stylu późnobarokowym.
54. Pałac Paców	Dowspuda	Ruiny neogotyckiego pałacu Paców.
55. PK Puszczy Knyszyńskiej	Supraśl	Naturalne zespoły leśne, doliny rzeczne, liczne obszary źródliskowe.
56. Park Megalitów	Poczopek	Połana w Puszczy Knyszyńskiej z głazami w różnych formach.
57. Park Miniatur Zabytków Podlasia	Hajnówka	Miniatury architektury województwa podlaskiego.
58. Podlaski Szlak Bociani	Podlasie	Łączy najpiękniejsze miejsca Podlasia, w tym 4 parki narodowe.
59. Puszcza Augustowska	Augustów	Kompleks borów z przewagą sosny.
60. Rezerwat „Cmentarzysko Jaćwingów”	Szwajcaria	100 kurhanów, pochodzących z II-VI w.n.e.
61. Rezerwat „Tobolinka”	Giby/Zelwa	Śródleśne jezioro dystroficzne z terenami torfowiskowymi i leśnymi.
62. Rynek Kościuszki	Białystok	Reprezentacyjna promenada, miejsce kulturalno-wypoczynkowe.
63. Sanktuarium Maryjne	Różanystok	Sanktuarium w stylu barokowym z wystrojem w stylu rokoko.
64. Ser Koryciński	Korycin	Festyn „Święto sera”, stoiska producentów, degustacje, imprezy.
65. „Siabrouskaja Biasieda”	Gródek	Cykliczne spotkania ze śpiewami, tańcami i różnymi zabawami.
66. Skansen architektury	Białowieża	Skansen architektury drewnianej ludności ruskiej Podlasia.
67. Skansen Fortyfikacji Prus Wschodnich	Bakałarzewo	Zachowane obiekty schronów bojowych z czasów II wojny światowej.
68. Skansen w Nowogrodzie	Nowogród	Skansen wsi kurpiowskiej.
69. Skansen w Puńsku	Puńsk	Okazała zagroda wiejska z przetomu XIX i XX wieku.
70. Skansen w Studziwodach	Bielsk Podlaski	Wiejska zabudowa przedwojenna.

Nazwa zasobu	Lokalizacja	Opis
71. Sobór Św. Mikołaja	Białystok	Świątynia prawosławna z relikwiami św. Gabriela Zabłudowskiego.
72. Spotkania z Konopielką	Knyszyn	Prezentacja zasobów kulturowych Podlasia i Wileńszczyzny.
73. Stary Rynek	Łomża	Klasycystyczny ratusz i pseudobarokowe kamienice z arkadami.
74. Suwalski Park Krajobrazowy	Jeleniewo	Pierwszy PK w Polsce z dolinami rzek Czarna Hańcza i Szeszupa.
75. Synagoga Ciechanowiec	Ciechanowiec	Murowana synagoga na planie prostokąta z końca XIX wieku.
76. Synagoga Tykocin	Tykocin	Druga co do wielkości i jedna z najstarszych synagog w Polsce.
77. Szkoła Ikonograficzna	Bielsk Podlaski	Jedynie w kraju Policealne Studium Ikonograficzne.
78. Szlak „Drzewo i sacrum”	Podlasie	Szlak drewnianej architektury, kapliczek, cerkwi i kościołów.
79. Szlak tatarski	Powiat sokólski	Trasa śladami osadnictwa tatarskiego na terenie Podlasia.
80. Święto Chleba, Mleka i Miodu	Silaine k. Puńska	Pokaz wypieku chleba, a także wyrobu sera i pieczenia „mrowiska”.
81. Święto Grzyba	Michałowo	Promocja miejscowości poprzez zabawę i działania edukacyjne.
82. Święto Szałasów	Tykocin	Prezentacja szałasów i obrzędów kultywowanych przez Żydów.
83. Trójstyk granic	Bolcie	Trójstyk granic 3 państw: Polski, Litwy i Rosji.
84. Twierdza Osowiec	Osowiec	Jedna z najnowocześniejszych twierdz I wojny światowej.
85. Uroczysko nad Rospudą	Jaśki	Współczesna kapliczka i miejsce kultu okolicznych mieszkańców.
86. Wigierski Park Narodowy	Krzywe	Zróżnicowany krajobraz Pojezierza Suwalskiego i Puszczy Augustowskiej.
87. Wschodni Szlak Green Velo	Podlasie	Szlak rowerowy, w województwie podlaskim, o długości 592 km.
88. Zamek Tykocin	Tykocin	Zamek królewski z XV wieku w stylu renesansowym nad Narwią.
89. Zespół Klasztorny	Supraśl	Zespół Klasztorny Prawosławnego Męskiego Monasteru p.w. Zwiastowania NMP.

Źródło: opracowanie własne

Przeprowadzone wywiady pogłębione z osobami reprezentującymi badane regiony pozwoliły uzupełnić zbiór zasobów lokalnych, które charakteryzował bardzo zróżnicowany poziom unikatowości i różne możliwości ich praktycznego wykorzystania (tab. 6.4). Duża grupa zasobów wskazywanych przez pytane osoby ma charakter uniwersalny i są one powszechnie identyfikowane w innych regionach kraju. Cechy takie jak czyste środowisko, unikalne dziedzictwo

kulturowe, kapitał społeczny lub gościnność są bowiem często wskazywane w literaturze przedmiotu charakteryzującej różne regiony w kraju.

Pytani, wyżej na ogół oceniali unikatowość zasobów niż ich użyteczność, co może świadczyć o niewykorzystanym jeszcze potencjale społecznym i ekonomicznym zasobów w Polsce Wschodniej. Wynika to zapewne zarówno z ich niewystarczającej promocji, ale także z ich ograniczonej dostępności komunikacyjnej (wiele zasobów jest zlokalizowanych peryferyjnie, z dala od dużych ośrodków miejskich i głównych dróg) oraz braku działań ze strony władz samorządowych zmierzających do wykorzystania tkwiącego w zasobach potencjału. Na przykład zdaniem B. Kawałko (Dyrektor Departamentu Polityki Regionalnej, Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego), do najważniejszych cech zasobów lokalnych z punktu widzenia ich przydatności dla rozwoju lokalnego Lubelszczyzny należą: unikalność, identyfikacja z regionem, powiązania z tradycją i możliwość budowania na ich bazie przewagi konkurencyjnej. Dalej stwierdza: *...Zasoby lokalne to jeden z głównych elementów potencjału wewnętrznego Lubelszczyzny, który stwarza możliwości rozwoju regionu poprzez kształtowane w tym celu produkty. Zasoby lokalne Lubelszczyzny są potencjalną bazą do kreowania usług i produktów turystycznych, oferty wypoczynku i rehabilitacji (Uzdrowisko Nałęczów), są podwaliną bogatej oferty kulturalnej regionu czerpiącej inspirację z różnorodności kultur, tradycji, folkloru, na której wyrastają nowoczesne obiekty jak Centrum Spotkania Kultur w Lublinie, cykliczne imprezy przyciągające rzesze mieszkańców regionu i turystów takich jak: Festiwal Trzech Kultur we Włodawie, Jarmark Jagielloński czy Europejski Festiwal Smaku, Zamojskie Lato Teatralne, Festiwal Sztukmistrzów...*

Przewagę unikatowości nad praktyczną przydatnością zasobów lokalnych potwierdziła też Ewelina Kloc z Departamentu Rozwoju Regionalnego, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Podkarpackiego, wskazując na bariery finansowe, prawne, społeczne i polityczne w wykorzystaniu zasobów w gospodarce regionu. Podaje przykład unikalnych obiektów dziedzictwa kulturowego i atrakcji turystycznych, *... które z uwagi na brak środków finansowych nie są w pełni wykorzystywane*. Wskazuje też na bardzo istotny problem niskich możliwości rozwojowych pojedynczych zasobów lokalnych i potrzebę tworzenia sieci współpracy, w której potencjały lokalne mogą się uzupełniać. Jest to zgodne z propozycją B. Kawałko dotyczącą tworzenia produktów i usług budowanych na bazie kilku uzupełniających się zasobów lokalnych.

Zdaniem lokalnego animatora kultury i przedsiębiorcy R. Czernieca z Wojciechowa (woj. lubelskie), niski poziom wykorzystania zasobów lokalnych w gospodarce regionu jest związany z brakiem odpowiedniej promocji. Pytany zauważa, że władze lokalne i regionalne promują zasoby w mediach i dokumentach strategicznych, ale jego zdaniem są to działania niewystarczające. Wskazuje przy tym na bardzo istotną rolę zasobów w aktywizowaniu lokalnych społeczności i tworzeniu miejsc pracy. Jednakże, według opinii A. Sobali-Gwosdz (Instytut Inżynierii Technicznej, PWSTE w Jarosławiu) to właśnie niska aktywność lokalnej społeczności utrudnia właściwe wykorzystanie potencjału zasobów lokalnych.

Tabela 6.4. Zasoby zidentyfikowane w trakcie wywiadów

Region	Zasoby wskazane przez pytanych
Podkarpacie	<ul style="list-style-type: none"> • Bogate walory przyrodnicze i lecznicze – geologia, rzeźba terenu, klimat a nade wszystko wody powierzchniowe i podziemne (borowina), • Czyste środowisko przyrodnicze, • Unikalne dziedzictwo kulturowe – cerkiew grekokatolicka, kamieniarka bruśnieńska, linia Mołotowa, kolonizacja józeffińska, • Rozwijająca się infrastruktura turystyczna i agroturystyczna, • Dobra infrastruktura drogowa, • Poziom wykształcenia, • Niska gęstość zaludnienia, • Gastronomia lokalna • Skupienie firm IT, • Skupienie firm z branży lotniczej, • Wykwalifikowana kadra o unikalnych umiejętnościach, • Zdrowa żywność, • Dostępność komunikacyjna (w tym autostrada A4) • Policentryczna struktura osadnicza, • Korzystna struktura demograficzna, • Zdywersyfikowana struktura gałęziowa przemysłu, • Wysoki potencjał innowacyjny i technologiczny gospodarki, • Dynamiczny wzrost wartości środków trwałych w przedsiębiorstwach, • Duża dynamika wzrostu PKB per capita, • Atrakcyjność inwestycyjna, • Potencjał uczelni wyższych, • Dziedzictwo kulturowe, • Dobry stan środowiska naturalnego, • Kapitał społeczny.
Lubelszczyzna	<ul style="list-style-type: none"> • Stare miasto Zamość, • ZOO Zamość, • Roztoczański Park Narodowy, • Stolica Języka Polskiego – Szczepreszyn, • Letnia Akademia Filmowa – Zwierzyniec, • Festiwal Kultury Włoskiej – Zamość, • Kuźnia artystyczna w Wojciechowie, • Uzdrowisko Nałęczów, • Kopalnia Bogdanka, • Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie, • Kraina Lessowych Wąwozów, • Kapitał społeczny, • Wielokulturowość pogranicza, • Położenie na szlakach tranzytowych, • Zasoby węgla kamiennego, • Potencjał akademicki Lublina, • Potencjał rolniczy.
Lubelszczyzna cd	<p><u>Aktualne:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Stare Miasto w Zamościu, • Kazimierz Dolny, • Uzdrowisko w Nałęczowie, • Stadnina Koni w Janowie Podlaskim, • Chmiel Lubelski, • Potencjał rolniczy regionu. <p><u>Potencjalne:</u></p> <ul style="list-style-type: none"> • Złóża bursztynu (Berejów/Niedźwiada), • Skamieniałe drzewa występujące na Roztoczu, • Tygiel kulturowy i religijny, • Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie, • Wysoki poziom naukowo-badawczy placówek w Lublinie i Puławach, • Bogate zasoby węgla kamiennego w Lubelskim Zagłębiu Węglowym, • Źródła i zasoby dla energii odnawialnej.

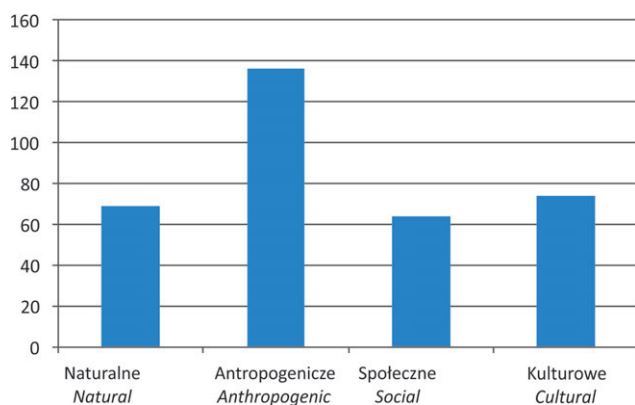
Region	Zasoby wskazane przez pytanych
Podlasie	<ul style="list-style-type: none"> • Obiekty kultury tatarskiej, • Czyste środowisko przyrodnicze, • Zabytki architektury drewnianej, • Puszcza Białowieska, • Kanat Augustowski, • Cerkwie, • Wielokulturowość regionu, • Sękacz i inne atrakcje kuchni regionalnej, • Gościnność mieszkańców regionu, • Natura 2000, • Zagłębie mleczarskie, • Dolina Rolnicza 4.0, • Handel ze Wschodem.

Źródło: opracowanie własne

7. Struktura i waloryzacja zasobów lokalnych

Wśród analizowanych dwóch kategorii zasobów lokalnych – materialnych i niematerialnych – zdecydowanie liczniejszą grupę stanowią zasoby materialne (ryc. 7.1). W sumie zidentyfikowano 196 zasobów materialnych i 91 zasobów niematerialnych. Suma zasobów w dwóch kategoriach znacznie przewyższa ogólną liczbę (220) zidentyfikowanych zasobów, co wynika z faktu, iż część z nich ma charakter mieszany, czyli zaliczono je do obydwu kategorii. Są nimi na przykład: Góra Grabarka, Muzeum Kultury Białoruskiej, Galeria Beksińskiego, Park Etnograficzny w woj. podkarpackim, Wioska Gotów, Stadnina Koni Janów Podlaski i wiele innych. Wyłącznie do kategorii materialnych zaliczono 129 zasobów lokalnych, do kategorii niematerialnych tylko 24 zasoby, zaś wśród mieszanych – mających cechy zarówno zasobów materialnych jak i niematerialnych – znalazło się aż 67 zasobów.

Różnice liczbowe pomiędzy dwiema kategoriami wyraźnie wskazują na bogactwo zasobów materialnych i stosunkowo małą liczebność zasobów o charakterze społecznym i kulturowym. Jednakże należy przy tym uwzględnić fakt, że w przypadku pierwszej kategorii zasobów ich identyfikacja jest łatwa, bo wynika z przeglądu stron internetowych, broszur informacyjnych i innych podobnych baz danych. Natomiast w przypadku zasobów niematerialnych, które mają charakter „miękki” i wymagają nierzadko interpretacji badacza, ich identyfikacja jest dużo trudniejsza. Problem stanowi również brak materiałów informacyjnych o takich zasobach; wiedza o nich jest rozsznana w mediach, rzadziej w czasopismach naukowych i na stronach internetowych. Do informacji o niektórych grupach zasobów niematerialnych (w tym szczególnie związanych z aktywnością społeczną lub szczególnymi osobowościami i lokalnymi liderami) można dotrzeć prawie wyłącznie w drodze wywiadów. Ponadto takie zasoby mają zazwyczaj wybitnie lokalny charakter i wiedza o nich nie wychodzi poza pojedyncze miejscowości lub niewielkie grupy społeczne. Zasoby materialne mają na ogół ściśle określoną lokalizację i fizyczność. Natomiast zasoby niematerialne są zazwyczaj cechami lub zjawiskami kształtowanymi przez zespoły ludzkie. Stąd trudność ich identyfikacji i mniejsza reprezentacja.

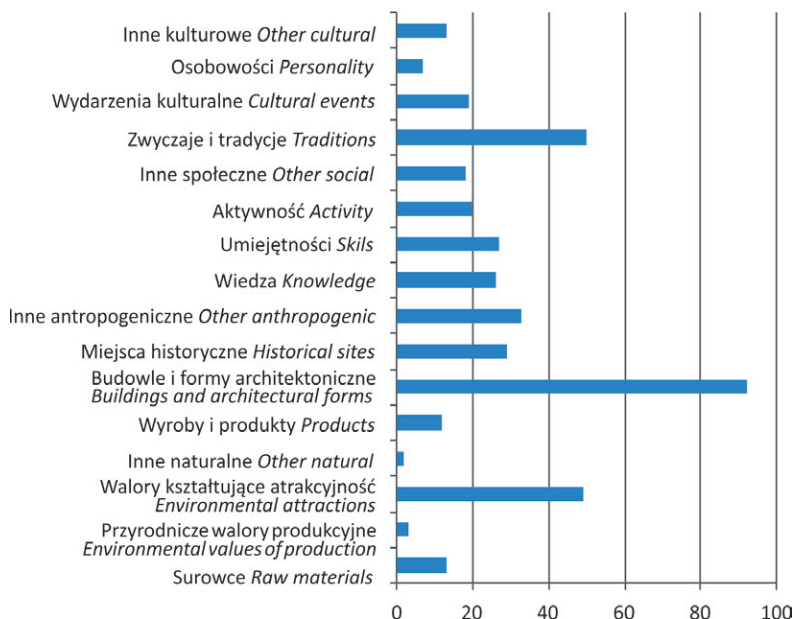

Ryc. 7.1. Liczebność analizowanych zasobów lokalnych w Polsce Wschodniej wg grup
 Fig. 7.1. Numbers of analyzed local resources in Eastern Poland by groups

Kategoria zasobów materialnych jest zdominowana przez grupę zasobów antropogenicznych (136 zasoby). Są to przede wszystkim budowle i formy architektoniczne. Natomiast grupa zasobów naturalnych o ogólniej liczbie 69 zasobów reprezentowana jest w pierwszej kolejności przez walory przyrodnicze kształtujące atrakcyjność turystyczną (są to głównie różne formy obszarów chronionych: parki narodowe, rezerваты, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu), a następnie surowce naturalne. Wśród zasobów niematerialnych liczebność w dwóch grupach (zasoby społeczne i zasoby kulturowe) jest podobna. Zasoby społeczne reprezentowane są przez zbiór 64 elementów, a zasoby kulturowe – 74 elementy. Przy czym również w przypadku grup zasobów występują częste przypadki, iż są one włączone do więcej niż jednej grupy. W sumie 129 zasobów lokalnych reprezentowało tylko jedną grupę zasobów, 59 zasobów – dwie grupy i 32 zasoby – trzy grupy zasobów. W tym ostatnim zbiorze znalazły się przede wszystkim muzea, skanseny i okolicznościowe święta, które reprezentowały równocześnie grupy zasobów: antropogeniczne, społeczne i kulturowe.

W przypadku rodzajów zasobów lokalnych, których wyróżniono aż 16, sytuacja jest jeszcze bardziej skomplikowana. Około połowę wszystkich zidentyfikowanych zasobów (w liczbie 109) przyporządkowano tylko do jednego rodzaju, 56 zasobów – do dwóch rodzajów, 36 zasobów – do trzech rodzajów, 13 zasobów – do czterech rodzajów i 6 zasobów – aż do 5 rodzajów (ryc. 7.2). W tej ostatniej grupie znalazły się: Muzeum Kowalstwa, Jarmark Świętego Kiliana i muzeum H. Sienkiewicza w woj. lubelskim oraz muzeum rolnictwa, Festyn Archeologiczny i Święto Grzyba w woj. podlaskim. Na przykład Muzeum Kowalstwa w Wojciechowie (woj. lubelskie) włączono do:

1. inny zasób antropogeniczny – ze względu na materialny charakter wytwarzanych produktów, historyczny budynek kuźni i określoną lokalizację warsztatu kowalskiego, będącego równocześnie miejscem spotkań kowali i miejscem odwiedzanym przez turystów;

Ryc. 7.2. Liczebność analizowanych zasobów lokalnych w Polsce Wschodniej wg rodzajów

Fig. 7.2. Numbers of analyzed local resources in Eastern Poland by type

2. wiedza – muzeum kowalstwa kształtuje i upowszechnia wiedzę o kowalstwie, w tym szczególnie o jego historii w Polsce i regionie;
3. umiejętności – kowalstwo jest rzemiosłem wymagającym określonych umiejętności i doświadczeń, kształtowanych przez lata pracy w tym zawodzie;
4. zwyczaje i tradycje – kuźnia w Wojciechowie jest miejscem spotkań kowali z całej Polski, którzy kultywują swoje rzemiosło, prezentując różne umiejętności;
5. osobowość – właścicielem kuźni jest Pan Roman Czerniec, najlepiej znany kowal w Polsce, bardzo aktywny społecznie i animator lokalnych przedsięwzięć.

Wśród rodzajów zasobów najliczniejszy zbiór tworzą: budowle i formy architektoniczne, które łącznie we wszystkich województwach stanowią około 22% ogółu zidentyfikowanych zasobów lokalnych. Wśród nich przeważają zabytkowe budynki (pałace, rezydencje i obiekty religijne), które są prawdopodobnie najbardziej powszechnym i najłatwiej identyfikowanym zasobem lokalnym w dowolnym regionie naszego kraju. Do najlepiej znanych budowli i form architektonicznych w regionie wschodnim należą: zabytkowe cerkwie Podkarpacia i Podlasia, Pałac w Łańcucie, Pałac w Kozłówce, Stare Miasto w Zamościu, i Kazimierz Dolny, Meczet w Kruszynianach, itp.

Licznie, bo po około 12% zasobów reprezentują walory przyrodnicze kształtujące atrakcyjność turystyczną oraz zwyczaje i tradycje. Pierwszy rodzaj zasobów to przede wszystkim parki narodowe, parki krajobrazowe i obszary chronionego krajobrazu oraz rezerваты przyrody, które są wizytówką wschodnich regionów

Polski i stanowią podstawowy zasób przyciągający mieszkańców z dużych miast i innych regionów kraju oraz turystów zagranicznych. Należą do nich przede wszystkim najliczniej odwiedzane: Białowiecki Park Narodowy, Bieszczadzki Park Narodowy, Roztoczański Park Narodowy, Wigierski Park Narodowy, Biebrzański Park Narodowy i Suwalski Park Krajobrazowy. Wymienione parki i ich sąsiedztwo charakteryzują się niepowtarzalnymi formami krajobrazu i unikalnymi gatunkami zwierząt i roślin oraz bogatymi walorami kulturowymi. Na przykład Białowieża to ostoja żubra i innych rzadkich zwierząt oraz jedna z ostatnich naturalnych formacji leśnych w Europie. Z kolei park nad rzeką Biebrzą, to największy obszar bagnisk i torfowisk, raj dla ornitologów, z licznie występującym ptactwem wodnym i błotnym, w tym rzadkim gatunkiem batalionów (bojowników). Natomiast Suwalski Park Krajobrazowy posiada bardzo zróżnicowane formy krajobrazowe, malownicze jeziora rynnowe, liczne stanowiska archeologiczne, zabytki kultury prawosławnej, w tym staroobrzędowców.

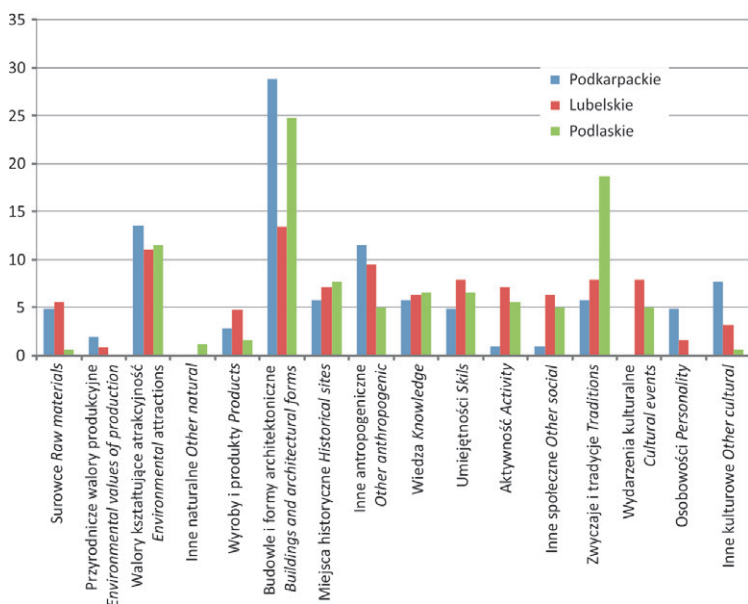
Drugi licznie występujący rodzaj zasobów jest związany z mieszaniną kultur i religii na wschodnim pograniczu, które kształtowały nie tylko dobra kultury religijnej i materialnej (kościół, cerkwie, synagogi, meczety, wyroby rękodzielnicze, produkty żywnościowe), ale także pozostawiły wiele zwyczajów i tradycji kulturowych do dnia dzisiejszego. Polska Wschodnia to swoista strefa przejściowa pomiędzy łacińską kulturą Zachodu, a bizantyjskim Wschodem. Problematyka „zwochnikowego” charakteru wschodniego pogranicza Polski jest istotnym zagadnieniem naukowym podejmowanym w badaniach geopolitycznych (Eberhardt 1996, 2004; Kłoczowski 2003; Koneczny 1999, 2002; Halecki 1994). Wielka historyczna linia podziału pomiędzy wyznawcami chrześcijaństwa, a ludami prawosławnymi i muzułmańskimi wskazywana przez S. P. Huntingtona (1997) jest położona w bezpośrednim sąsiedztwie badanych regionów. Stąd wschodnie województwa, w tym szczególnie ich obszary przygraniczne charakteryzuje mieszanina kultur i religii Wschodu i Zachodu. Odnajdujemy tam zasoby związane ze zwyczajami i dobrami materialnymi kształtowanymi i wytwarzanymi przez Polaków, Litwinów, Białorusinów, Ukraińców, Żydów, Rosjan oraz różne grupy etniczne (np. Łemkowie, Bojkowie, Staroobrzędowcy), a nawet Tatarów.

Pozostałe rodzaje zasobów są raczej nielicznie reprezentowane. Wśród nich po ponad 20 zasobów związanych jest z miejscami historycznymi i innymi obiektami antropogenicznymi oraz z wiedzą i umiejętnościami. Stosunkowo najmniej liczne są zasoby reprezentowane przez przyrodnicze walory produkcyjne, surowce naturalne i inne naturalne zasoby oraz zasoby związane z osobowościami (animatorami życia społecznego i kulturowego). Zgodnie z wcześniejszym komentarzem, w przypadku ostatniego z wymienionych rodzajów zasobów napotkano na trudności w identyfikacji, która wymaga bardzo szczegółowych studiów polegających głównie na wywiadach z przedstawicielami lokalnych samorządów i organizacji społecznych oraz na analizie lokalnych mediów.

Udział poszczególnych rodzajów zasobów lokalnych w województwach jest zróżnicowana (ryc. 7.3). W województwie podkarpackim zdecydowanie najliczniejszą grupę stanowią budowle i formy architektoniczne (28%), a następnie walory przyrodnicze kształtujące atrakcyjność turystyczną (14%) i inne zasoby antropogeniczne (12%). Liczna grupa zasobów antropogenicznych jest związana z położeniem regionu na pograniczu z Ukrainą i Słowacją oraz z uwarunkowaniami historycznymi powodującymi przenikanie się różnych kultur i religii. Natomiast zdecydowanie mniej jest zasobów społecznych i kulturowych, które teoretycznie z tych samych powodów powinny odgrywać na tym obszarze bardzo istotną rolę. Prawdopodobnie jest to po części rezultat powojennych czystek i przesiedleń, które we wschodniej części regionu spowodowały upadek lokalnej tradycji i kultury.

Ubóstwo zasobów społecznych i lokalnych osobowości (animatorów życia społecznego i kulturowego) jest problemem wszystkich regionów wschodniej Polski. Wniosek taki nie wynika z obecnego badania (wskazano wcześniej na trudności związane z dotarciem do informacji na temat takich zasobów), lecz jest rezultatem innych analiz autora związanych z przedsiębiorczością na obszarach wiejskich. Wschodnie województwa charakteryzuje bowiem najniższy wskaźnik liczby podmiotów gospodarczych w przeliczeniu na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym. Podobne wyniki są rezultatem badań W. Kamińskiej (2011). Jednakże nie potwierdzają wyżej sformułowanego wniosku na przykład wyniki badań związanych z frekwencją w wyborach samorządowych lub parlamentarnych, w których uczestnictwo mieszkańców wschodnich regionów nie odbiega, a czasem nawet przewyższa frekwencję w innych regionach kraju. Poruszone zagadnienie jest tematem badań socjologicznych, ale brakuje w nich analiz przestrzennych poświęconych bezpośrednio zasobom społecznym i indywidualnym w badanych województwach.

Struktura zasobów lokalnych w województwie lubelskim jest bardziej zrównoważona. Liczebność zasobów z kategorii materialnych i niematerialnych jest podobna. Poza budowlami i formami architektonicznymi i walorami kształtującymi atrakcyjność turystyczną (których jest najwięcej – odpowiednio 14% i 11%), większość innych zasobów jest podobnie reprezentowana. Z kolei w woj. podlaskim najliczniejszą grupę zasobów stanowią budowle i formy architektoniczne (25%), zwyczaje i tradycje (18%) oraz walory kształtujące atrakcyjność turystyczną (12%). Udział innych zasobów nieznacznie przekracza wartość 5%, w tym liczebność surowców naturalnych, przyrodniczych walorów produkcyjnych, innych zasobów naturalnych, osobowości i pozostałych zasobów kulturowych ma wartości śladowe. Na podkreślenie zasługuje bardzo duża liczebność zasobów związanych ze zwyczajami i tradycjami. Jak zaznaczono wcześniej, Podlasie i Suwalszczyzna leżą na styku granic z Rosją, Litwą i Białorusią gdzie, podobnie jak na Podkarpaciu, mieszą się kultury i religie grup narodowościowych i etnicznych. Jest to zapewne jedna z podstawowych przyczyn stosunkowo dużej liczebności zasobów społecznych.

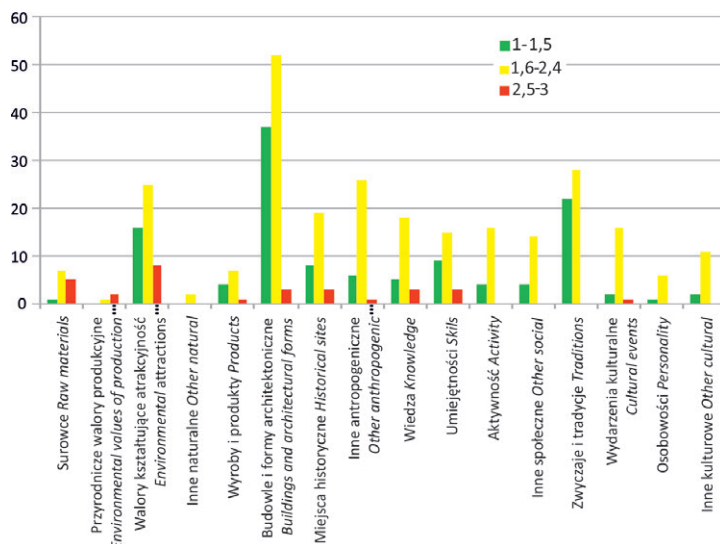

Ryc. 7.3. Udział zasobów lokalnych wg kategorii w trzech badanych województwach (%)
 Fig. 7.3. Share of local resources by category in three surveyed voivodships (%)

Analizowane zasoby reprezentują różne formy wykorzystania gospodarczego. Najwięcej takich zasobów jest w woj. lubelskim (68%). Należy jednak uwzględnić fakt, że stosunkowo duża część zasobów (od ok. 30 do 50% w zależności od regionu), z uwagi na swoją specyfikę nie jest związana z działalnością gospodarczą. Należą do nich na przykład niektóre zasoby spełniające role społeczne i kulturowe (zabytkowe budowle religijne, niektóre walory kształtujące atrakcyjność turystyczną lub zwyczaje i tradycje). Do nielicznych należy zaliczyć natomiast takie, których potencjał gospodarczy jest jeszcze „uśpiony” i które wymagają określonych interwencji (np. gaz łupkowy na Lubelszczyźnie).

Odrębnym zagadnieniem jest sposób zagospodarowania zasobów lokalnych. Z wcześniejszych badań autora wynika, że tylko niewielka ich grupa jest wykorzystywana gospodarczo w sposób efektywny, tj. przyczynia się do rozwoju regionu, tworząc nowe miejsca pracy i generując dochody dla gospodarstw domowych i samorządów lokalnych i regionalnych (Bański 2016). W przypadku zasobów, które nie są jeszcze należycie wykorzystane można zaproponować działania zwiększające ich efektywność w zakresie lokalnego rozwoju. Będzie to tematem rozważań w dalszej części tego opracowania.

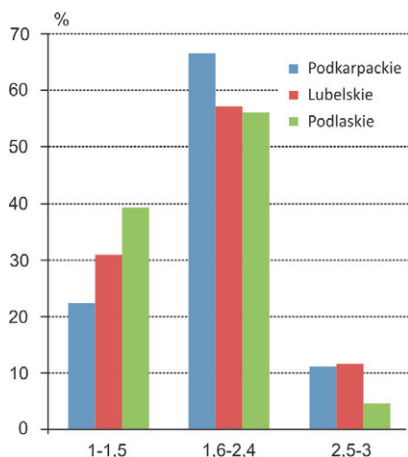
Ocena poziomu użyteczności wskazuje, że tylko niewielka grupa zasobów ma bardzo wysokie możliwości kształtowania lub generowania rozwoju społeczno-gospodarczego w gminach lub regionach (ryc. 7.4; 7.5). Jednakże stosunkowo dużą grupę stanowią zasoby o ponadprzeciętnym poziomie użyteczności, które w pierwszej kolejności powinny być przedmiotem zainteresowania ze strony instytucji samorządowych oraz innych wspierających rozwój i konkurencyjność

Ryc. 7.4. Liczebność zasobów lokalnych wg średniej oceny ich użyteczności w opinii pięciu ekspertów

Fig. 7.3. Numbers of local resources by mean evaluation of utility based on 5 expert opinions

regionu. Przeciętna ocena możliwości praktycznego wykorzystania walorów zasobów materialnych we wszystkich trzech regionach w skali od 1 (niska) do 3 (wysoka) wyniosła 1,84 pkt. Analogiczna ocena zasobów niematerialnych nie różni się w sposób istotny; przeciętny wskaźnik użyteczności wyniósł 1,87 pkt. Natomiast w przypadku kategorii zasobów o charakterze mieszanym (materialne i niematerialne) badany wskaźnik osiągnął niższą wartość – 1,70 pkt. Podobną

Ryc. 7.5. Udział zasobów lokalnych wg średniej oceny ich użyteczności w opinii pięciu ekspertów

Share of local resources by mean evaluation of utility based on 5 expert opinions

analizę wykonano dla zasobów lokalnych. Wśród nich najwyższy poziom użyteczności mają surowce (2,01 pkt.). Pozostałe trzy grupy nie różnią się istotnie między sobą: zasoby społeczne – 1,78 pkt., zasoby antropogeniczne – 1,71 pkt., zasoby kulturowe – 1,68 pkt.

Ocena użyteczności według rodzajów zasobów lokalnych wskazuje, że większość z nich ma przeciętne walory użyteczności. Najmniej jest zasobów, które uzyskały w ocenie ekspertów wysokie wartości użyteczności. Największa liczebnie grupa takich zasobów jest wśród walorów kształtujących atrakcyjność turystyczną oraz wśród surowców. Trzy zasoby o wysokich walorach użyteczności znalazły się też w grupie zasobów społecznych (rzyszowski uczele, potencjał akademicki Lubina i stadnina koni w Janowie Podlaskim).

Wśród najwyżej ocenionych zasobów pod względem użyteczności, to jest takich, które według wszystkich ekspertów otrzymały wartość najwyższą, czyli 3 punkty, znalazły się powszechnie znane i od dawna wykorzystywane gospodarczo zasoby:

- jezioro Solińskie,
- Kazimierz Dolny,
- potencjał akademicki Lublina,
- stadnina koni w Janowie Podlaskim,
- wody mineralne z rejonu Nałęczowa,
- Zamość,
- Białowiecki Park Narodowy.

Większość z nich jest zlokalizowana w regionie lubelskim. Do pozostałych wysoko ocenionych zasobów pod względem użyteczności (wartość uśrednionej oceny pięciu ekspertów powyżej 2,5 pkt.) należą:

- lokalne produkty żywnościowe Podkarpacia,
- ropa naftowa,
- uzdrowiska na Podkarpaciu,
- zamek w Łańcucie,
- potencjał akademicki Rzeszowa,
- Magurski Park Narodowy,
- potencjał rolniczy Lubelszczyzny,
- złoża gazu łupkowego,
- złoża wapieni w regionie lubelskim,
- Biebrzański Park Narodowy,
- Narwiański Park Narodowy
- Podlaski Szlak Bociani.

Generalnie rozkład liczebny zasobów wg trzech zakresów ocen (niskiej, średniej i wysokiej użyteczności) jest we wszystkich województwach podobny, z tym, że w woj. podlaskim stosunkowo duża grupa zasobów otrzymała niskie oceny ekspertów.

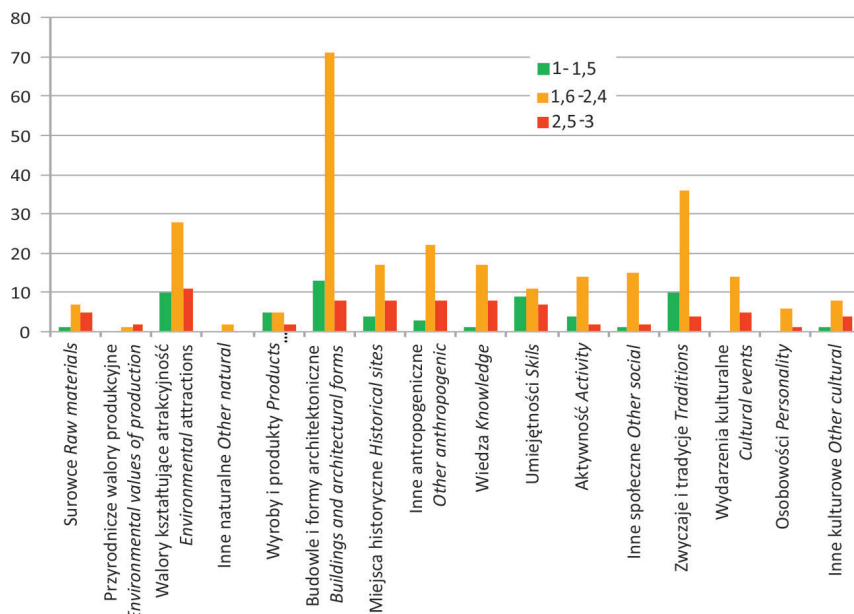
Zdecydowanie wyżej oceniono poziom unikatowości zasobów lokalnych Wschodniej Polski (ryc. 7.6; 7.7). Przeciętna ocena unikatowości zasobów materialnych wyniosła 2,04 pkt., natomiast zasobów niematerialnych 2,05

pkt. Minimalnie mniejszą ocenę, bo 2,01 pkt. uzyskała unikatowość zasobów o charakterze mieszanym. Wśród grup zasobów największą unikatowością charakteryzują się zasoby naturalne (2,18 pkt.), a następnie zasoby społeczne (2,07 pkt.), kulturowe (2,04 pkt.) i antropogeniczne (1,99 pkt.). Wszystkie wymienione oceny są wyraźnie wyższe od analogicznych ocen użyteczności. Wynika stąd ważny wniosek, że zasoby lokalne Polski Wschodniej mają wyższą unikatowość niż użyteczność.

Powyższy wniosek potwierdza też analiza unikatowości według rodzaju zasobów lokalnych. Zidentyfikowano bowiem zdecydowanie większą, niż w przypadku analizy użyteczności, liczbę zasobów, które uzyskały wysokie oceny ekspertów. Szczególnymi walorami unikatowości charakteryzują się zasoby kształtujące atrakcyjność turystyczną, surowce, budowle i formy architektoniczne, miejsca historyczne i inne zasoby antropogeniczne oraz wiedza i umiejętności.

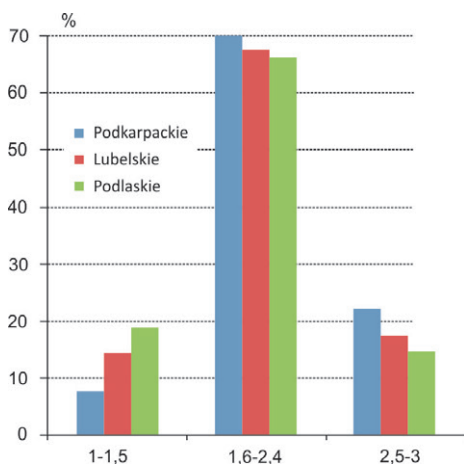
Wśród zasobów, które od wszystkich ekspertów uzyskały najwyższą ocenę unikatowości (3 pkt.) znalazły się (tab. 7.1):

- Stadnina koni w Janowie Podlaskim,
- Stare miasto w Zamościu,
- Białowiecki Park Narodowy,
- Biebrzański Park Narodowy,

Ryc. 7.6. Liczebność zasobów lokalnych wg średniej oceny ich unikatowości w opinii pięciu ekspertów

Fig. 7.6. Numbers of local resources by mean evaluation of uniqueness based on 5 expert opinions

Ryc. 7.7. Udział zasobów lokalnych wg średniej oceny ich unikatowości w opinii pięciu ekspertów

Fig. 7.7. Share of local resources by mean evaluation of uniqueness based on 5 expert opinions

- Magurski Park Narodowy,
- Góra „Grabarka”,
- Szkoła Orłąt w Dęblinie,
- Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Haczowie.

Do innych wysoko ocenionych zasobów zaliczono: Kazimierz Dolny, złoża ropy naftowej, podkarpackie uzdrowiska, zamek w Łańcucie, zasoby gazu łupkowego, potencjał akademicki Rzeszowa, złoża siarki, festiwal „Dwa Brzegi”,

Tabela 7.1. Uśrednione wartości oceny zasobów lokalnych wg pięciu ekspertów

Wyszczególnienie	Ocena użyteczności	Ocena unikatowości
Zasoby wodące		
Stadnina koni w Janowie Podlaskim	3	3
Stare miasto w Zamościu	3	3
Białowiecki Park Narodowy	3	3
Biebrzański Park Narodowy	2,8	3
Kazimierz Dolny	3	2,8
Jezioro Solińskie	3	2,6
Magurski Park Narodowy	2,6	3
Złoża ropy naftowej	2,8	2,8
Uzdrowiska Podkarpacia	2,8	2,8
Zamek w Łańcucie	2,8	2,8
Złoża gazu łupkowego	2,8	2,8
Produkty żywnościowe Podkarpacia	2,8	2,6
Potencjał akademicki Rzeszowa	2,6	2,8
Potencjał rolniczy Lubelszczyzny	2,8	2,6
Narwiański Park Narodowy	2,6	2,6
Podlaski Szlak Bociani	2,6	2,6

Zasoby istotne (ocena pow. 2 pkt.)		
Wody mineralne Naęczowa	3	2,4
Góra Grabarka	2,4	3
Potencjał akademicki Lublina	3	2
Szkoła Orłąt w Dęblinie	2,2	3
Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Haczowie	2	3
Wapień kredowe w rejonie Chełma	2,6	2,2
Złoże siarki	2,4	2,8
Festiwal „Dwa Brzegi”	2,4	2,8
Wigierski Park Narodowy	2,4	2,8
Muzeum w Majdanku	2,2	2,8
Festiwal muzyki cerkiewnej	2,2	2,8
Bieszczadzki Park Narodowy	2,4	2,6
Kopalnia kredy w Mielniku	2,4	2,6
Pałac Branickich w Białymstoku	2,4	2,6
Centrum Dziedzictwa Szkoła	2	2,6
Koniki polskie	2	2,6
Ser koryciński	2	2,6
Złoże gazu ziemnego	2,4	2,4
Rynek w Rzeszowie	2,4	2,4
Zamek w Krasiczynie	2,4	2,4
Suwalski Park Krajobrazowy	2,4	2,4
Wschodni Szlak „Green Velo”	2,4	2,4
Skansen w Sanoku	2,2	2,4
Stare miasto w Przemyślu	2,2	2,4
Szlaki rzemiosła na Podkarpaciu	2,2	2,4
Uprawy tytoniu na Lubelszczyźnie	2,2	2,4
Roztoczański Park Narodowy	2,2	2,4
Zamek w Baranowie	2,2	2,4
Muzeum Podlaskie	2,2	2,4
Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina Biebrzy”	2,2	2,4
Puszcza Augustowska	2,2	2,4
Szlak tatarski	2,2	2,4
Festiwal „Konfrontacje Teatralne”	2	2,4
Poleski Park Narodowy	2	2,4
Twierdza Ossowiec	2	2,4
Śliwka „Naęczowska”	2,4	2
Walory agroekologiczne Podkarpacia	2,2	2,2
Zamek Lubomirskich w Rzeszowie	2,2	2,2
Podziemia kredowe w Chełmie	2,2	2,2
Wody termalne w Celejowie	2,2	2,2
Klasztor Pokamedulski w Wigrach	2,2	2,2
Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina Narwi”	2,2	2,2
Obszar Chronionego Krajobrazu „Dolina Rospudy”	2,2	2,2
Obszar Chronionego Krajobrazu „pojezierze Północnej Suwalszczyzny”	2,2	2,2
Zamek w Lublinie	2,2	2
ZOO w Zamościu	2,2	2
Zespół klasztorny w Supraślu	2,2	2
Bieszczadzka kolejka leśna	2	2,2
Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej	2	2,2
Muzeum Ulmów	2	2,2
„Magiczne Ogrody” w Janowcu	2	2,2
Pałac w Kozłowie	2	2,2
Pałac w Radzynie Podlaskim	2	2,2
Festiwal „Z wiejskiego podwórza” w Czeremsze	2	2,2
Obszar Chronionego Krajobrazu „Pojezierze Sejnańskie”	2	2,2
Festiwal Kapel i Śpiewaków w Kazimierzu Dolnym	2	2
Centrum im. L. Zamenhofs w Białymstoku	2	2

Źródło: opracowanie własne

Wigierski Park Narodowy, muzeum w Majdanku, festiwal muzyki cerkiewnej, meczet w Kruszyńianach, muzeum ikon, konkurs młodych skrzypków, jezioro solińskie, produkty żywnościowe podkarpacia, potencjał rolniczy Lubelszczyzny, Narwiański Park Narodowy, Podlaski Szlak Bociani, Bieszczadzki Park Narodowy, kopalnia kredy w Mielniku, pałac Branickich w Białymstoku, Centrum Dziedzictwa Szkła, koniki polskie, ser koryciński, galeria Beksińskiego, muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa, Kraina Otwartych Okiennic, linia Mołotowa, muzeum w Bełżcu i muzeum nietypowych rowerów.

Udział zasobów lokalnych według trzech grup oceny unikatowości (lokalna, regionalna, krajowa) wskazuje na wyraźną przewagę zasobów o unikatowości regionalnej, ale równocześnie stosunkowo niewielką grupę stanowią zasoby o lokalnej unikatowości i znaczna jest liczba zasobów o unikatowości krajowej (jest ich dwa razy więcej niż w przypadku analogicznej wysokiej oceny użyteczności). Rozkład ocen w poszczególnych regionach jest podobny, a różnice wynikają przede wszystkim z różnej liczebności analizowanych zasobów.

Biorąc pod uwagę obydwie oceny – unikatowości i użyteczności – można zidentyfikować 16 zasobów wiodących i 57 zasobów istotnych, z czego 25 jest w woj. lubelskim, 23 w podkarpackim i 25 w podlaskim (tab. 7.2). Wśród nich najwięcej jest zasobów należących do trzech kategorii: budowle i formy architektoniczne, zwyczaje i tradycje oraz walory kształtujące atrakcyjność turystyczną; dotyczy to w równym stopniu unikatowości i użyteczności zasobów.

Analiza krzyżowa użyteczności i unikatowości wskazuje, że największą grupę (105 elementów) stanowią zasoby o walorach przeciętnych, tj. takie, które otrzymały równocześnie w obydwu cechach oceny średnie od 1,5 do 2,4 (tab. 7.2). Stosunkowo dużą grupę (41 elementów) tworzą zasoby, charakteryzujące się regionalną unikatowością, ale zarazem niską użytecznością. Z przeprowadzonego badania można też wyciągnąć jednoznaczny wniosek, że wysoko oceniane zasoby pod względem użyteczności mają równie wysokie walory unikatowości. Tylko 3 z 19 takich zasobów (wody mineralne Nałęczowa, potencjał akademicki Lublina i wapienie kredowe w rejonie Chełma) uzyskały unikatowość na poziomie regionalnym; wszystkie pozostałe mają poziom krajowy. Natomiast w przypadku najwyższej ocenionych zasobów pod względem unikatowości spośród 39 takich zasobów, 21 ma średnie walory użyteczności, a 2 (Muzeum nietypowych rowerów i Konkurs Młodych Skrzypków w Lublinie) – niską użyteczność.

Tabela 7.2. Ocena zasobów lokalnych wg poziomu użyteczności i unikatowości

Użyteczność		Unikatowość		
		lokalna	regionalna	krajowa
niska		26	41	2
średnia		6	105	21
wysoka		0	3	16

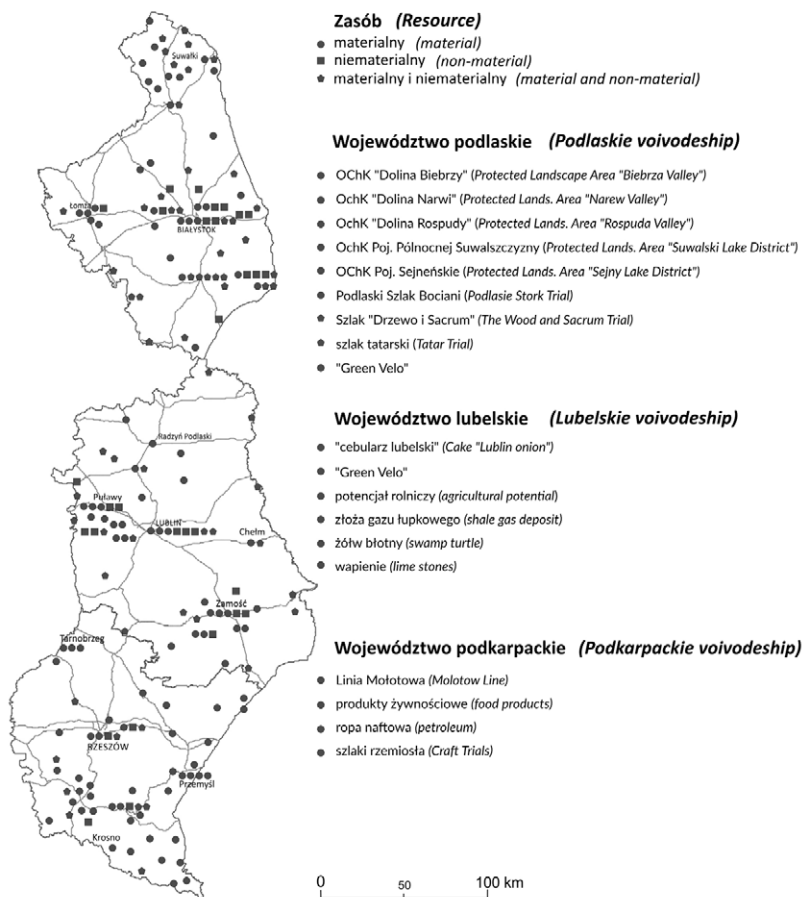
Źródło: opracowanie własne

8. Rozmieszczenie zasobów lokalnych

Większość zidentyfikowanych zasobów lokalnych ma punktową lokalizację geograficzną, tj. można je wskazać na mapie według określonych współrzędnych geograficznych (ryc. 8.1). Część zasobów ma charakter liniowy (np. szlak rowerowy GreenVelo) lub powierzchniowy (np. parki narodowe). Niewielką grupę stanowią natomiast zasoby, które nie mają określonej lokalizacji geograficznej (np. „Śliwka nałęczowska”, walory agroekologiczne itp.). Jest ich jednak na tyle mało, że nie mają one większego wpływu na formułowanie wniosków dotyczących przestrzennego rozmieszczenia zasobów lokalnych.

W skali ogólnej można stwierdzić, że zasoby lokalne charakteryzuje umiarkowana koncentracja (ryc. 8.2; 8.3; 8.4). Jednakże badania szczegółowe w skali województw wskazują, że są one skoncentrowane na ogół w kilku obszarach. Na przykład w województwie podkarpackim zdecydowanie najwięcej zasobów znajduje się w jego południowej części, tj. na obszarze karpackim. W innych częściach regionu zasoby koncentrują się głównie w największych ośrodkach miejskich (Rzeszów, Przemyśl, Sanok, Krosno) lub w ich sąsiedztwie. Biorąc pod uwagę ocenę użyteczności zasobów, trudno wskazać jakieś prawidłowości w ich rozmieszczeniu przestrzennym (ryc. 8.5). Natomiast w przypadku unikatowości zaznacza się koncentracja zasobów o wysokim poziomie tej cechy w rejonie krośnieńskim (ryc. 8.6). Nasuwa się też wniosek, że wysoko ocenione pod tym względem zasoby są na ogół zlokalizowane w obszarach koncentracji większej liczby zasobów. Natomiast w przypadku zasobów rozproszonych ich poziom unikatowości został oceniony przez ekspertów raczej nisko.

W województwie lubelskim występują dwa obszary koncentracji zasobów: lubelsko-puławski i zamojski. Na szczególną uwagę zasługuje pierwszy z wymienionych obszarów; gdzie zidentyfikowano prawie połowę wszystkich zasobów Lubelszczyzny. Są one zlokalizowane w czterech miastach: Lublin, Puławy, Nałęczów i Kazimierz Dolny. Obszar ten cechuje stosunkowo duża liczba zasobów o wysokich ocenach użyteczności i bardzo wysokich ocenach unikatowości.

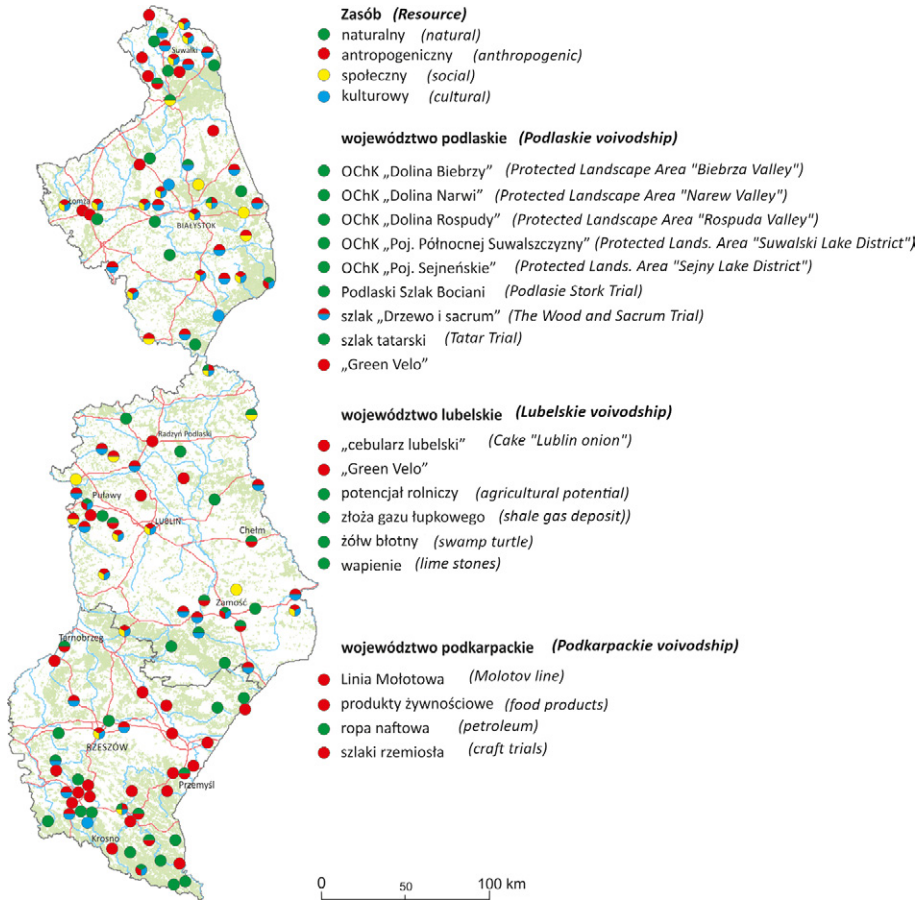

Ryc. 8.1. Rozmieszczenie badanych zasobów wg kategorii – materialne, niematerialne i mieszane (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.1. The distribution of types (material, non-material and mixed) of local resources (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

Drugi obszar związany jest z Zamościem i obszarem roztoczańskim. Należy wyraźnie podkreślić, że z wyjątkiem Zamościa, inne zasoby skoncentrowane w tym rejonie mają bardzo niskie oceny użyteczności i niskie oceny unikatowości. W Roztoczańskim Parku Narodowym brak jest zasobów o wysokich walorach ekonomicznych, które mogłyby generować rozwój tego rejonu. Być może są one w „uśpieniu” i wymagają odpowiednich działań pobudzających.

Na pozostałym obszarze Lubelszczyzny występują pojedyncze i rozproszone zasoby o różnym poziomie unikatowości i użyteczności. Na dużych fragmentach Wyżyny Lubelskiej i Polesia Zachodniego nie zidentyfikowano żadnych zasobów lokalnych, co wynika prawdopodobnie ze skali badania, która wyklucza zasoby o bardzo niskim poziomie użyteczności i unikatowości. Trzeba też zwrócić

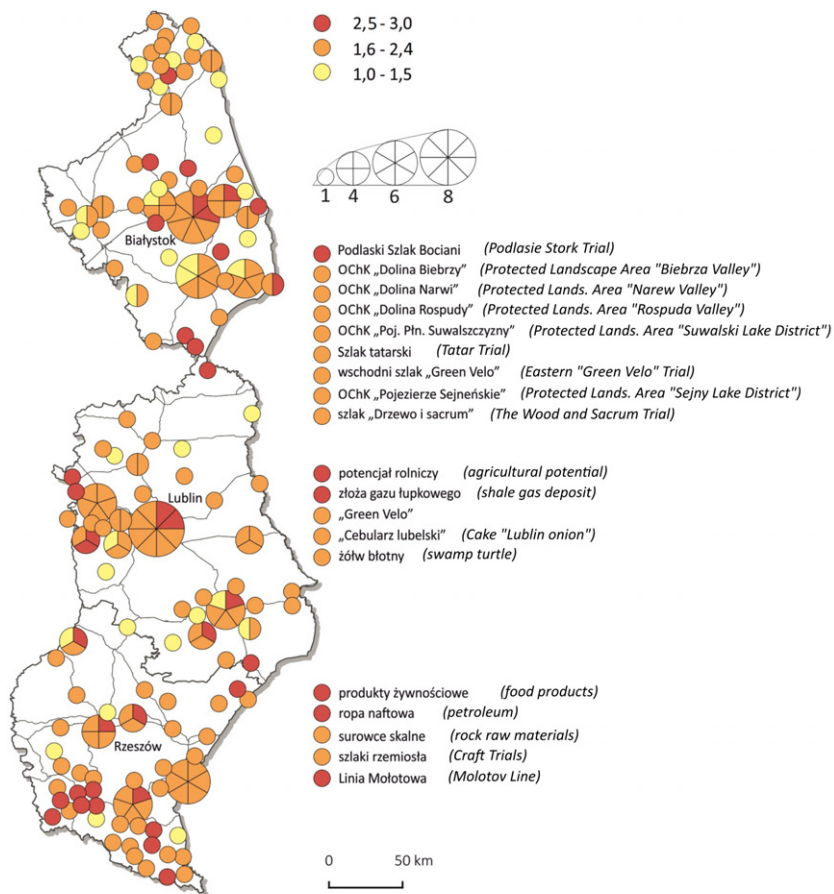

Ryc. 8.2. Rozmieszczenie badanych grup zasobów lokalnych (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.2. The distribution of groups of local resources (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

uwagę, iż w rejonie nadbużańskim, który jest często charakteryzowany, jako obszar interesujący przyrodniczo i kulturowo, wskazano tylko cztery zasoby. Jeden z nich, niezwiązany z doliną Bugu – Janów Podlaski – posiada bardzo wysokie walory gospodarcze. Pozostałe trzy zostały ocenione bardzo nisko.

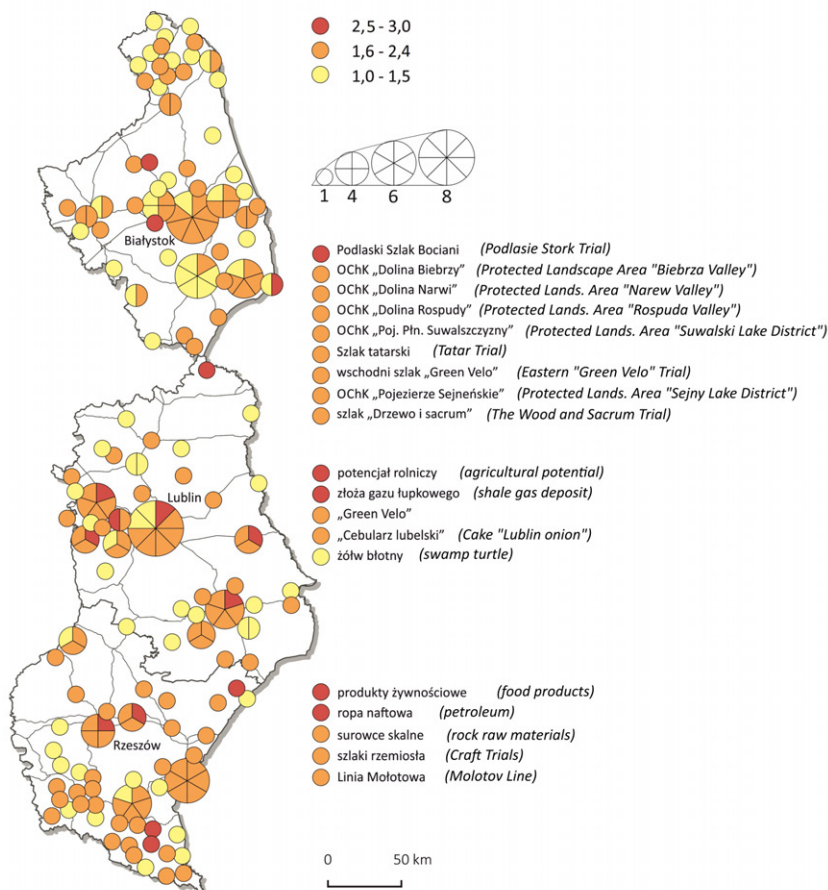
W województwie podlaskim można wskazać cztery obszary koncentracji zasobów: suwalski, łomżyński, białowieski i białostocki. Największa ich liczba występuje w obszarze suwalskim i białostockim, ale przede wszystkim w tym pierwszym zidentyfikowano kilka zasobów o wysokich walorach użytkowości. Jeśli zaś chodzi o unikatowość, to w obydwu wymienionych obszarach znajduje się stosunkowo duża liczba zasobów o wysokich walorach tej cechy. W przypadku rejonu białostockiego niepowtarzalność zasobów nie przekłada się jednak na ich

Ryc. 8.3. Rozmieszczenie zasobów lokalnych wg poziomu unikatowości (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji).

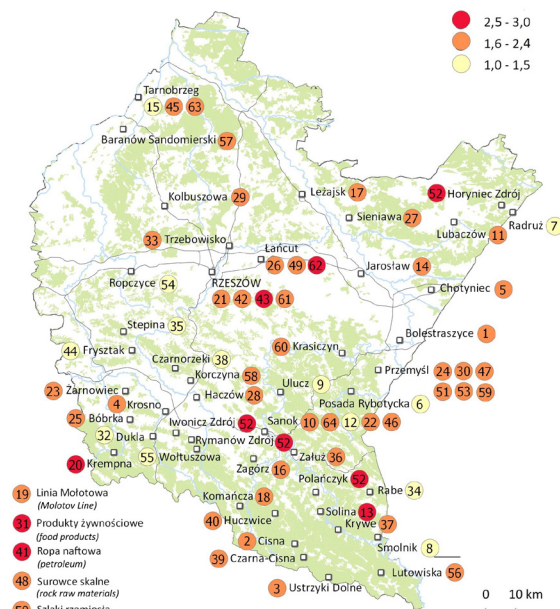
Fig. 8.3. The distribution of local resources by level of uniqueness (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

znaczenie gospodarcze. W rejonie suwalskim występują dwie kategorie zasobów ocenianych pod względem użyteczności: zasoby o bardzo wysokich walorach i zasoby o bardzo niskich walorach. Duże obszary Podlasia, podobnie jak na Lubelszczyźnie, charakteryzuje brak istotnych zasobów lokalnych.

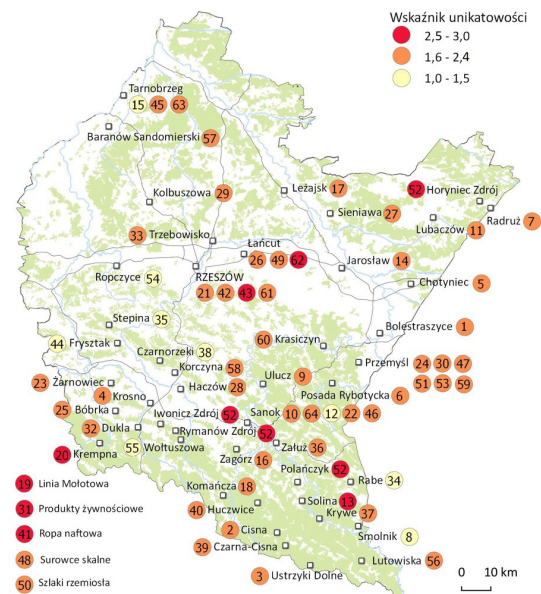
Ryc. 8.4. Rozmieszczenie zasobów lokalnych wg poziomu użyteczności (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji).

Fig. 8.4. The distribution of local resources by level of utility (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

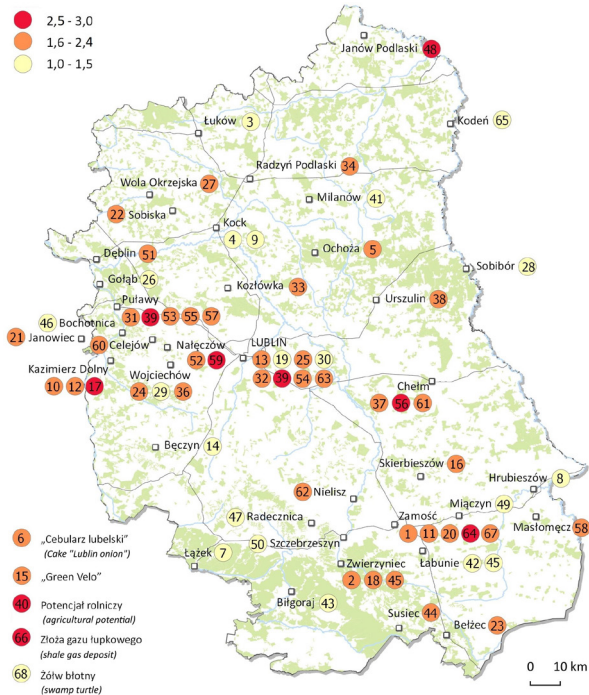
Ryc. 8.5. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. podkarpackim według poziomu użyteczności (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.5 The distribution of local resources in podkarpackie voivodship by level of utility (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

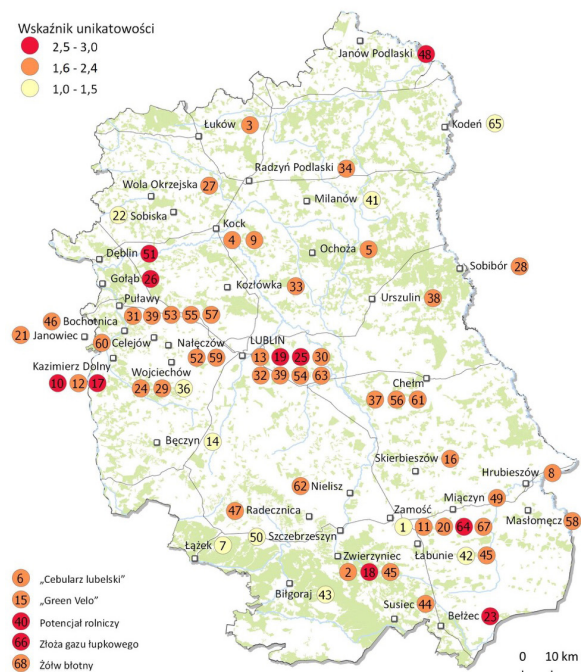
Ryc. 8.6. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. podkarpackim według poziomu unikatowości (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.6 The distribution of local resources in podkarpackie voivodship by level of uniqueness (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

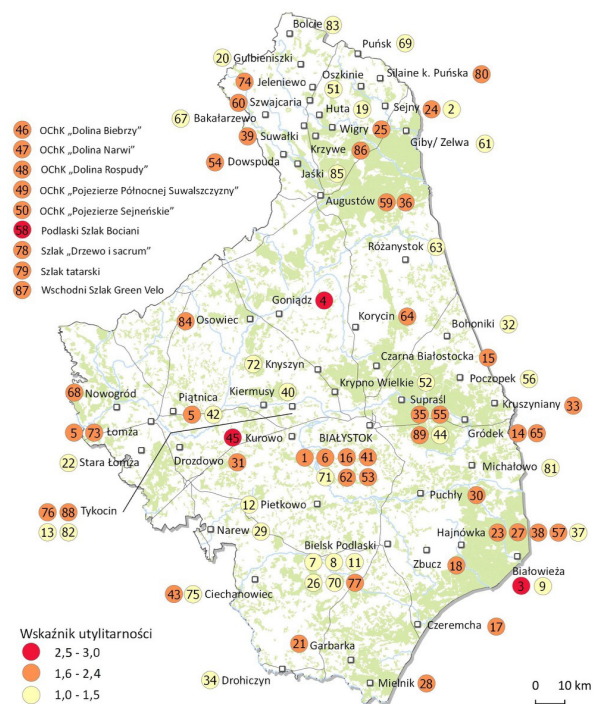
Ryc. 8.7. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. lubelskim według poziomu użyteczności (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.7. The distribution of local resources in lubelskie voivodship by level of utility (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

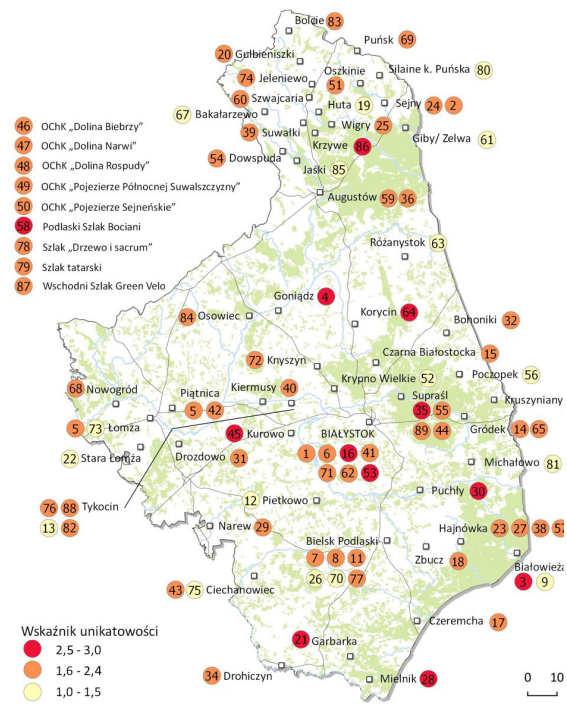
Ryc. 8.8. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. lubelskim według poziomu unikatowości (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.8. The distribution of local resources in lubelskie voivodship by level of uniqueness (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

Ryc. 8.9. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. podlaskim według poziomu użyteczności (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.9. The distribution of local resources in podlaskie voivodship by level of utility (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

Ryc. 8.10. Rozmieszczenie zasobów lokalnych w woj. podlaskim według poziomu unikatowości (obok mapy wymieniono zasoby, które obejmują większe powierzchnie lub są trudne do jednoznacznej lokalizacji)

Fig. 8.10. The distribution of local resources in podlaskie voivodship by level of uniqueness (mentioned beside the map are the resources covering larger areas or not associated with a clearly-defined locality)

9. Charakterystyka wybranych zasobów lokalnych

Wybór 30 zasobów

Zgodnie z wcześniej przyjętymi założeniami wybrano 30 zasobów lokalnych mających w ocenie ekspertów, najwyższe oceny użyteczności i unikatowości (tab. 9.1). Wśród nich znajdują się wszystkie kategorie zasobów (naturalne, antropogeniczne, społeczne, kulturowe), z tym, że niektóre zasoby należą do co najmniej dwóch kategorii. Na przykład „podkarpackie uzdrowiska” należą zarówno do zasobów naturalnych (wody lecznicze) i społecznych (wiedza medyczna), a „Podlaski Szlak Bociani” zawiera elementy zasobów naturalnych (atrakcyjne walory przyrodnicze) oraz stanowi jednocześnie zasób antropogeniczny (lokalna architektura wiejska) i kulturowy (tradycje i zwyczaje). W sumie wśród wybranych zasobów 14 należy do kategorii zasobów naturalnych, 7 – antropogenicznych, 6 – społecznych i 4 – kulturowych.

Wyłonione zasoby były ocenione przez grupę studentów Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (tab. 9.2). Ocena użyteczności wykonana przez studentów była bardziej krytyczna niż pięciu ekspertów, bo większość zasobów uzyskała niższe oceny. Tylko w dwóch przypadkach wartość oceny była taka sama (ser koryciński) lub nieznacznie przewyższała tę wskazaną przez ekspertów (Muzeum Majdanek). Badani zdecydowanie niżej ocenili (o 0,9 pkt.) rolę zamku w Łańcucie, o 0,8 pkt. – podkarpackie produkty żywnościowe, stadninę koni w Janowie Podlaskim i wody mineralne Lubelszczyzny oraz o 0,7 pkt. – Jezioro Solińskie, Magurski Park Narodowy, Białowiecki Park Narodowy, Biebrzański Park Narodowy, Podlaski Szlak Bociani, Górę Grabarkę i Festiwal Muzyki Cerkiewnej.

Tabela 9.1. Zasoby o najwyższych ocenach eksperckich w trzech regionach

Województwo	Zasób	Uśredniona ocena	
		Utylitarność	Unikatowość
podkarpackie	Jezioro Solińskie	3	2,6
	Magurski Park Narodowy	2,6	3
	Ropa naftowa	2,8	2,8
	Podkarpackie uzdrowiska	2,8	2,8
	Zamek w Łańcucie	2,8	2,8
	Podkarpackie produkty żywnościowe	2,8	2,6
	Rzeszowskie uczelnie	2,6	2,8
	Siarka	2,4	2,8
	Bieszczadzki Park Narodowy	2,4	2,6
	Parafia Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny w Haczowie	2	3
lubelskie	Stadnina koni w Janowie Podlaskim	3	3
	Zamość	3	3
	Kazimierz Dolny	3	2,8
	Złóża gazu łupkowego	2,8	2,8
	Potencjał rolniczy	2,8	2,6
	Wody mineralne	3	2,4
	Szkoła Orłąt	2,2	3
	Festiwal „Dwa Brzegi”	2,4	2,8
	Muzeum Majdanek	2,2	2,8
Potencjał akademicki	3	2	
podlaskie	Białowiecki Park Narodowy	3	3
	Biebrzański Park Narodowy	2,8	3
	Narwiański Park Narodowy	2,6	2,6
	Podlaski Szlak Bociani	2,6	2,6
	Góra Grabarka	2,4	3
	Wigierski Park Narodowy	2,4	2,8
	Festiwal muzyki cerkiewnej	2,2	2,8
	Kopalnia kredy w Mielniku	2,4	2,6
	Pałac Branickich w Białymstoku	2,4	2,6
	Ser koryciński	2	2,6

Źródło: opracowanie własne

W przypadku unikatowości było podobnie. Oceny nie różniły się w przypadku jeziora Solińskiego, Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Kazimierza Dolnego, Muzeum w Majdanku i potencjału akademickiego Lublina. Natomiast zdecydowanie niżej oceniono unikatowość potencjału rzeszowskich uczelni, parafii WNMP w Haczowie, złóż ropy naftowej, Szkoły Orłąt i Góry Grabarki.

Uzyskane wyniki nie nastroją optymistycznie do perspektyw wykorzystania zasobów lokalnych. To przecież od młodego pokolenia, wchodzącego na rynek pracy i rynek konsumentów, będzie zależało w jakim stopniu wykorzystywany będzie potencjał wewnętrzny małych jednostek terytorialnych i regionów. Niska ocena zasobów może wynikać z ich niedużej liczby; być może w konfrontacji z większą liczebnością zasobów badani byliby skłonni do wskazania bardziej zróżnicowanych, a tym samym również wyższych ocen. Jednakże zastanawia fakt, że tylko 5 zasobów spośród badanych 30 można zakwalifikować do grupy zasobów strategicznych.

Tabela 9.2. Wyniki oceny zasobów lokalnych przez grupę 71 studentów

Województwo	Zasób	Uśredniona ocena	
		Utylitarność	Unikatowość
podkarpackie	Jezioro Solińskie	2,3	2,5
	Magurski Park Narodowy	1,9	2,3
	Ropa naftowa	2,4	1,9
	Podkarpackie uzdrowiska	2,5	2,3
	Zamek w Łańcucie	1,9	2,4
	Podkarpackie produkty żywnościowe	2,0	2,0
	Rzeszowskie uczelnie	2,0	1,6
	Siarka	2,3	2,0
	Bieszczadzki Park Narodowy	2,2	2,7
	Parafia Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny w Haczowie	1,4	1,8
lubelskie	Stadnina koni w Janowie Podlaskim	2,2	2,3
	Zamość	2,4	2,8
	Kazimierz Dolny	2,5	2,8
	Złóża gazu łupkowego	2,3	2,1
	Potencjał rolniczy	2,4	2,0
	Wody mineralne	2,2	2,1
	Szkoła Orłąt	1,9	2,1
	Festiwal „Dwa Brzegi”	2,1	2,3
	Muzeum Majdanek	2,3	2,8
Potencjał akademicki	2,5	2,0	
podlaskie	Białowiecki Park Narodowy	2,3	2,7
	Biebrzański Park Narodowy	2,1	2,5
	Narwiański Park Narodowy	2,1	2,4
	Podlaski Szlak Bociani	1,9	2,3
	Góra Grabarka	1,7	2,1
	Wigierski Park Narodowy	2,1	2,5
	Festiwal muzyki cerkiewnej	1,5	2,1
	Kopalnia kredy w Mielniku	2,0	2,0
	Pałac Branickich w Białymstoku	1,9	2,3
Ser koryciński	2,0	2,2	

Źródło: opracowanie własne

W przypadku unikatowości było podobnie. Oceny nie różniły się w przypadku jeziora Solińskiego, Bieszczadzkiego Parku Narodowego, Kazimierza Dolnego, Muzeum w Majdanku i potencjału akademickiego Lublina. Natomiast zdecydowanie niżej oceniono unikatowość potencjału rzeszowskich uczelni, parafii WNMP w Haczowie, złóż ropy naftowej, Szkoły Orłąt i Góry Grabarki.

Uzyskane wyniki nie nastrojają optymistycznie do perspektyw wykorzystania zasobów lokalnych. To przecież od młodego pokolenia wchodzącego na rynek pracy i rynek konsumentów będzie zależało w jakim stopniu wykorzystywane będzie potencjał wewnętrzny małych jednostek terytorialnych i regionów. Niska ocena zasobów może wynikać z ich niedużej liczby; być może w konfrontacji z większą liczebnością zasobów badani byliby skłonni do wskazania bardziej zróżnicowanych, a tym samym również wyższych ocen. Jednakże zastanawia fakt, że tylko 5 zasobów spośród badanych 30 można zakwalifikować do grupy zasobów strategicznych.

Tabela 9.3. Ocena wiedzy o zasobach lokalnych Polski Wschodniej w grupie badanych studentów

Woj.	Zasób	Ocena			
		Pierwszy raz słyszę o tym zasobie	Słyszałem/am, ale niewiele wiem o zasobie	Wiem coś na temat tego zasobu	Wiem dużo o tym zasobie
podkarpackie	Jezioro Solińskie	4	24	34	9
	Magurski Park Narodowy	21	32	15	2
	Ropa naftowa	11	21	27	12
	Podkarpackie uzdrowiska	15	39	9	8
	Zamek w Łańcucie	15	32	21	2
	Podkarpackie produkty żywnościowe	28	30	12	1
	Rzeszowskie uczelnie	8	33	23	7
	Siarka	14	17	33	6
	Bieszczadzki Park Narodowy	2	14	39	16
	Parafia WNMP w Haczowie	62	8	1	0
lubelskie	Stadnina koni w Janowie Podlaskim	5	24	33	9
	Zamość	0	6	28	37
	Kazimierz Dolny	1	5	29	36
	Złóża gazu łupkowego	4	26	28	10
	Potencjał rolniczy	1	12	29	28
	Wody mineralne	6	26	25	14
	Szkoła Orłąt	35	17	16	1
	Festiwal „Dwa Brzegi”	30	22	12	7
	Muzeum Majdanek	0	7	19	45
	Potencjał akademicki	1	4	18	48
podlaskie	Białowiecki Park Narodowy	0	27	36	8
	Biebrzański Park Narodowy	0	37	28	6
	Narwiański Park Narodowy	3	36	29	3
	Podlaski Szlak Bociani	39	21	8	1
	Góra Grabarka	35	29	6	1
	Wigierski Park Narodowy	11	36	19	3
	Festiwal muzyki cerkiewnej	45	24	0	0
	Kopalnia kredy w Mielniku	51	16	3	0
	Pałac Branickich w Białymstoku	42	22	6	0
	Ser koryciński	53	14	2	0

Źródło: opracowanie własne

Częściowym wyjaśnieniem znaczących różnic w ocenie zasobów wykonanej przez ekspertów i studentów UMCS jest niska wiedza tych drugich na temat niektórych zasobów. Potwierdzają to wyniki odpowiedzi na pytanie dotyczące oceny własnej wiedzy o badanych zasobach lokalnych (tab. 9.3). Z ankiety wynika, że najlepiej znane są walory Lubelszczyzny, skąd pochodzi większość uczestniczących w badaniu studentów. Pomimo tego połowa z nich nigdy nie słyszała o Szkole Orłąt w Dęblinie i niewiele mniejsza grupa nigdy nie słyszała o Festiwalu „Dwa Brzegi”. Zastanawiać też może fakt, że w badanej grupie były też takie osoby, które nigdy nie słyszały o takich zasobach, jak: Jezioro Solińskie, Zamek w Łańcucie, ropa naftowa na Podkarpaciu, Góra Grabarka i o wielu innych powszechnie znanych.

Brak wiedzy o walorach lokalnych Polski Wschodniej wynika nie tylko z niskiego poziomu edukacji oraz nikłego zainteresowania tymi zasobami (choć wydaje się, że wśród studentów Wydziału Nauk o Ziemi i Gospodarki Przestrzennej UMCS powinno być ono ponadprzeciętne), ale także z braku odpowiedniej promocji. Wydaje się, że to właśnie popularyzacja wiedzy o walorach materialnych i niematerialnych w różnych regionach kraju jest jednym z pierwszych kroków do aktywizacji zasobów lokalnych.

Charakterystyka zasobów w woj. podkarpackim

Jezioro Solińskie

Jezioro Solińskie wraz ze zbiornikiem wyrównawczym Myczkowce jest sztucznym zbiornikiem powstałym w wyniku spiętrzenia wód rzeki San. Jest największym pod względem objętości zbiornikiem zaporowym w Polsce. Budowę zapory rozpoczęto w 1960 roku, a jej zakończenie nastąpiło w 1968 roku. W tym samym roku miał miejsce pierwszy rozruch turbiny w tamtejszej hydroelektrowni. Zbiornik ma powierzchnię 22 km², a długość linii brzegowej przekracza 160 km. Jezioro ma charakter wielofunkcyjny (energetyka, ochrona przeciwpowodziowa, zaopatrzenie w wodę, turystyka i rekreacja).

Otoczenie zbiornika posiada bogatą infrastrukturę turystyczną i jest licznie odwiedzane przez wczasowiczów oraz osoby przyjeżdżające na wypoczynek sobotnio-niedzielny. W strefie brzegowej jeziora wybudowano liczne ośrodki rekreacyjne, hotele i pola biwakowe, którym towarzyszą kąpieliska. Dużą rolę w turystyce i rekreacji odgrywają również kwatery prywatne i domki letniskowe (Bielak 2007). Dzięki dobrym warunkom wietrznym na zbiorniku popularne jest żeglarstwo i windsurfing. W okresie wakacyjnym po wodach jeziora solińskiego pływają statki wycieczkowe. Na zachodnim brzegu jeziora znajduje się uzdrowisko Polańczyk-Zdrój. Zbiornik obfituje w ryby, co przyciąga liczną grupę wędkarzy. Sama zapora w Solinie o wysokości 82 m i długości 664 m jest jedną z największych atrakcji turystycznych zbiornika (fot. 9.1), skąd rozciąga

Fot. 9.1. „Deptak” na zaporze w Solinie (fot. J. Bański)
„Promenade” on the Solina Dam (photo by J. Bański)

się widok na jezioro. Bezpośrednio przed wejściem na zaporę znajduje się aleja wypełniona sklepikami i sezonowymi obiektami oferującymi tandetne pamiątki i usługi gastronomiczne (fot. 9.2).

W 2015 roku na zaporze pojawił się największy na świecie mural o powierzchni 3600 m², który przedstawia różne gatunki zwierząt spotykanych w Bieszczadach. Dodatkowymi elementami sprzyjającym rozwojowi obszarów wokół zbiornika jest duża lesistość, zróżnicowane formy krajobrazu, ukształtowanie terenu sprzyjające uprawianiu sportów zimowych (wyciągi narciarskie Polańczyk, Bukowiec, Solina) oraz walory kulturowe.

Według oceny poziomu rozwoju turystycznego, gmina Solina, w której zlokalizowany jest zbiornik zajmuje drugie miejsce w kraju pod względem wartości wskaźnika walorów przyrodniczo-kulturowych (*Turystyka wiejska...* 2012). Jednakże zdecydowanie niższe wartości osiągają dwa pozostałe wskaźniki składające się na ogólną ocenę poziomu rozwoju turystycznego, tj. wskaźnik walorów zagospodarowania turystycznego i wskaźnik walorów ekonomiczno-infrastrukturalnych.

W sezonie turystycznym miejscowości położone nad jeziorem, w tym szczególnie Solina, Polańczyk i Myczków są przeludnione i nadmiernie skomercjalizowane. Pojawia się wówczas wiele sezonowych sklepików, kramów i jadłodajni, które obniżają estetykę przestrzeni. Nadmierna presja turystyczna niesie ze sobą szereg problemów, a brak właściwego wyposażenia infrastrukturalnego stwarza zagrożenia dla samego zbiornika wodnego. Jednym z nich jest zanieczyszczenie wód w jeziorze, które okresowo uniemożliwia korzystanie z kąpieliska. W 2010 roku kąpieliska były dwukrotnie zamykane z powodu bakteryjnego zanieczyszczenia wody. Innym problemem jest presja budownictwa, która obniża walory krajobrazowe okolic zbiornika.

Fot. 9.2. Aleja straganów przed wejściem na zaporę w Solinie (fot. J. Bański)
Stalls before entering the dam in Solina (photo by J. Bański)

Jeziro Solińskie jest zasobem o znaczeniu ponadlokalnym i można przyjąć, że należy do podstawowych walorów turystycznych woj. podkarpackiego. Potencjał zbiornika jest wykorzystany nie tylko w turystyce i rekreacji, ale także w energetyce i lokalnej gospodarce wodnej. Rozwój usług turystycznych i gastronomicznych sprzyja pośrednio produkcji rolniczej i lokalnemu przetwórstwu

Tabela. 9.4. Jezioro Solińskie a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
Wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> • Interesujące i unikalne warunki przyrodnicze i krajobrazowe • Tereny umożliwiające realizację różnych form turystyki • Bogata infrastruktura turystyczna wokół zbiornika • Liczne imprezy sportowe i kulturalne • Atrakcyjne turystycznie miejsca w sąsiedztwie zbiornika • Dobra promocja i rozpoznawalność zasobu • Bieszczady, jako unikatowy obszar przyrodniczo-kulturowy 	<ul style="list-style-type: none"> • Sezonowy charakter zasobu (czerwiec-sierpień) • Utrudniona dostępność komunikacyjna i czasowa • Niski poziom rozwoju infrastruktury technicznej i okołoturystycznej • Słabe wykorzystanie linii brzegowej jeziora
Zewnętrzne	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie transgraniczne • Wzrost zainteresowania energetyką odnawialną • Rosnące zainteresowanie różnymi formami turystyki i rekreacji • Uzdrawiskowe walory sąsiedztwa zbiornika (Polańczyk) 	<ul style="list-style-type: none"> • Odptyw migracyjny młodych i aktywnych osób • Starzenie się społeczeństwa • Rygorystyczne przepisy w strefach ochronnych • Okresowe zagrożenia wynikające z nadmiernej presji turystycznej

Źródło: Opracowanie własne

żywności (tab. 9.4). Dzięki temu analizowany zasób ma duży wpływ na rozwój lokalny nie tylko w gminie Solina, ale także w gminach sąsiednich (Czarna i Ustrzyki Dolne). Intensywność wykorzystania walorów zbiornika wodnego przekracza jednak aktualne możliwości wynikające z wyposażenia obszaru w infrastrukturę techniczną i okołoturystyczną.

Magurski Park Narodowy

Magurski Park Narodowy leży na granicy województw małopolskiego (ok. 10% powierzchni Parku) i podkarpackiego (ok. 90%) w sercu Beskidu Niskiego. Został utworzony w 1995 roku w celu ochrony strefy przejściowej między Karpatami Wschodnimi i Zachodnimi, w tym krajobrazu najniższej części Polskich Karpat – Beskidu Niskiego (Czadera 2009).

Około 90% powierzchni Parku zajmują lasy, w których występuje prawie 800 gatunków roślin i ponad 240 gatunków zwierząt (w tym 55 gatunków ssaków, 160 gatunków ptaków, 10 gatunków płazów, 6 gatunków ryb i 14 gatunków ryb). W świecie owadów stwierdzono 563 gatunki. Walory przyrody nieożywionej reprezentują wychodnie skalne z charakterystycznymi formami wietrzenia oraz fragmenty odsłoniętych skał. Wśród obiektów zabytkowych wzmacniających walory turystyczne obszaru najliczniejszą grupę stanowią cerkwie oraz kapliczki i przydrożne figury świętych.

Park narodowy posiada liczne szlaki turystyczne – piesze, rowerowe, konne, szlaki architektury drewnianej, ścieżki przyrodnicze i edukacyjne. Na turystów czeka też bogata baza noclegowa i gastronomiczna, szczególnie popularne są gospodarstwa agroturystyczne.

Parki narodowe są obecnie traktowane jako obszary wielofunkcyjne, które poza ochroną naturalnych systemów przyrodniczych pełnią istotne funkcje społeczne i gospodarcze, czyli są ważnymi „aktorami” lokalnego rozwoju. Wśród funkcji ekonomicznych parków narodowych pozostających w relacjach z lokalnym systemem społecznym wymienia się: tworzenie miejsc pracy dla lokalnej społeczności, korzystanie z towarów i usług miejscowych przedsiębiorców dla potrzeb parku, sprzedaż materiałów i produktów parku, rozwój funkcji turystycznej (Mika i in. 2015). Ponadto wskazuje się na pośrednie oddziaływanie parku w postaci zwiększonego popytu na nieruchomości w jego otoczeniu, rozwój wyspecjalizowanej produkcji żywności ekologicznej lub możliwości uzyskania specjalnych środków finansowych przez jednostki terytorialne z tytułu bliskości parku narodowego (Mika i in. 2015).

W szerszym ujęciu, różne kategorie obszarów chronionych, powinny wpisywać się w taki model rozwoju, aby móc łączyć potrzeby ochrony środowiska z działaniami na rzecz rozwoju jednostki terytorialnej (gminy, powiatu) i podnosić poziom i warunki życia mieszkańców. W społecznym odbiorze utrwalił się jednak stereotyp, że działalność gospodarcza na obszarach o wysokich

walorach przyrodniczych objętych ochroną niesie ze sobą liczne zagrożenia środowiskowe. Z drugiej jednak strony duże rygory i regulacje prawne na takich terenach kształtują opinię, że działalność gospodarcza i korzystanie z zasobów naturalnych są tam nadmiernie ograniczone. Przykładem są opinie mieszkańców Krempnej, w której znajduje się siedziba dyrekcji Magurskiego Parku Narodowego, a sama miejscowość leży w tzw. otulinie parku. W internetowym jasielskim portalu informacyjnym (<http://www.jaslo4u.pl>) z 13 sierpnia 2013 roku czytamy: *Mieszkańcy Krempnej i miejscowi rolnicy mają dość ograniczeń, które rujnują ich pracę, życie oraz hamują rozwój. Tutejsza społeczność lokalna wyraźnie skarży się na brak współpracy pomiędzy pracownikami Magurskiego Parku Narodowego. ... Ludzie żyjący w Krempnej żądają wyłączenia ich z Otuliny Magurskiego Parku Narodowego. Przysparza im to sporo poważnych problemów i zamyka przed nimi wiele możliwości.* Rządziej wyraża się opinie, że działalność człowieka na terenach objętych różnymi formami ochrony może przynieść korzystne rezultaty.

Wśród ekonomicznych korzyści wynikających z funkcjonowania przyrodniczych obszarów chronionych wymienia się przede wszystkim usługi i dobra związane z turystyką i rekreacją. Ze względu na swoje walory przyrodnicze, a często także towarzyszące im walory kulturowe, obszary takie są swoistym magnesem przyciągającym usługodawców i turystów. W USA i Kanadzie publikuje się okresowe raporty, które przedstawiają ekonomiczne rezultaty działalności parków narodowych i rezerwatów przyrody (Thomas i in. 2018). W analizach uwzględnia się dochody z działalności obiektów noclegowych, restauracji i barów, stacji benzynowych, sklepów różnych branż, opłat tranzytowych, usług transportowych, itp. Wynika z nich, że w 2017 roku wygenerowały one ogólne dochody na poziomie 35 mld dolarów USA. Należy przy tym uwzględnić fakt, że z obsługą ruchu turystycznego wiąże się stosunkowo duża liczba miejsc pracy. Z drugiej jednak strony warto byłoby wyliczyć straty jakie wynikać mogą z rygorów i ograniczeń prawnych (np. zakaz produkcji rolniczej, ograniczenia lub zakaz pozyskiwania drewna, zakaz inwestycji produkcyjnych lub budowy obiektów turystycznych, itp.). Wówczas uzyskalibyśmy pełny bilans korzyści/strat ekonomicznych wynikających z funkcjonowania obszaru objętego ochroną.

Magurski Park Narodowy jest zasobem o stosunkowo niedużych możliwościach oddziaływania na lokalne funkcje społeczne i ekonomiczne (tab. 9.5). Peryferyjna lokalizacja i utrudniona dostępność komunikacyjna ograniczają zapewne możliwości bardziej intensywnego ruchu turystycznego. Z badań A. Mrocza i K. Krauz (2010) wynika, że park odwiedza dziennie około 80 osób i ruch koncentruje się w miesiącach wiosenno-letnich. Ponadto, pomimo bardzo pozytywnych opinii na temat walorów przyrodniczych i krajobrazowych parku wyrażanych przez odwiedzające go osoby wydaje się, że obszar oferuje zbyt mało atrakcji turystycznych mogących przyczynić się do bardziej masowej turystyki. Wśród przyjeżdżających będą raczej przeważały osoby o wyrafinowanych (wyspecjalizowanych) potrzebach, przywiązujące wagę do ciszy i spokoju.

Tabela. 9.5. Magurski Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
	Mocne strony	Słabe strony
Wewnętrzne	<ul style="list-style-type: none"> • Bogactwo flory i fauny • Walory krajobrazowe • Możliwość uprawiania różnych form turystyki • Walory kultury materialnej (w tym cerkwie) • Duża lesistość • Liczna baza gospodarstw agroturystycznych 	<ul style="list-style-type: none"> • Utrudniona dostępność komunikacyjna i czasowa • Niski poziom promocji parku • Brak wybitnych walorów identyfikujących park • Słabe wyposażenie infrastrukturalne
	Szanse	Zagrożenia
Zewnętrzne	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie transgraniczne • Rosnące możliwości edukacyjnego wykorzystania zasobu • Poprawa dostępności komunikacyjnej z zachodu zwiększająca możliwości wykorzystania potencjału środowiskowego 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencja innych atrakcyjnych miejsc w regionie i woj. małopolskim • Niski potencjał demograficzny • Ograniczone możliwości inwestycyjne na terenach chronionych

Źródło: Opracowanie własne

Złoża ropy naftowej

Podkarpacie jest nierozzerwalnie związane ze światową historią wydobycia ropy naftowej. Na terenie dzisiejszego woj. małopolskiego w okolicach Gorlic, tuż przy granicy z woj. podkarpackim znajduje się najstarszy na świecie istniejący szyb naftowy, który został wykopany ręcznie w 1852 roku. Natomiast pierwsza polska kopalnia ropy naftowej w Bóbrce powstała w dwa lata później z inicjatywy Ignacego Łukasiewicza. Współcześnie znajduje się tam Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazowniczego.

Obecnie największe znaczenie gospodarcze mają złoża ropy naftowej na Niżu Polskim. Natomiast jurajskie i kredowe złoża w zapadlisku przedkarpackim są na wyczerpaniu. Dla porównania w 2009 roku ze złóż Niżu Polskiego pozyskano 441 tys. ton ropy naftowej, zaś złoża karpackie dały tylko 25 tys. ton tego surowca. Jednakże przypuszcza się, że poniżej starych pokładów, które są na głębokości do 3 tys. metrów znajdują się bogatsze złoża ropy i gazu (na głębokości poniżej 5 tys. m). Grupa PGNiG posiadająca około 90% udziałów w wydobyciu ropy naftowej w Polsce zamierza wydać na poszukiwania w tym obszarze kilkaset milionów złotych. Planuje się nowe wiercenia w rejonie Przemyśla, Huwnik i Ferdpoła oraz badania starych złóż w okolicy Pisarowiec, Poraża i Lutowisk. Szacuje się, że około 5% wszystkich prac poszukiwawczych w kraju będzie związane z ropą naftową i gazem na Podkarpaciu. Aktualnie w rejonie Sanoka PGNiG ma 5 kopalni ropy naftowej, 18 kopalni gazu ziemnego i 13 kopalni ropy naftowej i gazu ziemnego.

Tabela. 9.6. Złoza ropy naftowej na Podkarpaciu a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
Wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> • Historyczno-kulturowe znaczenie miejsc wydobycia surowca • Walory edukacyjne związane z wydobyciem ropy naftowej • Wizerunkowy i medialny charakter surowca dla Podkarpacia 	<ul style="list-style-type: none"> • Wyczerpane złoza • Niewielkie znaczenie wydobycia dla gospodarki regionu
Zewnętrzne	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> • Potencjalne złoza surowca • Intensywne prace poszukiwawcze • Inwestycje związane z wydobyciem i poszukiwaniem surowca 	<ul style="list-style-type: none"> • Nadmierne oczekiwania związane z poszukiwaniem nowych złóż • Konkurencja surowca z innych obszarów ograniczająca nakłady na poszukiwanie złóż

Źródło: Opracowanie własne

Ropa naftowa jest ważnym zasobem województwa podkarpackiego, ale jego znaczenie gospodarcze związane bezpośrednio z wydobyciem surowca jest raczej niewielkie. Według aktualnej strategii rozwoju województwa podkarpackiego (*Strategia ... 2013*) wydobywany tu surowiec nie ma istotnego wpływu nawet na bezpieczeństwo energetyczne regionu. W dokumencie nie poświęcono ropy naftowej żadnej uwagi, z czego można wnosić, że analizowany zasób nie ma istotnego znaczenia gospodarczego. Ważniejszą rolę odgrywają raczej historia i tradycje związane z górnictwem naftowym oraz wartości edukacyjne wynikające między innymi z działalności muzeum w Bóbrce. Do najcenniejszych zabytków muzealnych należą: kopanka Franek, wykonana ręcznie około 1860 r. do głębokości 50 m, kopanka Janina wykopana ręcznie do głębokości 132 m, warsztat mechaniczny z 1864 roku o konstrukcji drewnianej, który służył do obsługi wierceń metodą udarową. Muzeum oprócz działalności edukacyjnej prowadzi również działalność naukową i wydawniczą.

Walory tego zasobu są często „podgrzewane” przez media donoszące o nowych wierceniach i poszukiwaniu bogatych złóż ropy i gazu na Podkarpaciu. Być może poszukiwania w regionie przyniosą oczekiwany skutek, wówczas potencjalny zasób lokalny stanie się zasobem rzeczywistym. Generalnie należy jednak przyjąć, że surowiec jest zasobem lokalnym o małym znaczeniu gospodarczym (tab. 9.6).

Podkarpackie uzdrowiska

Przyrodniczo-kulturowy potencjał południa regionu może być wykorzystywany poprzez wyspecjalizowane formy turystyki i rekreacji. Chodzi między innymi o rozwój usług rehabilitacyjnych i sanatoryjnych w istniejących lub tworzonych ośrodkach uzdrowiskowych. W ramach turystyki uzdrowiskowej wykonywane

są zabiegi lecznicze dla cierpiących na przewlekłe choroby oraz zabiegi zdrowotne dla osób stosujących profilaktykę zapobiegawczą. Szczególnym atutem turystyki uzdrowiskowej jest mniejsza sezonowość niż w przypadku klasycznej turystyki wypoczynkowej. Poza funkcją leczniczo-rehabilitacyjną, profilaktyczną i wypoczynkową, uzdrowiska stanowią też ważne centra kultury i edukacji oraz miejsce organizacji różnorodnych imprez (fot. 9.3).

Uzdrowiskiem jest miejscowość, w której znajdują się udokumentowane warunki do lecznictwa wynikające z wykorzystania leczniczych właściwości złóż mineralnych i źródeł wód oraz gazów, peloidów, wód morskich i klimatu (Kaczmarska 2010). W Polsce znajduje się 45 uzdrowisk, które koncentrują się na obszarze Karpat, Sudetów i Pomorza. W innych częściach kraju występują tylko pojedyncze ośrodki uzdrowiskowe. Według Izby Gospodarczej „Uzdrowiska Polskie” wszystkie krajowe ośrodki uzdrowiskowe dysponują ponad 45 tys. miejsc w sanatoriach i szpitalach uzdrowiskowych przeznaczonych do rehabilitacji leczniczej oraz edukacji zdrowotnej oraz ponad 80 tys. miejsc w hotelach, pensjonatach i obiektach wypoczynkowych (IGUP 2018). Do tej liczby należy dodać co najmniej kilkanaście tysięcy miejsc noclegowych w kwaterach prywatnych, których liczba nie jest objęta pełnymi danymi statystycznymi.

Badania Pracowni Klimatologicznej IGiPZ PAN wskazują, że coraz większa liczba miejscowości w kraju zabiega o certyfikaty uzdrowiskowe. W woj. podkarpackim działają obecnie cztery uzdrowiska: Iwonicz-Zdrój, Rymanów-Zdrój, Polańczyk-Zdrój oraz Horyniec-Zdrój, ale wydaje się, że potencjał regionu w tym zakresie jest większy. Ponadto dzięki wyspecjalizowanym usługom turystycznym z rozwoju uzdrowisk korzystać mogą również przylegające gminy.

Horyniec-Zdrój jest wsią uzdrowiskową, będącą ośrodkiem centralnym gminy o tej samej nazwie, wchodzącej w skład powiatu lubaczowskiego. Miejscowość położona jest wśród zalesionych i malowniczych wzgórz Roztocza Południowego. W Horyńcu-Zdroju zaznacza się odczuwalna strefa mikroklimatyczna, charakteryzująca się m.in. długimi okresami bezwietrznej pogody, wysokim nasłonecznieniem, dużą liczbą dni bezchmurnych. Taka stabilność klimatyczna jest jednym z walorów miejscowości uzdrowiskowej, szczególnie istotnym dla pacjentów ze schorzeniami układu krążenia. Ponadto leczy się tu choroby reumatoidalne, choroby kobiece, choroby skóry i przewodu pokarmowego. W uzdrowisku występują naturalne wody mineralne (siarczko-wo-siarkowodorowe, słabo mineralizowane) oraz jedne z najbogatszych w Polsce złoża borowinowe. W Horyńcu-Zdroju pozyskuje się wodę źródlaną *Hetmańska*.

Iwonicz-Zdrój jest jednym z najstarszych uzdrowisk w Polsce. Źródła dostarczają wód mineralnych chlorkowo-wodoro-węglanowo-sodowych, jodkowych, bromkowych, które używane są do picia, kąpieli i produkcji soli leczniczej. Uzdrowisko oferuje pobyty lecznicze w zakresie: neurologii, ortopedii, reumatologii, laryngologii, schorzeń układu pokarmowego i ginekologii. Poza leczeniem sanatoryjnym i zabiegami odnowy, ośrodek oferuje szereg atrakcji sportowo-rekreacyjnych (baseny, siłownie, jaskinia solna, sauny i solaria)

i turystycznych. W sumie w obiektach uzdrowiskowych znajduje się około 1500 miejsc noclegowych.

Polańczyk-Zdrój posiada status uzdrowiska od 1999 roku. Występują tu wody mineralne wodorowęglanowo-sodowe, jodkowe, borowe – o nazwie *Polańczanka* oraz chlorkowo-wodorowęglanowe-sodowe, bromkowe, jodkowe, fluorkowe i bromowe – o nazwie *Solinianka*, co pozwala wykorzystać ich działanie w kuracji pitnej i kąpielach leczniczych. W Polańczyku-Zdroju głównymi profilami leczniczymi są: schorzenia narządów ruchu, choroby reumatyczne, choroby kardiologiczne i nadciśnienie, choroby górnych i dolnych dróg oddechowych (stany zapalne, rozedma płuc, astma oskrzelowa, przewlekłe zapalenie płuc), choroby endokrynologiczne, schorzenia przemiany materii. Obiekty sanatoryjne: *Amer-Pol*, *Atrium*, *Dedal*, *Plon* i *Solinka* dysponują łącznie 937 miejscami.

Profil leczniczy Rymanowa-Zdrój wynika z właściwości klimatycznych i walorów wód leczniczych. Cechą tutejszego klimatu jest jego duża wilgotność oraz ponadprzeciętna zawartość jodu, ozonu, aerozoli i olejków eterycznych. Bogactwem uzdrowiska są wody lecznicze do picia i inhalacji; są to wody chlorkowo-wodoro-węglano-sodowe, jodkowe, bromkowe i bromowe z niewielką zawartością strontu, a także wolnego dwutlenku węgla, z domieszką jodu i bromu. Na wschód od uzdrowiska, w odległości 5 km leży Rudawka Rymanowska, gdzie występują również wody mineralne siarczanowe oraz solanki jodowo-bromowe. Jeden z odwiertów dostarcza zmineralizowanej ciepłicy o temperaturze 48° C. W Rymanowie zlokalizowanych jest pięć sanatoriów, szpital uzdrowiskowy oraz szpital dziecięcy, które mają łączną liczbę miejsc noclegowych – 920. Wokół uzdrowiska rozwinęła się baza turystyczna z bogatą infrastrukturą turystyczną i okołoturystyczną. W uzdrowisku Rymanów-Zdrój leczy się przede wszystkim: choroby układu oddechowego, choroby układu krążenia, otyłość, choroby dróg

Fot. 9.3. Stylowe zadaszenie widowni przy muszli koncertowej w Rymanowie Zdroju (Fot. J. Bański)

Stylish audience at the concert bowl in Rymanów Zdrój (photo by J. Bański)

Tabela 9.7. Miary zagospodarowania turystycznego* i intensywności ruchu turystycznego** w gminach uzdrowskich woj. podkarpackiego w 2009 r.

Gmina	Wskaźnik Schneidera	Wskaźnik Baretje'a-Deferta
Iwonicz-Zdrój	191,46	10,59
Rymanów	84,71	3,22
Horyniec-Zdrój	106,94	11,57
Solina (Polańczyk)	1298,09	72,15

* Liczba turystów korzystających z noclegów przypadających na 100 stałych mieszkańców obszaru ; ** Liczba turystycznych miejsc noclegowych przypadających na 100 mieszkańców miejscowości turystycznej. Źródło: Jankowska-Suwalska, 2012

moczowych i nerek u dzieci, zespoły złego wchłaniania u dzieci. W zakładach leczniczych oferowane są różnorodne badania diagnostyczne oraz wyspecjalizowane zabiegi obejmujące: krioterapię, kąpiele mineralne, zawijania borowinowe, hydroterapię, fizykoterapię, inhalacje, itp.

Badania K. Jankowskiej-Suwalskiej (2012) na temat poziomu rozwoju turystycznego gmin uzdrowskich opierające się na materiale źródłowym z 2009 roku wykazały, że pod względem poziomu zagospodarowania turystycznego i intensywności ruchu turystycznego zdecydowanym liderem w Polsce jest gmina Solina (uzdrowisko Polańczyk Zdrój) wyprzedzająca takie gminy uzdrowskie jak Ustroń, Świeradów Zdrój i Ustka. Pozostałe trzy gminy województwa podkarpackiego (Horyniec-Zdrój, Iwonicz-Zdrój, Rymanów) zostały ocenione jako słabo rozwinięte turystycznie (tab. 9.7). W gminach Horyniec-Zdrój *i Iwonicz-Zdrój wykazano istotną aktywność ruchu turystycznego, zaś w gminie Rymanów wykazano raczej niską aktywność turystyczną.

Analogiczne badania intensywności ruchu turystycznego kuracjuszy oraz wykorzystania bazy noclegowej uzdrowsk pokazują, że rozpiętość oferty i zagospodarowania czterech uzdrowsk podkarpackich jest równie duża (tab. 9.8). Wynika z nich, że stosunkowo najniższą ofertą noclegową dla kuracjuszy dysponuje Rymanów.

W celu wykorzystania istniejącego potencjału uzdrowskiego regionu należy stale utrzymywać i podnosić jakość infrastruktury zabiegowej i hotelowej, poprawiać poziom infrastruktury okołoturystycznej (z której korzystać mogą też lokalni mieszkańcy), wprowadzać innowacje, kształtować nowe produkty turystyczne oraz dbać o walory przyrodniczo-lecznicze ośrodków uzdrowskich i ich bezpośredniego sąsiedztwa. Kluczowym elementem wykorzystania istniejących walorów jest także poprawa dostępności transportowej. Innym istotnym uwarunkowaniem stymulującym wykorzystanie walorów sanatoryjnych jest dobrze przygotowana kadra pracownicza, a także odpowiednia promocja uzdrowsk.

Turystyka uzdrowska może odgrywać szczególną rolę stymulując rozwój społeczno-gospodarczy na obszarach marginalnych cechujących się wykluczeniem społecznym, ale pod warunkiem znalezienia odpowiedniej kadry obsługującej turystów-kuracjuszy. Najczęściej regiony peryferyjne nie mają

Tabela 9.8. Miary zagospodarowania uzdrowskiego i intensywności ruchu kuracjuszy w gminach uzdrowskich województwie podkarpackiego w 2009 r.

Gmina	Wskaźnik Schneidera dla kuracjuszy	Wskaźnik Baretje`a-Deferta dla kuracjuszy	Liczba kuracjuszy na miejsce noclegowe
Iwonicz-Zdrój	124,65	6,08	21
Rymanów	17,39	0,86	20
Horyniec-Zdrój	77,84	9,08	9
Solina (Polańczyk)	267,08	15,66	17

Źródło: K. Jankowska-Suwalska (2012)

takich zasobów ludzkich. Dla lokalnej społeczności rozwój uzdrowskich jest szansą na poprawę jakości życia, znalezienie zatrudnienia i podnoszenie kwalifikacji zawodowych. Istnieje potrzeba działań szkoleniowych i edukacyjnych adresowanych do osób pracujących w uzdrowskich. Można rozważyć też wprowadzenie nowych kierunków kształcenia związanych z obsługą ruchu turystycznego i turystyki uzdrowskiej w szkołach ponadgimnazjalnych.

Dużego znaczenia nabiera także rozwój dodatkowych usług, które mogą być świadczone turystom, jako element proponowanej oferty, który ma znaczenie ekonomiczne dla obszaru. Wiele przykładów wskazuje, że obecnie samo istnienie ośrodków turystycznych z dominującą funkcją świadczenia usług noclegowych i żywieniowych jest niewystarczające z ekonomicznego punktu widzenia. Dlatego szczególnie istotne jest rozwijanie dodatkowych usług, zarówno leczniczych (rehabilitacyjnych, poprawy zdrowia i urody), nowoczesnych pakietów spa i wellness, oraz wytwarzaniu i sprzedaży produktów na bazie wód mineralnych oraz borowin, a także szereg dodatkowych usług, których celem jest zagospodarowanie wolnego czasu przebywających w uzdrowskich turystów. Dzięki temu zwiększają się możliwości przyciągania kuracjuszy, a także wydłuża się sezon turystyczny.

Uzdrowska należy traktować, jako integralny i jeden z najważniejszych składników całości systemu turystyki w regionie. Wykorzystują one bowiem w sposób najpełniejszy endogeniczny potencjał regionu, generują rozwój innych niż uzdrowska form turystyki i różnorodnych podmiotów gospodarczych oraz przyczyniają się do wzrostu poziomu zdrowia mieszkańców regionu i kraju. Uzdrowska zwiększają też potencjał rynku pracy; w ich „cieniu” działa wiele podmiotów usługowych, gastronomicznych, handlowych, budowlanych i transportowych (tab. 9.9). W strukturze podmiotów gospodarczych ośrodków sanatoryjnych zaznacza się wyraźnie ponadprzeciętny udział usług związanych z opieką zdrowia oraz zakwaterowaniem i gastronomią. Na terenie gmin uzdrowskich nie ma dużych podmiotów gospodarczych generujących ponadprzeciętne dochody lub stanowiących główne miejsca zatrudnienia ludności. Jednakże dzięki funkcjom leczniczym i rehabilitacyjnym w miejscowościach uzdrowskich i ich bezpośrednim sąsiedztwie działa sieć wzajemnie powiązanych podmiotów obsługujących kuracjuszy i turystów (usługi medyczne, handlowe, noclegowe, gastronomiczne, transportowe). Z wyjątkiem obiektów

Tabela. 9.9. Podkarpackie uzdrowiska a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
	Mocne strony	Słabe strony
Wewnętrzne	<ul style="list-style-type: none"> • Atrakcyjna lokalizacja • Możliwość leczenia różnych schorzeń • Liczne miejsca uzdrowiskowe umożliwiające współpracę • Wysokie walory turystyczno-rekreacyjne uzdrowisk • Duża liczba miejsc noclegowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Ograniczenia dostępności komunikacyjnej dla wypoczynku sobotnio-niedzielnego • Słaba promocja uzdrowisk • Niska integracja funkcji uzdrowiskowych z turystyką
	Szanse	Zagrożenia
Zewnętrzne	<ul style="list-style-type: none"> • Wzrost zainteresowania naturalnymi formami leczenia • Możliwość różnicowania usług leczniczych • Rosnący popyt na usługi turystyczne i rekreację • Możliwość generowania nowych miejsc pracy w otoczeniu usług medycznych i turystycznych • Rosnący popyt na usługi zdrowotne i uzdrowiskowe wynikający ze starzenia się społeczeństwa • Promocja zdrowego trybu życia 	<ul style="list-style-type: none"> • Niski poziom oferty turystycznej • Konkurencja innych uzdrowisk • Braki wyspecjalizowanej kadry zawodowej

Źródło: Opracowanie własne

uzdrowiskowych są to przede wszystkim mikroprzedsiębiorstwa, które stanowią ważne źródło zatrudnienia dla miejscowej ludności.

Zamek w Łąncucie

Muzeum-Zamek w Łąncucie jest najważniejszym zasobem (największą atrakcją kulturową i turystyczną) kształtującym funkcję turystyczną miasta Łącut. Zamek w Łąncucie został wzniesiony przez Stanisława Lubomirskiego w pierwszej połowie XVII wieku. Początkowo składał się z budynku mieszkalnego otoczonego fortyfikacjami bastionowymi. Później budowle zamieniono w zespół pałacowo-parkowy. W XVIII wieku Łącut uchodził za jedną z najwspanialszych rezydencji w Polsce. Przebudowę w stylu neobaroku francuskiego i modernizację (wodociąg, kanalizacja i elektryfikacja) zamku przeprowadzono na przełomie XIX i XX wieku. Powstałe wówczas wnętrza przetrwały do dzisiejszych czasów.

Zamek w Łąncucie słynie przede wszystkim z bogatych i pięknych wnętrz mieszkalnych oraz kolekcji pojazdów konnych. Historia niektórych wnętrz sięga XVII wieku. Wypełniają je liczne dzieła sztuki, bogate meble, srebro, porcelany, szkła, tkaniny i stary księgozbiór. Szczególnie imponujące eksponaty znajdują się w Stajni i Wozowni. Hol Stajni wypełniają pojazdy konne należące do Muzealnej Kolekcji Pojazdów. Z kolei w Wozowni zgromadzona jest kolekcja

Fot. 9.4. Fragment pałacu w Łańcucie w trakcie remontu (Fot. J. Bański)
Part of the palace in Łańcut during renovation (photo by J. Bański)

pojazdów konnych po rodzinie Potockich. Luksusowe pojazdy różnego typu zostały wyprodukowane przez najbardziej uznane firmy wiedeńskie, paryskie i londyńskie. Według strony internetowej zamku – to jedyna taka magnacka wozownia na świecie towarzysząca rezydencji zamienionej na muzeum.

Zamek wraz z parkiem udostępniony jest zwiedzającym. Obecnie trwają prace remontowe-konserwatorskie finansowane z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego mające na celu kompleksowe zabezpieczenie obiektu i zwiększenie w przyszłości jego dostępności (fot. 9.4). Według Strategii Rozwoju Miasta Łańcuta na lata 2015-2020 (2015) w latach 2004-2014 muzeum odwiedzało zależnie od roku od 300 tys. do ok. 400 tys. osób. Według raportu Muzeum Zamku w 2017 roku zakupiono prawie 430 tys. biletów wstępu, co wskazuje, że Łańcut

Tabela. 9.10. Zamek w Łańcucie a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
Wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> • Unikalność eksponatów • Silna promocja • Szeroka oferta (muzeum, festiwale, konferencje, itp.) 	<ul style="list-style-type: none"> • Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna i okołoturystyczna • Monotematyczna oferta obiektu
Zewnętrzne	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> • Lokalizacja w sąsiedztwie autostrady A4 • Najbardziej znany pałac Podkarpacia • Sąsiedztwo dużego miasta Rzeszowa • Możliwość poszerzania oferty turystycznej 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność turystyczna innych obiektów Podkarpacia • Peryferyjna lokalizacja w stosunku do ośrodków emisji ruchu turystycznego

Źródło: Opracowanie własne

jest najważniejszym turystycznym miejscem Podkarpacia. Udział Zamku w Łańcucie w regionalnym rynku turystycznym wynosi około 30%; prawie co trzeci turysta korzystający z oferty edukacyjno-kulturalnej muzeów w regionie odwiedza tą rezydencję (tab. 9.10). Frekwencja odwiedzających to muzeum była 18 razy wyższa od przeciętnej wojewódzkiej i 11 razy wyższa od przeciętnej krajowej. Badania wykonane wśród turystów wykazały, że około 80% pytanych korzystnie ocenia rozszerzenie przez Muzeum oferty turystycznej, co zwiększa zainteresowanie ze strony odwiedzających. Zamek w Łańcucie przyczynia się także do popularyzacji innych walorów występujących w jego sąsiedztwie (Festiwal Muzyczny w Łańcucie, wieczory literacko-muzyczne, itp.).

Podkarpackie produkty żywnościowe

Wytwarzanie produktów tradycyjnych i regionalnych jest skoncentrowana w gospodarstwach rolnych, w których jest ona dodatkowym źródłem dochodu (Borkowska 2010). Stosunkowo dużą grupę wytwórców tworzą też członkinie kół gospodyń wiejskich, które domowym sposobem wytwarzają gotowe potrawy według tradycyjnych receptur. Często są to produkty wytwarzane dla rodziny, znajomych lub w celach promocyjnych (targi, festyny, kiermasze).

Podkarpacie ma dogodne warunki do produkcji zdrowej żywności opartej na lokalnych tradycjach, kulturze i historii. Region posiada korzystne warunki przyrodnicze, dużą liczbę małych gospodarstw rolnych, które zużywają najmniejszą w kraju ilość nawozów sztucznych i środków ochrony roślin. Możliwość wykorzystania dużych nakładów pracy w małych gospodarstwach rolnych zlokalizowanych w czystym środowisku przyrodniczym sprawia, że podkarpackie rolnictwo może specjalizować się w produkcji zdrowej żywności i jej przetwórstwie na lokalne produkty.

Według Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, spośród wszystkich regionów w kraju województwo podkarpackie ma najbogatszą listę produktów tradycyjnych (tab. 9.11). W połowie 2018 roku było na niej 228 produktów (w Polsce zarejestrowano ogółem 1834 takich produktów). Na trzecim miejscu (po woj. małopolskim) jest woj. lubelskie z 204 tradycyjnymi produktami żywnościowymi. Według zestawienia produktów żywnościowych Podkarpacia są wśród nich 23 produkty mleczne (np. ser kozi podkarpacki biały i wędzony, ser wielkanocny, bryndza łemkowska, ser bieszczadzki wędzony), 76 produktów mięsnych (np. kielbasa głogowska, szynka swojska pilżeńska, boczek z Wetliny), 3 produkty rybne (karp po starzawsku, lasowiacki karp w galarecie, karp wędzony z Rudy Różanieckiej), 10 produktów warzywnych i owocowych (np. powidła krzeszowskie, dereń kiszony podkarpacki, pruchnicka gruszka suszona), 46 wyrobów piekarniczych i cukierniczych (np. chleb chwałowski, chrupaczki, biszkopty jarosławskie), 4 oleje i tłuszcze (np. olej podkarpacki, masło lasowiackie), 3 miody (podkarpacki miód spadziowy, miód z Korzenicy,

Tabela 9.11. Lista lokalnych produktów żywnościowych w woj. podkarpackim

Produkty mleczne	Produkty mięsne
<ul style="list-style-type: none"> • Produkty mleczne • Ser żółty smażony podkarpacki • Bryndza kozia • Gomółki • Ser kozi włoski biały lub wędzony • Ser podkarpacki biały lub wędzony • Ser biały z Handzlówki • Ser kornaka w zalewie ziołowej • Ser twarogowy ziarnisty • Ser wielkanocny • Szyszki piwne • Ser kozi dojrzewający bieszczadzki • Bryndza łemkowska • Bundz kozii • Bundz łemkowski • Ser krwi łemkowski • Ser włoski krowi • Ser twarogowy lasowiacki • Ser wędzony z mleka krowiego • Śmietana lasowiacka • Twaróg wiejski z Jasienicy Rosielnej • Ser bieszczadzki wędzony • Ser krwi dojrzewający Wólczań 	<ul style="list-style-type: none"> • Boczek wędzony radomyski • Salceson swojski radomyski • Schab tradycyjny z Górna • Kiełbasa wiejska dulcza • Boczek pieczony z Górna • Studzienna z Górna • Szynka tradycyjna z Górna • Udziec wieprzowy pieczony z kością • Golonka w stoju z Górna • Kiełbasianka z Górna • Wiejska pieczona z Górna • Kiełbasa sucha pieczona z Górna • Golonka podkarpacka z Pilzna • Kiełbasa swojska pilzneńska • Salceson wiejski pilzneński • Kaszanka wiejska pilzneńska • Szynka swojska pilzneńska • Szynka biesiadna pilzneńska • Kiszka pasztetowa dukielska • Salceson dukielski • Kiszka kaszana regionalna dukielska • Kiełbasa głogowska • Szynka wiejska markowska • Pasztet zapiekany • Kiełbasa swojska krajana • Kiełbasa markowska • Przymak zapiekany markowski • Boczek w stoju z Górna • Kiełbasa swojska brzezińska • Kiełbasa pieczona świąteczna po pysznicku • Pasztet w stoju tradycyjny z Górna • Salceson wiejski markowski • Połędwica swojska pilzneńska • Boczek swojski pilzneński • Kiełbasa dębowiecka • Chwałowskie żeberka wędzone w wekach • Kiełbasa wiejska jodłowska • Szynka swojska wędzona z Hermanowej • Szynka pieczona z Hermanowej • Kiełbasa swojska z Hermanowej • Kiełbasa smalcówka • Boczek z Wetliny • Salceson Dębowiecki • Śtonina wędzona rekrucka • Kiełbasa wiejska • Karczek wędzony po dębowiecku • Kiełbasa wędzona wierzawicka • Schab wędzony markowski • Kiełbasa swojska drobiowo-wieprzowa pilzneńska • Kiełbasa wiejska pilzneńska • Kiełbasa półsucha z Górna • Kiełbasa szynkowa z Markowej • Kiełbasa markowska sucha • Boczek wędzony debowiecki • Szynka swojska z Górna • Szynka wiejska wiązana radomyska • Szynka wędzona dulcza
Produkty rybołówstwa	
<ul style="list-style-type: none"> • Karp po starzawsku • Lasowiacki karp w galarecie • Karp wędzony z Rudy Różanieckiej 	
Warzywa i owoce	
<ul style="list-style-type: none"> • Ogórki kiszane z Handzlówki • Powidła galicyjskie z kotła • Dereń kiszony podkarpacki • Róża ucierana podkarpacka • Powidła krzeszowskie • Suszone plasterki jabłek z Pruchnika • Gruszki w syropie miodowym • Pruchnicka gruszka suszona • Pruchnicka suszona śliwka węgierka • Powidła śliwkowe 	
Wyroby piekarnicze i cukiernicze	
<ul style="list-style-type: none"> • Brytfon • Amoniaczki korniaktowskie • Tort chlebowy z Korniaktowa • Futomski bulwiok • Chleb sędziszowski żytni • Serowiec sędziszowski • Sędziszowskie ciasto z jagodami • Makowiec sędziszowski • Chleb razowy tańcucki na liściu kapusty • Chrupaczki • Kruszonka lasowiacka • Rzeszowski kołacz weselny • Proziaki • Chleb chwałowski • Krupiak • Chleb flisacki dawniej zwany chrupackim 	

<ul style="list-style-type: none"> • Staropolski chleb sanacyjny, pieczony na drewnie i liściach kapusty • Biskwopty jarostawskie • Serownik handzłowski • Handzłowska bułka pszenna • Chleb swojski brzeziński • Chleb koziarniaci • Kukietka z kaszą jaglaną • Szyszka weselna grodzicka • Korowal weselny • Handzłowski chleb domowy • Chleb pszenno-razowy z piecowiska • Jeżowskie kapuśniaki z kaszą tatarczaną • Pierožki leżachowskie • Placek z jabłkami • Siemieniaki orzechowe • Jagodzianki • Chleb żytni na zakwasie z Ziemi Mieleckiej • Pieróg z kaszy gryczanej • Chleb pszenny dąbrowicki • Gościnnik chlebowy • Syrnik z krupami • Wilijnik • Podpłomyk • Szarlotka domowa ze świeżych i prażonych jabłek • Placek rzeszowski • Pieróg jaglany brzozański • Lizaki wigilijne ulanowskie • Bandurzak • Kapuśniaczki drożdżowe • Strucla makowa brzozowska • Tort z fasoli Pięknego Jaś 	<ul style="list-style-type: none"> • Kabanos wędzony wierzawicki • Schab wędzony smerecki • Kiełbasa swojska z Wierzeic • Baleron z Wierzeic • Baleron wędzony radomyski • Kiełbasa wiejska z Wielopola • Szynka z Wielopola • Połudwiczka wędzona z Wierzeic • Boczek wędzony wolski • Boczek wędzony z Wierzeic • Kiełbasa wiejska wolska • Schab wędzony radomyski • Połudwiczka wędzona radmyska • Szynka wędzona markowska z ziołami • Kiełbasa swojska z Czarnej • Schab wędzony z Wierzeic • Szynka wędzona wioerzawicka • Kiełbasa swojska jodłowska • Kiełbasa sielska • Konserwy tradycyjne mięsne
	<p style="text-align: center;">Miody</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • Miód z Korzenicy wielokwiatowy i nektarowo-spadziowy • Miód lubaczowski • Podkarpacki miód spadziowy
	<p style="text-align: center;">Napoje</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • Soki z owoców tłoczone na zimno z Ziemi Łańcuckiej • Lasowiacka nalewka żurawinowa • Orzechówka krzeszowska • Górecki kompot z suszu • Kruszon • Lasowiacka nalewka z pigwy • Sok z owoców czarnego bzu • Orzechówka jasielska • Wiśniówka jasielska • Śliwówka krzeszowska • Malinówka jasielska • Herbata miodowo-lipowa • Dereniówka Bask z Albigowej
	<p style="text-align: center;">Inne produkty</p>
<p style="text-align: center;">Oleje i tłuszcze</p> <ul style="list-style-type: none"> • Olej podkarpacki • Masło domowe z Handzlówki • Masło lasowiackie • Masło z Jasienicy Rosielnej • Gotowe dania i potrawy • Pieróg dachnowski z kaszą gryczaną i ziemniakami • Maczka z gęsi po dachnowsku • Gołąbki z Nowego Siota • Pamuła glinicka • Razowe pierogi z Wiercan • Żur rzeszowski • Kapusta ziemniaczana • Gołąbki pilzneńskie • Pierogi ruskie pilzneńskie • Pierogi z mięsem pilzneńskie • Pierogi z kapustą i grzybami pilzneńskie • Pierogi pilzneńskie z borówkami • Kapusta z kaszą jęczmienną po lasowiacku • Kacapoły lub kłęgle • Panepuchy • Pierogi z kaszy jaglanej z serem • Kwas z gąsek zielonych • Handzłowska serwatka wielkanocna • Kapusta wigilijna po Pysznicku 	<ul style="list-style-type: none"> • Galicyjski ocet jabłkowy

- Studzionka bobowo-serowa
- Pieczone pierogi św. Jacka
- Zalewajka
- Barszcz kwaszony z buraka ćwikłowego
- Pierogi z sochewicą
- Placki kapuściane – szandorki
- Jeżowskie pierogi z kaszą jaglaną i twarogiem
- Gołąbki z kaszy gryczanej z tartymi ziemniakami i sosem grzybowym
- Kaczka leżachowska pieczona
- Zrazy z baraniny w sosie własnym
- Fajarki pastusze
- Ryba pyrowa
- Niedźwiedź chłopski
- Zupa z jagód
- Zupa dziadowska
- Kołduny
- Bieszczadzkie pierogi
- Barszcz biały wielkanocny
- Pierogi razowe z Lalina
- Pierogi z bobem
- Niwiski krupnik
- Niwiskie pierogi z kapustą kiszoną
- Kwas wigilijny
- Pierogi ruskie razowe
- Kapusta z grochem i kaszą jaglaną
- Ziemniak faszerowany po rzeszowsku
- Pstragowska banianka
- Pamuła weryńska

Źródło: <https://www.gov.pl/web/rolnictwo/lista-produktow-tradycyjnych>

miód lubaczowski), 46 gotowych dań i potraw (np. zupa z jagód, niedźwiedź chłopski, pierogi z bobem), 13 napojów (np. orzechówka jasielska, śliwowica krzeszowska, herbata miodowo-lipowa), 1 inny produkt (galicyjski ocet jabłkowy). Zarejestrowane produkty i artykuły rolno-spożywcze mają raczej bardzo ograniczoną skalę produkcji i są bezpośrednio sprzedawane przez ich wytwórców. Wprowadzenie ułatwień w dystrybucji lokalnych produktów żywnościowych przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi przyczyni się zapewne do zwiększenia produkcji tego typu produktów i powstania małych przedsiębiorstw produkcyjnych w zakresie przetwórstwa produktów rolnych.

Komisja Europejska zarejestrowała tylko 2 regionalne produkty z Podkarpacia (na 36 z całej Polski). Są to: podkarpacki miód spadziowy i fasola wrzawska. W 2013 roku powołano Klaster „Podkarpackie Smaki”, który skupia głównie producentów żywności regionalnej, tradycyjnej i ekologicznej. Celem organizacji jest wspieranie producentów poprzez pozyskiwanie środków zewnętrznych, działania szkoleniowe, integrację członków i promocję produktów regionalnych. Klaster zrzesza obecnie 62 podmioty.

Lokalne produkty żywnościowe są w większości przypadków produktami ekologicznymi, czyli cechują się naturalnymi składnikami, brakiem sztucznych dodatków oraz naturalnymi metodami produkcji lub przetwarzania. Zazwyczaj są one droższe od masowo wytwarzanej żywności, przez co zakres odbiorców jest ograniczony. Badania I. Cichockiej i J. Krupy (2016) na temat znajomości

Tabela. 9.12. Podkarpackie produkty żywnościowe a rozwój lokalny i regionalny

	Pozytywne	Negatywne
Wewnętrzne	Mocne strony	Słabe strony
	<ul style="list-style-type: none"> • Różnorodność produktów wynikająca z bogatej tradycji i kultury • Korzystne warunki agroekologiczne • Duży potencjał producentów 	<ul style="list-style-type: none"> • Trudności dystrybucyjne, dominacja sprzedaży indywidualnej • Dezintegracja środowiska producentów • Słabość kapitałowa i techniczna • Niedoinwestowanie • Niedostateczna działalność marketingowa • Wysokie ceny produktów
Zewnętrzne	Szanse	Zagrożenia
	<ul style="list-style-type: none"> • Rosnące zainteresowanie lokalnymi produktami żywnościowymi • Moda na produkty ekologiczne • Warunki agroekologiczne umożliwiające różnorodną produkcję żywności i potencjał w zakresie produkcji produktów ekologicznych • Rosnące wsparcie dla producentów ze strony instytucji • Tworzenie alternatywnych źródeł dochodu i nowych miejsc pracy • Możliwość aktywnego wykorzystania nadmiaru rąk do pracy 	<ul style="list-style-type: none"> • Niewielkie możliwości promocji • Wysokie wymagania sanitarne • Bariery prawno-administracyjne i finansowe

Źródło: Opracowanie własne

żywności ekologicznej wśród mieszkańców Podkarpacia wykazały, że najczęściej informacji o takich produktach pochodzi z Internetu. Badani wskazywali na konieczność popularyzacji ekologicznych produktów żywnościowych, uznając że najskuteczniejszą metodą ich promocji są targi zdrowej żywności oraz informacje prasowe. Wcześniejsze badania M. Domagalskiej-Grędyś (2008) potwierdzają bardzo istotną rolę targów i festynów w promocji lokalnych produktów żywnościowych. Autorka w badaniach ankietowych wykazała, że produkty takie są już dobrze znane wśród mieszkańców Podkarpacia. Stwierdza też, że bogactwo tamtejszych produktów i przetworów rolnych stanowi ważny element przyciągający turystów z innych regionów kraju. Sprzyja to możliwościom rozwoju turystyki wiejskiej i stwarza szanse przetrwania produktów rolnych w małych gospodarstwach rolnych.

Warto podkreślić, że wytwarzanie lokalnych produktów i ich dystrybucja kreują przedsiębiorczość zwłaszcza w małych gospodarstwach rolnych oraz integrują producentów i mieszkańców wsi tworząc pomiędzy nimi sieci powiązań biznesowych (tab. 9.12). Dzięki temu rośnie aktywność społeczności lokalnych i zwiększa się możliwość rozwoju nowych funkcji gospodarczych związanych z produkcją i przetwórstwem, handlem oraz usługami.

Rzeszowskie uczelnie

Rzeszów jest siedzibą kilku wyższych uczelni: Uniwersytetu Rzeszowskiego, Politechniki Rzeszowskiej, Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania, Wyższej Szkoły Prawa i Administracji oraz Wyższej Szkoły Inżynieryjno-Techniczna. Według danych Eurostatu miasto charakteryzuje się jednym z najwyższych w Europie wskaźników liczby studentów w przeliczeniu na 1000 mieszkańców, który przekracza wartość 350. Uczelnie oferują ponad 60 kierunków studiów, wśród których kilka należy do unikatowych w skali kraju. Na przykład Politechnika Rzeszowska kształci między innymi na kierunku lotnictwo i kosmonautyka, Uniwersytet Rzeszowski oferuje kierunki w zakresie innowacji i transferu wiedzy oraz mikroelektroniki i nanotechnologii, zaś Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania prowadzi anglojęzyczne studia w zakresie zarządzania ruchem lotniskowym.

Uniwersytet Rzeszowski powstał w 2001 roku na bazie trzech samodzielnych jednostek: Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie oraz Wydziału Ekonomii w Rzeszowie Akademii Rolniczej im. H. Kołłątaja w Krakowie. W uczelni działa 11 wydziałów i jeden zamiejscowy instytut reprezentujący szerokie spektrum dziedzin naukowych – od nauk rolniczych, przez nauki humanistyczne, ścisłe i techniczne, po nauki o życiu. W 2016 roku na Uniwersytecie studiowało około 17 tys. osób. Uczelnia prowadzi współpracę z biznesem, w tym z Podkarpackim Klastrem Energii Odnawialnej i Tauron Wytwarzanie S.A. w zakresie energii słonecznej i wytwarzania biomasy.

Początki działalności Politechniki Rzeszowskiej sięgają lat 50. ubiegłego wieku. Utworzono wówczas Wieczorową Szkołę Inżynierską, która kształciła mechaników przede wszystkim dla Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego PZL Rzeszów. W kilka lat później szkołę stowarzyszono z Politechniką Krakowską. W 1963 roku utworzono w Rzeszowie Wyższą Szkołę Inżynierską, w której z upływem lat tworzone kolejne wydziały. Współcześnie uczelnia kształci na siedmiu wydziałach. Szczególną rolę w strukturze Politechniki Rzeszowskiej odgrywa Wydział Budowy Maszyn i Lotnictwa, który kształci, m.in. w zakresie lotnictwa i kosmonautyki. Politechnika kształci kadry o unikalnych specjalnościach; jej absolwenci zasilają podmioty gospodarcze działające w ramach dynamicznie rozwijającej się „Doliny Lotniczej”.

Uczelnie rzeszowskie mają przede wszystkim wymiar regionalny, bo studiuje na nich młodzież pochodząca głównie z Podkarpacia. Ponadto, z wyjątkiem kilku unikatowych kierunków studiów, oferują one kierunki powszechne na wyżej notowanych uczelniach w kraju. W Rankingu Szkół Wyższych Perspektywy³ 2018 roku, najwyższej notowana wśród uczelni Podkarpacia –

³ Ranking Uczelni Akademickich obejmuje uczelnie publiczne i niepubliczne, posiadające co najmniej jedno uprawnienie do nadawania stopnia doktora oraz minimum 200 studentów studiów stacjonarnych. Wartość wskaźnika tworzy siedem elementów składowych: absolwenci na rynku pracy (17%), prestiż (14%), innowacyjność (8%), potencjał naukowy (15%), efektywność

Tabela. 9.13. Rzeszowskie uczelnie a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Wysoki wskaźnik liczby studentów na mieszkańca w Rzeszowie • Dobrze wykształcone kadry techniczne • Koncentracja w skali krajowej przemysłu lotniczego w „Dolinie Lotniczej” z wysoko wykwalifikowanymi kadrami technicznymi 	<ul style="list-style-type: none"> • Niska pozycja uczelni rzeszowskich w rankingu uczelni krajowych • Regionalny charakter uczelni • Brak długoletnich tradycji akademickich w Rzeszowie
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Wzrastające możliwości kształcenia kadr, w tym przede wszystkim w zakresie nauk technicznych • Wzrastająca rola podmiotów w zakresie IT • Wysokie nakłady na badania i rozwój • Sąsiedztwo Ukrainy i Słowacji, jako potencjalnych obszarów naboru studentów 	<ul style="list-style-type: none"> • Drenaż mózgów (Warszawa, Kraków, zagranica) • Oczekiwane niekorzystne zmiany demograficzne w ujęciu regionalnym i krajowym • Spadek liczby studentów ograniczający możliwości rozwoju uczelni • Konkurencyjność ośrodków akademickich Lublina, Krakowa i Warszawy

Źródło: Opracowanie własne

Politechnika Rzeszowska zajmuje dopiero 42 miejsce z wartością wskaźnika 43,3 (max. Uniwersytet Warszawski – 100). Uniwersytet Rzeszowski jest w tym rankingu na miejscu 51-60, a Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania – 71-80. Biorąc pod uwagę te wyniki trudno oczekiwać, aby rzeszowskie uczelnie stanowiły konkurencję dla innych krajowych ośrodków akademickich i przyciągały potencjalnych studentów lub kadrę naukową z innych regionów.

Na uwagę zasługują wspomniane już wcześniej unikatowe kierunki studiów, które są ważnym czynnikiem przyczyniającym się do rozwoju wyspecjalizowanych sektorów gospodarki (tab. 9.13). Prowadzone wcześniej przez autora badania na temat potencjału i specjalizacji województwa podkarpackiego wykazały, że aktualną specjalizacją regionalną w ujęciu kluczowych branż jest przemysł lotniczy koncentrujący się w klastrach: „Dolina Lotnicza”, „Avia-SPLot” i „Lotnictwa Lekkiego i Ultralekkiego”. Ich zaplecze naukowo-badawcze tworzą właśnie uczelnie rzeszowskie, w tym przede wszystkim Politechnika Rzeszowska oraz grupa uczelni technicznych i jednostek naukowo-badawczych spoza regionu. Politechnika Rzeszowska odgrywa wiodącą rolę w badaniach innowacyjnych – np. prowadzi badania i wdrożenia w zakresie budowy maszyn i lotnictwa, nowoczesnych technologii tworzyw sztucznych, nowych rozwiązań z dziedziny automatyki i sterowania. Własną działalność badawczą prowadzi również niektóre zakłady produkcyjne w województwie. Analiza potencjału instytucjonalnego wykazała duże zaangażowanie sektora przedsiębiorstw w finansowanie badań oraz rosnące znaczenie kierunków inżynierijno-technicznych w kształceniu akademickim.

naukowa (20%), warunki kształcenia (10%), umiędzynarodowienie studiów (15%).

Złóża siarki

Siarka jest surowcem znanym człowiekowi od kilkunastu tysięcy lat. Dawniej wykorzystywana była do bielenia tkanin, garbowania skór i jako barwnik do farb. Opary siarki stosowano do odkażania pomieszczeń i niszczenia szkodników na niektórych uprawach roślinnych. Współcześnie siarka wykorzystywana jest głównie do produkcji kwasu siarkowego, barwników, wulkanizacji kauczuku i rafinacji ropy naftowej.

Siarka została odkryta w północnej części Kotliny Sandomierskiej w wyniku wierceń poszukiwawczych w 1953 roku. Bogate złoża siarki stały się podstawą do powstania Tarnobrzесьkiego Zagłębia Siarkowego. Złóża zalegają w zapadlisku przedkarpackim, w osadach trzeciorzędowych, głównie w wapieniach i dolomitach, w postaci wypełnień drobnych kawern i szczelin. Zawartość siarki w skale waha się od 25-30%, ale miejscami może dochodzić nawet do 70%. W latach 1961-2001 w rejonie Tarnobrzega wydobyto około 90 mln ton siarki.

Wieloletnia eksploatacja siarki spowodowała duże zmiany w środowisku przyrodniczym. Wynikały one przede wszystkim z zajmowania pod działalność przemysłową dużych powierzchni zagospodarowanych przez sektor rolniczy. Kopalnie siarki, w postaci wyrobisk górniczych i hałd urobku zdegradowały też dotychczasowy krajobraz. Ponadto wytapianie siarki w kopalniach otworowych spowodowało powstanie rozległych terenów pogórnich z licznymi nieckami i zapadliskami. Zanieczyszczeniu uległy wody gruntowe.

Wprowadzenie metody odzyskiwania siarki z zasiarzonych złóż gazu ziemnego i ropy naftowej przyczyniło się do znacznego spadku cen siarki i niskiej opłacalności jej wydobywania w postaci rodzimej. Czynniki te doprowadziły między innymi do likwidacji kopalni siarki w Jeziórku i Machowie. Wydobywanie siarki polegało tam na jej wytapianiu przegrzaną parą wodną i w postaci płynnej wypompowanej na powierzchnię. Według Państwowego Instytutu Geologicznego PIB wydobywanie siarki rodzimej prowadzone jest już tylko ze złoża Osiek i jest to jedna z ostatnich na świecie dużych kopalń siarki rodzimej (*Bilans ...* 2017).

Poza rejonem Tarnobrzega bogate złoża siarki występują w okolicach Lubaczowa. Według ostatnich doniesień medialnych w miejscowości Basznia budowana jest kopalnia siarki przez spółkę Polska Siarka. Planuje się, że w kopalni znajdzie pracę około 100 osób. Kopalnia powstaje na miejscu dawnej kopalni, którą zamknięto w 1993 roku. Szacuje się, że złoża siarki mają około 100 mln ton.

Wydaje się, że siarka rodzima na Podkarpaciu była ważnym zasobem lokalnym kiedyś, ale obecnie jej znaczenie osłabło (tab. 9.14). Odkrycie złóż tego surowca stało się bodźcem do bardzo dynamicznego rozwoju gospodarczego Tarnobrzega; w 1961 roku Wojewódzka Komisja Planowania w Rzeszowie przyjęła, że Tarnobrzeg będzie centrum życia gospodarczego w rejonie tworzonego zagłębia siarkowego (Michno i in. 2009). Współcześnie na terenach wydobywania siarki utworzono zbiorniki wodne. Na przykład na terenie dawnej kopalni

Tabela. 9.14. Złoża siarki a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Bogate złoża • Tradycje górnictwa siarkowego • Nowoczesne rozwiązania technologiczne 	<ul style="list-style-type: none"> • Zagrożenia dla środowiska przyrodniczego • Zaniechanie eksploatacji złóż
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Stałe zapotrzebowanie na siarkę • Specjalizacja w budowie zakładów kwasu siarkowego • Nowe funkcje posiarkowych terenów górniczych 	<ul style="list-style-type: none"> • Nowe technologie uzyskiwania siarki • Brak zainteresowania górnictwem siarkowym

Źródło: Opracowanie własne

w Machowie powstało „jezioro tarnobrzeskie”, które można potraktować, jako zasób lokalny o nowych (odmiennych) funkcjach.

Bieszczadzki Park Narodowy

Bieszczadzki Park Narodowy (BPN) został utworzony w 1973 roku i początkowo obejmował masyw Tarnicy, Krzemienia i Halicza oraz niektóre partie Połoniny Caryńskiej. Później kilkakrotnie powiększono jego obszar. Od 1992 roku BPN jest częścią Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery „Karpaty Wschodnie”. Jest to największy górski park narodowy w Polsce. Dyrekcja Parku ma siedzibę w Ustrzykach Górnych. Ponadto BPN ma dwie placówki i Ośrodki Informacyjno-Edukacyjny w Lutowiskach i Ośrodek Naukowo-Dydaktyczny w Ustrzykach Dolnych.

Specyfiką Bieszczad jest rusztowy układ pasm górskich z głębokimi dolinami potoków (San, Wołosatka, Rzeczyca, Wetlina i inne). Wśród skał dominują piaskowce (rzadziej występują także łupki), które miejscami, szczególnie na bezleśnych grzbietach, tworzą wychodnie. Najwyższe wzniesienia przekraczają 1000 m n.p.m., a wśród nich górują: Tarnica (1346 m n.p.m.), Krzemień (1335 m n.p.m.), Halicz (1333 m n.p.m.) oraz kilka metrów niższe: Bukowe Berdo, Szeroki Wierch, Kopa Bukowska i Wielka Rawka. Bieszczady są obszarem źródłiskowym w obrębie działu wód rozdzielającego zlewiska Morza Bałtyckiego i Morza Czarnego.

Teren parku jest bardzo słabo zaludniony dzięki czemu wpływ gospodarki człowieka na przyrodę jest niewielki. Jednym z atutów Bieszczad jest ich duże zalesienie sięgające około 80% oraz występowanie pierwotnych kompleksów naturalnych drzewostanów bukowych. Wśród zwierząt, na terenie Parku żyją niedźwiedzie, wilki, rysie, żbiki, introdukowane żubry oraz wszystkie gatunki węży spotykane w kraju. Wśród roślin wyróżniono 780 gatunków roślin naczyniowych, 500 gatunków porostów, 250 mchów i 1000 gatunków grzybów. Charakterystyczną cechą krajobrazu bieszczadzkiego są pasma łąk górskich

położone ponad górną granicą lasu, które zwane są połoninami (zbiorowiska muraw alpejskich i subalpejskich).

Bieszczady stanowią dużą atrakcję turystyczną szczególnie jeśli chodzi o wędrówki piesze. Na terenie parku narodowego wyznaczonych jest około 130 km szlaków pieszych. Są także trasy przeznaczone dla turystyki konnej i rowerowej oraz ścieżki przyrodnicze i przyrodniczo-historyczne. Ruch turystyczny koncentruje się w miesiącach wakacyjnych, natomiast zimą Bieszczady są odwiedzane przez zaawansowanych turystów poszukujących ciszy i sąsiedztwa dzikiej przyrody. Uprawiane jest także narciarstwo, ale liczba wyciągów narciarskich jest niewielka, dlatego potencjalni narciarze wybierają lepiej wyposażone w infrastrukturę narciarską rejony górskie w kraju i za granicą.

Bieszczadzki Park Narodowy jest zasobem kształującym rozwój lokalny przede wszystkim w oparciu o odwiedzających go turystów. Fakt ten wykorzystują miejscowi producenci żywności i usługodawcy. Badania C. Guzika i P. Greli (2010) wskazują, że roczny sumaryczny dochód przeciętnego producenta wyrobów lokalnych pochodzenia zwierzęcego wynosi około 9 tys. zł. Najwyższe dochody osiągają jednak pszczelarze; według autorów, jeden z ankietowanych pszczelarzy osiągał roczny dochód 28 tys. zł. Natomiast dochody przeciętnego producenta oferującego samodzielnie przyrządzaną potrawę (np. pierogi) wynoszą ok. 7 tys. zł. W przypadku wyrobów rzemiosła artystycznego (na przykład wyroby związane z malarstwem ikonograficznym) roczne dochody z ich sprzedaży osiągają około 13 tys. zł.

Władze samorządowe gmin położonych w sąsiedztwie Parku dostrzegły aktywność lokalnych producentów i szansę dla rozwoju gminy. Na przykład w Lutowiskach począwszy od 2002 roku organizowane są „Targi Końskie”, na których oprócz hodowców koni pojawia się grupa bieszczadzkich producentów mogących promować i sprzedawać swoje wyroby. W 2010 roku targi odwiedziło około 2000 osób wypoczywających w Bieszczadach. Z wypoczynkiem związany jest natomiast rozwój bazy turystycznej, w tym przede wszystkim gospodarstw agroturystycznych. W gminie Lutowiska liczba udzielonych noclegów przez gospodarstwa agroturystyczne wzrosła w okresie 2000-2007 z 1700 do 4800 (Guzik, Greli 2010).

Jednym z podstawowych problemów rozwoju masowej turystyki w rejonie bieszczadzkiem jest dostępność komunikacyjna (tab. 9.15). Co prawda budowa autostrady A4 skróciła czas dojazdu z Krakowa i Śląska do wschodnich rubieży Podkarpacia, ale dojazd od któregoś z węzłów komunikacyjnych na A4 do Lutowisk przekracza nadal 2 godziny. Bieszczady są przez to najbardziej peryferyjnym obszarem w kraju. Dlatego też wśród odwiedzających BPN przeważają osoby decydujące się na dłuższy – „pozaweekendowy” pobyt. Z drugiej jednak strony takie utrudnienia sprawiają, że Bieszczady są nadal miejscem spokoju i niewielkich zmian antropogenicznych.

Tabela. 9.15. Bieszczadzki Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Wysokie walory przyrodnicze i krajobrazowe • Rozwinięte usługi turystyczne, w tym agroturystyka • Dobra promocja Parku • Czyste środowisko 	<ul style="list-style-type: none"> • Problemy demograficzne gmin w otoczeniu Parku (odpływ migracyjny, niska gęstość zaludnienia, starzenie się społeczeństwa)
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwości rozwoju usług turystycznych • Różnorodne formy wsparcia i projektów dla obszarów chronionych • Poprawa dostępności komunikacyjnej z zachodu zwiększająca możliwości wykorzystania potencjału środowiskowego 	<ul style="list-style-type: none"> • Restrykcje związane z ochroną środowiska; ograniczone możliwości inwestycyjne • Utrudniona dostępność komunikacyjna • Peryferyjna lokalizacja

Źródła: Opracowanie własne

Parafia Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Haczowie

Późnogotycki drewniany kościół znajdujący się na liście światowego dziedzictwa UNESCO. Jest największym gotyckim drewnianym kościołem w Europie i jednocześnie jednym z najstarszych kościołów drewnianych konstrukcji zrębowej w Polsce. Został wzniesiony w połowie XIII wieku, a następnie rozbudowany na początku XV wieku. We wnętrzu znajduje się jedna z najstarszych polichromii figuralnych w Europie datowana na 1494 rok. Wśród innych cennych zabytków są: barokowy ołtarz, gotyckie rzeźby, kamienna chrzcielnica, gotyckie portale i malowane krzyże konsekracyjne.

Według badaczy, to Władysław Jagiełło w 1388 roku utworzył w Haczowie parafię rzymskokatolicką. Nabożeństwa w drewnianym kościele odbywały się aż do 1948 roku, kiedy to zostały przeniesione do nowo wybudowanego kościoła. Od tego czasu drewniana budowla zaczęła podupadać. Władze komunistyczne planowały przenieść kościół do skansenu w Sanoku, a później utworzyć na jego bazie filię tego skansenu w Haczowie ze zbiorami narzędzi i warsztatów z obszaru Podkarpacia. Ostatecznie do skansenu w Sanoku przewieziono część zabytkowych elementów wnętrza świątyni. Po 1980 roku podjęto prace konserwatorskie, a w 2000 roku odbyła się uroczystość przywrócenia kościoła haczowskiego do kultu religijnego. Prace konserwatorskie realizowano do 2006 r. Wymieniono gontowe pokrycie dachu oraz wykonano szereg prac wewnątrz świątyni dotyczących wystroju malarskiego i elementów wyposażenia.

Kościół znajduje się na Małopolskim Szlaku Architektury Drewnianej, w skład którego wchodzi również drewniane świątynie w miejscowościach Blizne, Binarowa, Dębno Podhalańskie, Lipnica Murowana i Sękowa. W uzasadnieniu wpisu kościołów na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO decyzja Komitetu brzmi: *Drewniane kościoły południowej Małopolski niosą ważne świadectwo średniowiecznych tradycji budowania kościołów, jako tych związanych*

Fot. 9.5. Drewniany kościół w Haczowie (Fot. J. Bański)
 Wooden church in Haczów (photo by J. Bański)

z funkcjami liturgicznymi i kultowymi Kościoła Rzymskokatolickiego w stosunkowo zamkniętym regionie w Europie Centralnej oraz Kościoły są najbardziej reprezentatywnymi przykładami zachowanych gotyckich kościołów wzniesionych w konstrukcji zrębowej; szczególnie imponujących ze względu na artystyczne walory i techniczne wykonanie, fundowanych przez szlachtę i władców jako symbol prestiżu społecznego i politycznego (Fortuna-Marek 2014).

Najszerzą promocją kościoła w Haczowie daje sam fakt wpisania na Listę Dziedzictwa UNESCO, co z kolei stało się przyczyną utworzenia Szlaku Architektury Drewnianej (tab. 9.16). Powstał też drogowy międzyregionalny szlak kulturowy wytyczony początkowo na terenie województw: małopolskiego

Tabela. 9.16. Zabytkowy kościół w Haczowie a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Unikalność zasobu • Obiekt na liście UNESCO • Niedawno zakończone prace konserwatorskie • Dobra lokalizacja w sąsiedztwie międzynarodowego szlaku E371 	<ul style="list-style-type: none"> • Małe wartości użytkowe • Niski poziom świadomości społecznej o walorach kulturowych świątyni
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Sąsiedztwo ośrodków miejskich (Sanok, Krosno) i obiektów atrakcyjnych turystycznie (Iwonicz-Zdrój, Rymanów-Zdrój) • Przynależność do Małopolskiego Szlaku Architektury Drewnianej • Organizacja przez lokalne władze samorządowe imprez kulturalnych promujących kościoły 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność innych obiektów sakralnych i miejsc atrakcyjnych turystycznie

Źródło: Opracowanie własne

i podkarpackiego a następnie śląskiego i świętokrzyskiego. Sporadycznie w obiektach odbywają się koncerty, spotkania edukacyjne i inne imprezy kulturalne, które zwiększają świadomość wśród społeczności lokalnej o wartości obiektów sakralnych. Jednakże, trzeba uwzględnić fakt, że sama świątynia w Haczowie, pomimo jej unikalności, ma niskie walory kształtowania rozwoju lokalnego.

Ocena relacji badanych zasobów z innymi zasobami regionu podkarpackiego

Specyfiką zasobów lokalnych jest ich indywidualność, wyrażona unikalnymi cechami. Stąd trudno oczekiwać silnych związków pomiędzy poszczególnymi zasobami. Związki takie mogą jednak wynikać przede wszystkim z podobnego charakteru zasobów (np. obszary chronione, miejsca kultu religijnego, itp.) lub ich lokalizacji (kilka zasobów na tym samym małym obszarze). Wśród najwyższej ocenionych zasobów w regionie podkarpackim relacje z innymi zasobami lokalnymi wykazują przede wszystkim zasoby naturalne, to jest: Bieszczadzki Park Narodowy, Magurski Park Narodowy i Jezioro Solińskie (tab. 9.17). Jest to wynik ugruntowanej już od dawna ich roli rozwojowej w regionie, popularności związanej z walorami turystycznymi i koncentracji na stosunkowo niewielkim obszarze znaczącej liczby innych zasobów.

W ocenie autora Bieszczadzki Park Narodowy łączy silne relacje z Bieszczadzką Kolejką Leśną, Jeziorem Solińskim i Zagrodą Żubra Muczne. Wynikają one z lokalizacji geograficznej i ich funkcji turystycznej. Słabsze relacje dotyczą natomiast cerkwi w Smolnikach, rezerwatu „Sine wiry” i uzdrowisk (głównie uzdrowiska Polańczyk Zdrój). Wszystkie wymienione zasoby łączy funkcja turystyczna i są one zlokalizowane na terenie parku lub w jego bezpośrednim sąsiedztwie. Można zatem przyjąć, że tworzą one zespół powiązanych ze sobą zasobów, które dzięki temu mają większe możliwości oddziaływania na rozwój lokalny. Na bazie wymienionych zasobów można pokusić się o proponowanie nowych produktów turystycznych wykorzystujących ich potencjał. Podobne relacje dotyczą Jeziora Solińskiego, które zlokalizowane jest w pobliżu BPN i pełni przede wszystkim funkcję turystyczno-rekreacyjną. Natomiast w Magurskim Parku Narodowym, który nie ma w swoim sąsiedztwie innych istotnych zasobów brak relacji z innymi zasobami lokalnymi. Wyjątek może stanowić Bieszczadzki Park Narodowy lub inne obszary chronione, z którymi MPN może tworzyć sieci współpracy w zakresie ochrony środowiska, promocji, monitoringu lub realizacji badań naukowych.

Surowce naturalne Podkarpacia mają raczej małe znaczenie gospodarcze, dlatego też ich związki z innymi zasobami lokalnymi są słabe. Wyjątek stanowi Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa, które upowszechnia wiedzę o regionie będącym kolebką światowego górnictwa naftowego. W przypadku

wskazanych surowców naturalnych (ropa naftowa i siarka) można doszukiwać się relacji z potencjałem akademickim Rzeszowa, który może kształtować innowacyjność rozwiązań technologicznych przy wydobyciu i przetwarzaniu surowców. Jednakże uczelnie rzeszowskie nie kształcą specjalistów w tej dziedzinie, co jest zapewne związane ze wspomnianym już wcześniej małym znaczeniem ekonomicznym tych surowców.

Atrakcyjne położenie podkarpackich uzdrowisk stwarza możliwości kształtowania powiązań z liczną grupą zasobów lokalnych skoncentrowanych w południowo-wschodniej części regionu. Są to przede wszystkim relacje związane z turystyczną funkcją obszaru oraz jego walorami przyrodniczymi i historycznymi. Istnieją także potencjalne związki uzdrowisk z rzeszowskimi uczelniami, w tym przede wszystkim z Wydziałem Medycznym Uniwersytetu Rzeszowskiego. Jednakże najistotniejsze powinny być wzajemne relacje pomiędzy uzdrowiskami, które mogą wspólnie tworzyć i promować nowe usługi i produkty uzdrowiskowe wykorzystując między innymi bogactwo zasobów lokalnych.

Zamek w Łańcucie jest zasobem powszechnie znanym i jako atrakcja turystyczna regionu licznie odwiedzany. Jednakże trudno określić jego relacje

Tabela. 9.17. Autorska ocena relacji badanych zasobów z pozostałymi zasobami regionu

Nazwa zasobu	Jezioro Solińskie	Magurski Park Narodowy	Złoże Ropy Naftowej	Podkarpackie uzdrowiska	Zamek w Łańcucie	Podkarpackie produkty żywnościowe	Rzeszowskie uczelnie	Złoże siarki	Bieszczadzki Park Narodowy	Kościół w Haczowie
1. Arboretum										
2. Bieszczadzka Kolejka Leśna										
3. Bieszczadzki PN										
4. Centrum Dziedzictwa Szklą										
5. Cerkiew Chotyniec										
6. Cerkiew Posada Rybotycka										
7. Cerkiew Radruska										
8. Cerkiew Smolnik										
9. Cerkiew Ulucz										
10. Galeria Beksińskiego										
11. Gaz ziemny										
12. Jarmark Ikon										

Ocena oddziaływania zasobów na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej w województwie podkarpackim

Wśród wszystkich ocen oddziaływania zasobów, najliczniejszą grupę stanowi ocena obojętna, wskazująca, że nie ma on w zasadzie istotnego wpływu na rozwój lokalny określonej cechy społeczno-ekonomicznej. Innymi słowy zasób taki „indywidualnie” jest neutralny i nie generuje rozwoju lokalnego w analizowanym zakresie. Przykładem takich zasobów są: kościół w Haczowie i zamek w Łąncucie. Mają one w ocenie autora neutralny wpływ na wszystkie lub większość uwzględnionych w badaniu cech społeczno-ekonomicznych. Trudno bowiem oczekiwać aby wskazane zasoby oddziaływały w istotnym zakresie na lokalne cechy demograficzne, środowiskowe, infrastrukturalne. Powyższej oceny, szczególnie w przypadku zamku w Łąncucie nie potwierdza wykonana wcześniej przez grupę ekspertów waloryzacja zasobów Podkarpacia. Według niej, zasób ten ma bardzo wysokie walory utylitarne. Można zgodzić się z taką oceną, jeżeli będzie ona dotyczyła wybranych cech społecznych lub będzie odnosiła się do całego regionu, bowiem Łącut jest „architektoniczną i kulturową” marką Podkarpacia. Jednakże w ujęciu lokalnym sam obiekt (zamek z otaczającym go parkiem) ma raczej nieduże możliwości kształtowania rozwoju społeczno-gospodarczego. Potwierdza to strategia miasta Łącut, w której zamek traktowany jest, jako jeden z wartościowych zabytków regionu, ale nie jest uwzględniany w działaniach strategicznych związanych z rozwojem miasta. Prawdopodobnie w relacjach (powiązaniach) z innymi zasobami lokalnymi regionu można oczekiwać jego korzystnego oddziaływania. Na przykład włączenie Łącuta w zakres ważnych imprez kulturalnych lub Haczowa w atrakcyjny dla szerokiego grona odbiorców szlak turystyczny (Szlak Architektury Drewnianej jest zdaniem autora walorem turystycznym skierowanym do wyspecjalizowanej grupy odbiorców) wzmocni rozwój drobnej przedsiębiorczości i wybranych elementów infrastruktury społecznej i technicznej.

Drugą pod względem liczebności jest grupa ocen pozytywnych, wg których zasoby mają korzystny wpływ na rozwój lokalny. Najwięcej takich ocen wskazano w przypadku podkarpackich uzdrowisk, jeziora solińskiego oraz rzeszowskich uczelni. W przypadku rzeszowskiego ośrodka akademickiego przyjęto też, że ma on bardzo pozytywny wpływ na kształtowanie poziomu wykształcenia, przedsiębiorczości i innowacyjności. Wśród innych zasobów oceny pozytywne występują raczej sporadycznie.

Ocenę negatywną wskazano tylko w kilku przypadkach i dotyczy ona oddziaływania na przedsiębiorczość lub środowisko przyrodnicze. Uznano, że parki narodowe kształtujące wysokie standardy ochrony środowiska mogą hamować rozwój przedsiębiorczości w niektórych sektorach gospodarki. Natomiast zasoby naturalne (siarka i ropa naftowa) mogą w miejscach wydobycia oddziaływać niekorzystnie na środowisko naturalne. Jednakże jak widać na przykładzie wyrobisk siarki w rejonie Tarnobrzega stały się one miejscem

Tabela. 9.18. Ocena oddziaływania zasobów na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej

Nazwa zasobu/cechy społeczno-ekonomiczne	Jezioro Solińskie	Magurski Park Narodowy	Złoza Ropy Naftowej	Podkarpackie uzdrowiska	Zamek w Łańcutcie	Podkarpackie produkty żywnościowe	Rzeszowskie uczelnie	Złoza siarki	Bieszczadzki Park Narodowy	Kościół w Haczowie
Bilans migracyjny	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	+/-
Struktura demograficzna	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	+	+/-	+/-	+/-
Poziom wykształcenia	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-	++	+/-	+/-	+/-
Przedsiębiorczość	++	-	+	+	+/-	+	++	+	-	+/-
Aktywność społeczna	+	+	+	+	+/-	+	+	+/-	+	+/-
Jakość środowiska	+/-	++	-	+	+/-	+/-	+/-	-	++	+/-
Dostępność komunikacyjna	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Infrastruktura społeczna	+/-	+/-	+/-	+	+	+/-	+	+/-	+/-	+/-
Infrastruktura techniczna	+	+	+/-	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+/-
Rynek pracy	+	+/-	+	+	+/-	+	+	+	+/-	+/-
Innowacyjność	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+	++	+/-	+/-	+/-
Inwestycje	+	+/-	+	+	+/-	+/-	+	+	+/-	+/-

++ bardzo pozytywna, + pozytywna, +/- obojętna, - negatywna, -- bardzo negatywna
 Źródło: opracowanie własne

utworzenia sztucznego zbiornika wodnego, który zapewne korzystnie wpływa na bilans wodny, bioróżnorodność i warunki krajobrazowe.

Spośród wszystkich dwunastu analizowanych cech (tab. 9.18) oceniane zasoby lokalne wywierają pozytywny wpływ przede wszystkim na przedsiębiorczość, aktywność społeczną, rynek pracy i inwestycje. Są to najważniejsze cechy przyczyniające się do trwałego rozwoju społeczno-ekonomicznego. Z kolei w przypadku cech demograficznych, dostępności komunikacyjnej, infrastruktury społecznej oraz innowacyjności oddziaływanie zasobów zostało ocenione, jako mało znaczące.

Charakterystyka zasobów w województwie lubelskim

Stadnina koni w Janowie Podlaskim (Janów Podlaski, Wygoda)

Stadnina Koni w Janowie Podlaskim istnieje od 1817 roku i jest najstarszą państwową stadniną w Polsce (fot. 9.6). Słynie głównie z hodowli koni czystej krwi arabskiej, ale są tu również hodowane konie anglo-arabskie. Konie arabskie hodowane są przede wszystkim z myślą o ich eksporcie. Największymi odbiorcami koni krwi arabskiej są Amerykanie, którzy zazwyczaj oferują na aukcjach najwyższe ceny za wystawiane zwierzęta. Druga z wymienionych ras hodowana była początkowo w celu zasilenia rolnictwa w siłę pociągową, a współcześnie, głównie z myślą o sporcie i rekreacji; część pogłowia sprzedawana jest także za granicę. Na podstawie informacji zawartych na stronie internetowej stadniny (<http://skjanow.pl/>) dysponuje ona powierzchnią 1691 ha, 16 stajniami, w których w 2017 r. było 295 koni czystej krwi. Stadnina jest atrakcyjnie położona w sąsiedztwie rzeki Bug i otoczona łąkami i pastwiskami.

Na terenie Stadniny odbywa się cyklicznie Święto Konia Arabskiego, na które przybywają przedstawiciele najważniejszych stadnin na świecie. W trakcie imprezy organizowane są aukcje koni, parady hodowlane, wyścigi, pokazy koni różnych ras oraz kiermasze sprzętu i akcesoriów jeździeckich. Najważniejszym punktem programu jest aukcja koni (*Pride of Poland*) skierowana do hodowców, kupców i znawców koni arabskich. Najwyższą cenę w historii janowskich aukcji uzyskiwała klacz Pepita, za którą kupiec ze Szwajcarii zapłacił 1,4 mln Euro. Wysokie ceny uzyskiwały także: klacz Kwestura sprzedana szejkowi z Adżmanu (ponad 1,1 mln Euro), ogier Bandos kupiony przez potentata medialnego Davida Murdocka (806 tys. dolarów). Poza aukcją *Pride of Poland*, rekordowe ceny uzyskano za klacz Penicylinę sprzedaną na aukcji koni polskich w Stanach Zjednoczonych (1,5 mln dolarów) oraz za ogiera El Paso sprzedanego amerykańskiemu biznesmenowi Armandowi Hammerowi (1 mln dolarów).

Stadnina oferuje organizację spacerów i wycieczek, podczas których można zapoznać się z jej historią, zabytkami, a przede wszystkim można odwiedzić stajnie i halę ujeżdżeniową, gdzie odbywa się m.in. aukcja *Pride of Poland*. Możliwe są także przejażdżki bryczką, hipoterapia oraz noclegi i posiłki w domu gościnnym Wygoda.

Z uwagi na swoją historię, zdobytą wiedzę i doświadczenie w zakresie hodowli koni oraz prestiż w środowisku hodowców i miłośników konia arabskiego, Stadnina Koni w Janowie Podlaskim jest unikalna nie tylko w ujęciu krajowym, ale nawet światowym. Ma bardzo wysokie walory użytkowe związane przede wszystkim z wysokimi dochodami ze sprzedaży koni. W ujęciu lokalnym Stadnina jest jednym z najważniejszych pracodawców w gminie Janów Podlaski i jako wydzielona jednostka osadnicza oferuje atrakcyjne przyrodnicze walory turystyczne i rekreacyjne. Jednakże ze Strategii Rozwoju Gminy Janów Podlaski na lata 2007-2015 wynika, że rola Stadniny w gminie jest mniejsza

Fot. 9.6. Aleja wjazdowa do stadniny koni w Janowie Podlaskim (fot. J. Bański)
Entry alley to the stud farm in Janów Podlaski (photo by J. Banski)

od oczekiwanej. Dokument wskazuje wprawdzie, że Stadnina w Wygodzie jest „mocną stroną” gminy, ale w przewidywanych działaniach strategicznych nie została ona zupełnie uwzględniona. Wynika to prawdopodobnie z umocowań prawno-administracyjnych Stadniny, która podlega bezpośrednio Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Można, więc przyjąć, że ekonomiczna rola analizowanego zasobu ma bardziej wymiar krajowy niż lokalny lub regionalny. Jego lokalna rola koncentruje się przede wszystkim na tworzeniu rynku pracy oraz na kształtowaniu raczej niedużego ruchu turystycznego. Dodatkowo należy uwzględnić fakt, że dzięki Stadninie w 2004 roku powstało Technikum Hodowli Koni przy Zespole Szkół im. Adama Naruszewicza w Janowie Podlaskim. Szkoła kształci hodowców koni w cyklu czteroletnim (tab. 9.19).

Tabela. 9.19. Stadnina koni w Janowie Podlaskim a rozwój lokalny i regionalny

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Unikatowość zasobu • Prestiż stadniny w Polsce i na świecie • Wysoki poziom kapitału ludzkiego • Oferta turystyczna stadniny • Technikum Hodowli Koni w Janowie Podlaskim 	<ul style="list-style-type: none"> • Elitarny charakter zasobu • Peryferyjna lokalizacja • Brak masowej dostępności
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość promocji innych zasobów wśród bogatych inwestorów • Cykliczna aukcja <i>Pride of Poland</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • Negatywne opinie medialne • Spadek prestiżu stadniny w związku z zawirowaniami personalnymi w zarządzie

Źródło: Opracowanie własne

Rozwój lokalny generowany przez Stadninę w Wygodzie wynika też z działalności kół jeździeckich. W samym Janowie Podlaskim działa klub jeździecki założony w 1952 roku, organizujący liczne imprezy dla miłośników koni. Według M. Kozaka (2013) turystyka konna zależy w większym stopniu od rozwiniętej infrastruktury (stajnie, szlaki, usługi) niż walorów przyrodniczych jakiegoś obszaru. Autor podejmuje próbę określenia wpływu turystyki jeździeckiej na rozwój lokalny, ale w rezultacie identyfikuje przede wszystkim bariery rozwojowe tej formy rekreacji wynikające z drastycznego spadku liczby koni, ograniczonej liczby zainteresowanych związanej z niskim poziomem zamożności społeczeństwa (jeździectwo jest zajęciem kosztownym), z braku odpowiednich rozwiązań prawnych oraz braku promocji.

Stare miasto w Zamościu

Zamość jest renesansowym miastem ufundowanym w 1580 roku przez kanclerza Jana Zamoyskiego i wzniesionym w oparciu o włoskie teorie miasta idealnego. Dzięki zachowaniu niezmiennych założeń renesansowych miasto zostało wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa Kultury UNESCO w 1992 r. Prace renowacyjne starego Zamościa prowadzono w latach 70. ubiegłego wieku. Plan miasta według projektu włoskiego architekta Bernarda Morando, nawiązywał do ówczesnych miast włoskich i koncepcji podporządkowanych wyobrażeniom estetycznym oraz wymogom gospodarczym i społecznym. Miasto pełniło ważną rolę na szlaku handlowym łączącym Zachód ze Wschodem oraz było swoistym tygłem kulturowym, gdzie żyli ze sobą w pełnej tolerancji Polacy, Rusini, Niemcy, Włosi, Ormianie, Żydzi i inne mniejsze grupy narodowościowe i etniczne. Dzięki temu Zamość był ośrodkiem kultury i nauki, a przy tym charakteryzował się mozaiką kompozycji architektonicznych.

Do dnia dzisiejszego zachował się w prawie niezminionej formie pierwotny układ architektoniczny Starego Miasta, który cechuje się szachownicowym układem ulic przecinających się pod kątem prostym, fortyfikacjami oraz trzema rynkami. Fortyfikacje Zamościa zostały pozytywnie zweryfikowane w XVII wieku; miasto oparło się szwedzkiemu potopowi. Do najcenniejszych zabytków Zamościa zalicza się: Brama Szczebrzeska, Pałac Zamoyskich, Kolegiata św. Tomasza, Wielki Arsenał, Rynek Solny, Rynek Wielki, Ratusz (fot. 9.7), zespół kamienic mieszczańskich, Bastion.

Dzięki zachowanym kształtom renesansowym oraz liczny zabytkom, współczesny Zamość stanowi atrakcję turystyczną na skalę międzynarodową. Według Urzędu Miasta liczba zorganizowanych grup zwiedzających Stare Miasto (tab. 9.20) waha się, w zależności od roku, od 220 do 450 i liczą one w sumie od 6 do 9 tys. osób. Zdecydowanie więcej jest turystów indywidualnych przyjeżdżających do miasta na wypoczynek sobotnio-niedzielny. Szacunki Urzędu Miasta wskazują, że od 1 maja do 30 września 2016 roku Zamość odwiedziło

Fot. 9.7. Ratusz w Zamościu (fot. J. Bański)
 Town Hall in Zamość (photo by J. Bański)

244 tys. turystów (ryc. 9.2). To z kolei stanowi podstawę dla rozwoju szerokiego zakresu usług, handlu i kultury. Zespół Staromiejski jest podstawowym elementem układu przestrzennego miasta i według *Strategii Rozwoju Miasta Zamość do 2020 roku* stanowi strefę prestiżu miasta.

W mieście odbywają się liczne festiwale, konkursy, targi i warsztaty. Jednakże według wspomnianej wyżej *Strategii* potencjał kulturowy Starego Miasta nie jest należycie wykorzystany i stanowi jeden z problemów rozwojowych miasta.

Jak wskazano powyżej analizowany zasób ma bardzo wysoki poziom unikatowości, która przyczyniła się do wzrostu jego walorów użytkowych. Atrakcje

Ryc. 9.2. Liczba osób zwiedzających Stare Miasto w Zamościu z przewodnikiem w latach 2004-2014. Źródło: Urząd Miasta Zamościa

The number of people visiting the Old Town in Zamość with a guide in 2004-2014. Source: Zamość Town Hall

Tabela. 9.20. Stare Miasto w Zamościu a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Powszechna, masowa dostępność; • Bogata oferta atrakcji dla odwiedzających; • Dobra i powszechna promocja; • Międzynarodowy charakter zasobu, wpis na listę UNESCO; 	<ul style="list-style-type: none"> • Położenie z dala od dużych aglomeracji (mały potencjał wewnętrzny odwiedzających); • Koncentracja ruchu turystycznego w okresie wakacyjnym i sobotnio-niedzielnym;
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Atrakcyjna lokalizacja umożliwiająca promocję innych zasobów; • Duży potencjał rozwoju usług (handel, gastronomia, hotelarstwo); 	<ul style="list-style-type: none"> • Nadmierny ruch turystyczny generujący uciążliwości dla mieszkańców; • Linia kolejowa przebiegająca przez Stare Miasto;

Źródło: Opracowanie własne

Starego Miasta należy łączyć z innymi zasobami lokalnymi (np. ZOO, Festiwal Eurofolk-Zamość, Lato Teatralne), które tworzą system walorów Zamościa. Dzięki nim miasto ma bardziej stabilną sytuację społeczno-ekonomiczną niż inne, podobnej wielkości, ośrodki w Polsce Wschodniej, które na skutek reformy administracyjnej utraciły niektóre funkcje gospodarcze, w tym szczególnie funkcje administracyjne.

Kazimierz Dolny

Kazimierz Dolny stanowi te samą kategorię zasobu co Stare Miasto w Zamościu. Pierwsze informacje o osadzie, która była początkiem późniejszego miasta Kazimierz Dolny pochodzi z XI wieku. Samo założenie miasta i budowę zamku obronnego przypisuje się Kazimierzowi Wielkiemu. Rozwojowi osady sprzyjało położenie nad Wisłą, którą spławiano produkty rolne i drewno. W kolejnych wiekach Kazimierz przeżywał wzloty i upadki związane z działaniami wojennymi i koniunkturą gospodarczą. Od końca XIX wieku wzrastała rola funkcji wypoczynkowej miasta, w którym wybudowano wiele willi i domów należących do letników z Warszawy i Lublina.

Współczesna unikatowość Kazimierza Dolnego wynika z zachowanego zespołu urbanistyczno-krajobrazowego, w tym historycznego układu ośrodka handlowego na wiślany szlaku. W mieście znajduje się wiele zabytkowych i cennych kulturowo obiektów (kościół, zamek, wieża obronna, kamienice, spichlerze, synagoga, drewniane wille). W 1994 roku miasto zostało uznane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej za Pomnik Historii (fot. 9.8).

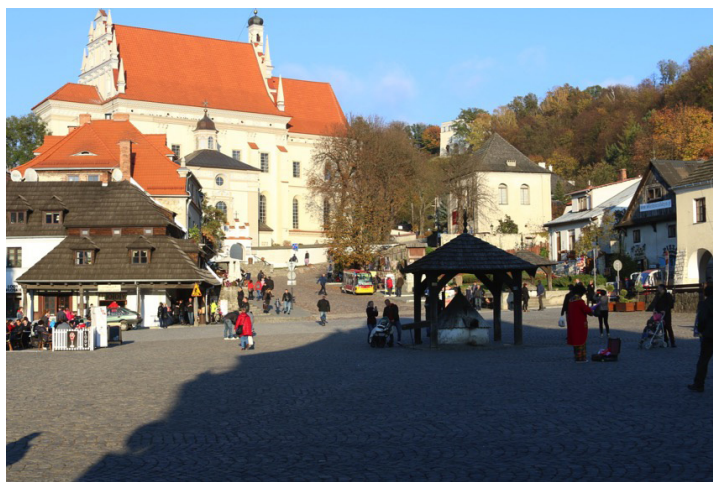
Oprócz walorów historyczno-architektonicznych i krajobrazowo-przyrodniczych miasto posiada unikatowe walory kulturowe. Kazimierz jest miejscem licznych festiwali artystycznych, galerii i muzeów. Odbывające się tu wydarzenia kulturalne można uznać za odrębne zasoby lokalne Lubelszczyzny (Festiwal

Filmu i Sztuki „Dwa Brzegi”, Festiwal Muzyki i Tradycji Klezmerskiej, Festiwal Kapel i Śpiewaków Ludowych, Letnie Wieczory Muzyczne). Ponadto ośrodek jest miejscem chętnie odwiedzanym przez artystów, w tym szczególnie malarzy i rysowników. Miasto zostało wylansowane przez artystów w latach 1920. i 1930. (Tadeusz Pruszkowski, Aleksander Gierymski, Józef Pankiewicz, Leon Wyczółkowski, Władysław Skoczylas i inni) i od tego czasu stało się również popularnym miejscem turystycznym.

Miasto jest miejscem o wybitnych walorach estetycznych i wyjątkowej harmonii natury i kultury, które przyciągają artystów i turystów. Badania na temat potencjału inspiracji artystycznych kazimierskiego krajobrazu wykazały, że obszarem największego zainteresowania wśród malarzy i fotografików jest centrum miasta, w tym Rynek z przyległymi uliczkami i zamek oraz Wisła (Chmielewski i in. 2017). W badaniach wzięto pod uwagę liczebność poszczególnych miejsc i obiektów na pracach malarskich w tutejszych galeriach sztuki oraz w pracach fotograficznych. Autorzy badania stwierdzili, że miejsca te są również najpopularniejsze wśród turystów.

Oprócz licznych zabytków miasto i jego okolica znane są z niepowtarzalnych walorów przyrodniczo-krajobrazowych (tab. 9.21). W krajobrazie zaznacza się dolina Wisły, która tworzy przełom pomiędzy stromymi wzniesieniami po obu stronach rzeki. Liczne są kamieniołomy związane z wydobywanym kiedyś wapieniem. Wielką atrakcją przyrodniczą okolic Kazimierza są wąwozy lessowe z ich rekordową w skali europejskiej gęstością 11 km/km².

Wymienione atrakcje miasta i jego okolic tworzą rzadki zbiór walorów o bardzo zróżnicowanym podłożu. Czyni to z Kazimierza jeden z ważniejszych zasobów lokalnych regionu lubelskiego, którego unikatowość ma cechy ponadregionalne, a utylitarność stwarza duże możliwości rozwojowe.

Fot. 9.8. Rynek w Kazimierzu Dolnym (fot. J. Bański)
Market square in Kazimierz Dolny (photo by J. Banski)

Tabela. 9.21. Kazimierz Dolny a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Powszechna, masowa dostępność; • Bogata oferta atrakcji dla odwiedzających; • Dobra i powszechna promocja; • Różnorodność architektury i bogate dziedzictwo kulturowe; • Kameralny charakter miasta. 	<ul style="list-style-type: none"> • Niewydolna infrastruktura okołoturystyczna; • Budownictwo indywidualne zaburzające tradycyjny charakter architektoniczny; • Nowe elementy (reklamy, budki handlowe, parasole, itp.) Niedostosowane do charakteru zabytkowego fragmentu miasta; • Niewydolny system komunikacji i nadmierna liczba parkingów; • Nadmierny ruch turystyczny generujący uciążliwości dla mieszkańców.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Atrakcyjna lokalizacja umożliwiająca promocję innych zasobów; • Potencjał rozwoju usług (handel, gastronomia, hotelarstwo); • Sąsiedztwo unikatowych zasobów atrakcyjnych dla rekreacji i turystyki; • Bliskość Lublina i Puław. 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak funkcji rozwojowych poza turystyką i rekreacją; • Problemy komunikacyjne w okresie szczytu turystycznego.

Źródło: Opracowanie własne

Walory miasta stały się podstawą do rozwoju usług i handlu, które są wzmacniane dzięki jego lokalizacji. Położenie w niedużej odległości od Lublina i Warszawy oraz w bezpośrednim sąsiedztwie Puław sprawia, że ośrodek jest odwiedzany przez cały rok. Dzięki temu miasto jest pełne sklepów i kramów z pamiątkami, różnorodnych kategorii hoteli i domów noclegowych oraz innych instytucji usługowych. Skoncentrowany układ przestrzenny miasta utrudnia komunikację samochodową. Dlatego też w szczytowych dniach odwiedzin Kazimierza Dolnego poważne trudności wiążą się z parkowaniem pojazdów. Pewnym rozwiązaniem tego problemu jest powstanie licznych płatnych parkingów na prywatnych posesjach mieszkańców miasta.

Złoza gazu łupkowego

Rynek gazu łupkowego rozwija się bardzo dynamicznie. W Stanach Zjednoczonych gaz łupkowy w 2000 r. stanowił zaledwie 1% podaży gazu, zaś na początku kolejnej dekady przekroczył wartość 20% (Gwiazdowicz i in. 2011). Według raportu Państwowego Instytutu Geologicznego zasoby gazu z formacji łupkowej w pasie ciągnącym się od Pomorza Zachodniego po Lubelszczyznę mogą w szacunku optymistycznym wynosić blisko 2 biliony m³, ale realistyczne oceny wskazują na około 30-40% tej wartości (ryc. 9.3). Szacuje się, że może to być około 30% zasobów tego surowca w Europie.

Jednym z najbogatszych w ten surowiec regionów jest Lubelszczyzna. Badania geofizyczne wykazały, że gaz łupkowy zalega na głębokości 2,5-4,5 km pod powierzchnią ziemi. Wydobycie gazu łupkowego jest droższe i wymaga dużego zaawansowania technologicznego. Dzięki obniżeniu kosztów wykonywania odwiertów poziomych wzrosły możliwości komercyjnego wydobycia takiego gazu. Technika wiercenia otworów poziomych polega na wykonaniu pionowego odwiertu, a następnie po osiągnięciu odpowiedniej głębokości na zmianie kierunku odwiertu na poziomy i wierceniu w wybranej warstwie skalnej. Następnie do takiego odwiertu wtłacza się pod dużym ciśnieniem płyn z piaskiem, który w szczelinach skalnych tworzy wypełnienia umożliwiające migrację dotychczas uwięzionego gazu.

Wykorzystanie potencjalnych złóż gazu łupkowego mogłoby spowodować, że Polska byłaby jednym z głównych jego dostawców w krajach Unii Europejskiej. Jednak koszty wydobycia i potrzeba zaawansowanych technologii sprawiają, że są to tylko przypuszczenia. Zakup skroplonego gazu ze Stanów Zjednoczonych (podpisanie kontraktu na ponad dwudziestoletnie dostawy tego surowca) i Emiratów Arabskich skłania raczej do wniosków, że wykorzystanie rodzimych zasobów gazu jest tylko planem na daleką przyszłość.

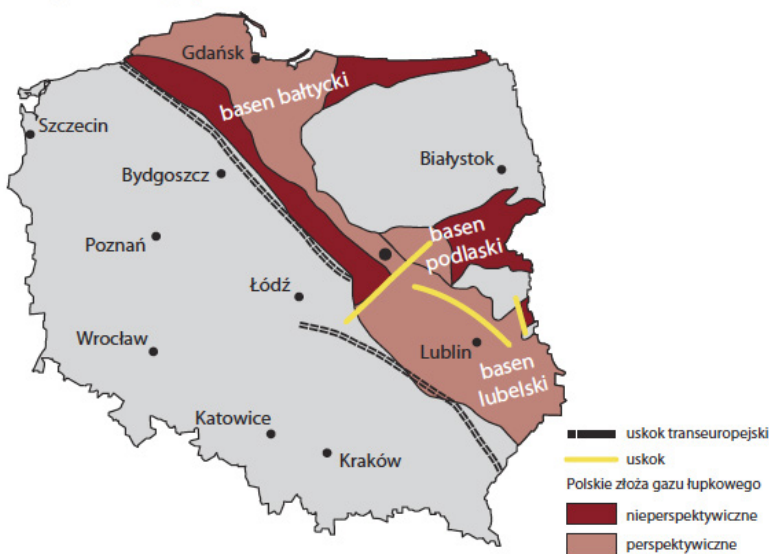
Wydobycie gazu łupkowego stwarza zagrożenia dla środowiska przyrodniczego. Proces wydobycia wymaga znacznych ilości wody, która ulega zanieczyszczeniu. Jeden odwiert wiertniczy potrzebuje od 10 do 20 tys. m³ wody. Ścieki powstające na skutek eksploatacji odwiertów wymagają oczyszczenia. Eksploatacja odwiertów wiąże się też z degradacją powierzchni terenu, która wymaga następnie rekultywacji.

Gaz łupkowy jest nadal potencjalnym zasobem Lubelszczyzny. Jego wydobycie może zmienić obraz niektórych obszarów tego regionu i wyrwać je z peryferyjności ekonomicznej. Należy przy tym uwzględnić zagrożenia dla środowiska przyrodniczego i człowieka wynikające z wydobycia gazu (tab. 9.22). Jednakże badania TNS OBOP wśród mieszkańców woj. lubelskiego wskazują na to, iż upatrują oni w gazie łupkowym szansy dla rozwoju regionu. Blisko ¾ badanych nie mają nic przeciwko, aby eksploatacja złóż odbywała się w sąsiedztwie ich gospodarstw domowych.

Tabela. 9.22. Złóża gazu łupkowego a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Duże zasoby gazu łupkowego; • Sprzyjająca aura wobec wydobycia surowca. 	<ul style="list-style-type: none"> • Duże koszty inwestycji; • Zagrożenia środowiskowe.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwości eksportowe; • Rosnące zapotrzebowanie na gaz. 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność innych źródeł energii; • Port w Świnoujściu i długoterminowe umowy na dostarczanie gazu z zagranicy.

Źródło: opracowanie własne

Ryc. 9.3. Strefy występowania gazu łupkowego w Polsce. Źródło: Gwiazdowicz i in. 2011
 Fig. 9.3. Shale gas distribution zones in Poland. Source: Gwiazdowicz et al. 2011

Potencjał rolniczy

Na tle innych obszarów kraju znaczna powierzchnia Lubelszczyzny posiada bardzo korzystne warunki przyrodnicze do prowadzenia działalności rolniczej, w tym przede wszystkim produkcji roślinnej. Chodzi przy tym głównie o warunki glebowe. Wyżyna Lubelska jest bogata w czarnoziemny wykształcone na lessach. Stosunkowo korzystne są też warunki klimatyczne i rzeźba terenu, która nie utrudnia prowadzenia prac polowych. Niżej należy ocenić warunki hydrograficzne, co wynika z niedoborów wody w okresie wiosenno-letnim (niski poziom opadów atmosferycznych).

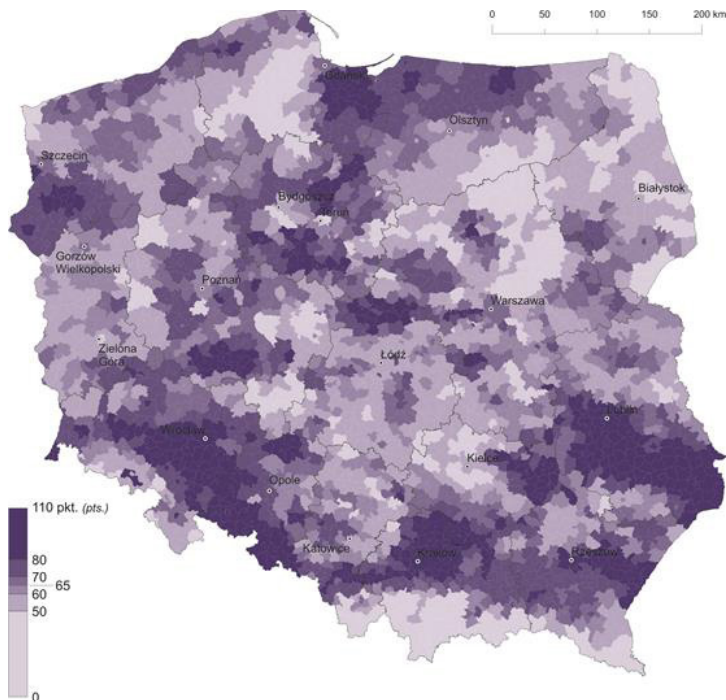
Dobre warunki agroekologiczne potwierdza wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej (jrpp), opracowany w Instytucie Upraw, Nawożenia i Gleboznawstwa (IUNG) w Puławach (ryc. 9.4). Wskaźnik wyrażony w punktach uwzględnia jakość gleb, stosunki wodne, agroklimat i rzeźbę terenu. Województwo lubelskie posiada najwyższą wartość tego wskaźnika w kraju. Nie dziwi zatem fakt, że podstawową kategorią użytkowania ziemi są użytki rolne, które zajmują około 65% ogólnej powierzchni województwa (w kraju jest to przeciętnie około 50%). Wśród użytków rolnych zdecydowanie przeważają grunty orne, na których uprawia się wszystkie kategorie roślin uprawnych (zboża, rośliny przemysłowe, uprawy pastewne, warzywa) (fot. 9.9).

Korzystne warunki agroekologiczne mają charakter powierzchniowy i cechują znaczną część obszaru Lubelszczyzny (tab. 9.23). Dlatego też można

przyjąć, że są zasobem regionalnym. Tym niemniej odgrywają również bardzo ważną rolę w ujęciu lokalnym, bo tworzą możliwości do intensywnego rozwoju wyspecjalizowanej produkcji roślinnej w konkretnych wsiach. Są to uprawy buraka cukrowego, warzyw, krzewów owocowych, ziół i innych.

Rozmieszczenie przestrzenne użytków rolnych w badanym regionie jest nierównomierne i w znacznym stopniu zależy właśnie od jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Tam, gdzie jest ona korzystna użytków rolnych jest najwięcej i są one reprezentowane przede wszystkim przez grunty orne. Począwszy od linii Kazimierz Dolny – Opole Lubelskie w zachodniej części Lubelszczyzny aż po granicę z Ukrainą na południowym wschodzie ciągnie się obszar, na którym udział użytków rolnych przekracza 70%, a w niektórych gminach nawet 80%. Rekordowymi pod tym względem są gminy Telatyn, Tyszowice, Piaski, gdzie użytki rolne stanowią ponad 85% ich całkowitej powierzchni.

Wieś lubelska w znacznej mierze jest monofunkcyjna (Bański, Stola 2002). Rolnictwo jest główną lub jedyną funkcją gospodarczą w gminach wiejskich. W północnej i wschodniej części województwa przeważają gminy z rolnictwem tradycyjnym charakteryzującym się małą intensywnością produkcji i niską towarowością. Rolnictwo jest wiodącą działalnością gospodarczą, ale jego tradycyjny charakter i brak innych alternatywnych dla niego funkcji sprawia, że są to

Ryc. 9.4. Jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej. Źródło: Atlas Rolnictwa Polski, 2008
Fig. 9.4. The quality of the agricultural production space. Source: Atlas Rolnictwa Polski, 2008)

Fot. 9.9. Uprawa tytoniu na Rostoczu (fot. J. Bański)
Tobacco cultivation in Rostocze (photo by J. Bański)

obszary o niskim poziomie rozwoju gospodarczego. W środkowej i zachodniej części województwa (na Wyżynie Lubelskiej) przeważa rolnictwo intensywne i towarowe. Dalej na wschód w rejonie Zamościa i Hrubieszowa intensywność produkcji rolnej jest nieco niższa. Jest to obszar również zdominowany przez rolnictwo, ale można tam spotkać zarówno gospodarstwa o tradycyjnym charakterze oraz takie, w których większość produkcji kierowana jest na sprzedaż. Generalną tendencją, podobnie jak w innych regionach kraju, jest wzrost znaczenia gospodarstw towarowych, które powiększają produkcję i powierzchnię użytkowanych gruntów (są one nabywane lub dzierżawione od właścicieli likwidowanych gospodarstw niskotowarowych). Duży wpływ na ich rozwój wywierają środki unijne, kierowane przede wszystkim na modernizację i specjalizację produkcji.

Tabela. 9.23. Potencjał rolniczy Lubelszczyzny a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość różnicowania produkcji roślinnej • Korzystne warunki dla większości upraw roślinnych • Znaczne obszary o korzystnych warunkach agroekologicznych 	<ul style="list-style-type: none"> • Niski stopień wykorzystania potencjału agroekologicznego • Niekorzystna struktura agrarna
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Duża rola rolnictwa Lubelszczyzny w zabezpieczeniu żywnościowym kraju • Wysoka konkurencyjność jakościowa polskiej produkcji roślinnej • Duży potencjał produkcyjny sektora rolnictwa 	<ul style="list-style-type: none"> • Problemy środowiskowe związane z nadmierną powierzchnią UR • Słabnący poziom wsparcia rolnictwa w UE

Źródło: opracowanie własne

Kierunki produkcji roślinnej w regionie są bardzo zróżnicowane. Poza tradycyjną uprawą zbóż, rzepaku i buraków cukrowych uprawia się tu znaczne ilości owoców, warzyw, ziół, chmielu i tytoniu. Pod względem produkcji tych trzech ostatnich upraw oraz malin i aronii Lubelszczyzna zajmuje pierwsze miejsce w kraju. Jednakże uzyskiwane efekty produkcyjne w stosunku do potencjału warunków naturalnych są jeszcze niewystarczające.

Wody mineralne

Lubelszczyzna jest bogata w zasoby wód mineralnych (tab. 9.24). Najbardziej znane są wody mineralne występujące w rejonie Nałęczowa (fot. 9.10), ale znaczenie gospodarcze mają też wody w Celejowie, Krasnobrodzie i Wólce Biskiej. Właściwości chemiczne wód nałęczowskich zostały odkryte na początku XIX wieku. Najbardziej popularna Nałęczowianka wydobywana jest z warstw plejstoceniśko-kredowych i charakteryzuje się niską zawartością sodu i przewagą węglowodanów wapnia i magnezu. Takie same właściwości ma Cisowianka, której wydobycie rozpoczęto w 1979 roku. Wody mineralne bogate w cenne związki chemiczne wspomagają rehabilitację po zawałach serca i zabiegach kardiologicznych oraz leczenie chorób wieńcowych, nadciśnienia tętniczego i nerwic sercowo-naczyniowych. Natomiast badania klimatologiczne wskazują, że w rejonie Nałęczowa panują dobre warunki higieniczne powietrza, insolacyjne, termiczne oraz wilgotnościowe, co również przyczynia się do łagodzenia dolegliwości związanych z chorobami serca.

Występowanie cennych wód mineralnych oraz korzystne warunki bioklimatyczne sprawiają, że Nałęczów jest znaną miejscowością uzdrowiskową, w której coraz większą rolę odgrywają też zabiegi SPA. Obecnie usługi sanatoryjne świadczy pięć zakładów leczniczych:

- Zakład Leczniczy „Uzdrowisko Nałęczów” Spółka Akcyjna,
- Niepubliczny Zakład Opieki Zdrowotnej Sanatorium Uzdrowiskowe Związku Nauczycielstwa Polskiego,
- Międzyzwiązkowe Sanatorium Uzdrowiskowe w administracji Federacji Związków Zawodowych Pracowników Gospodarki Komunalnej i Terenowej,
- Sanatorium Uzdrowiskowe dla Rolników,
- Kolejowy Szpital Uzdrowiskowy.

Funkcje uzdrowiskowe Nałęczowa koncentrują się w centralnej części miasta i są z nimi związane liczne instytucje obsługujące bezpośrednio kuracjuszy (pikalnie wód, obiekty sanatoryjne, przychodnie) oraz szereg zakładów handlowych i usługowych, z których korzystają zarówno kuracjusze, turyści oraz mieszkańcy miasta. W otoczeniu obszaru o funkcjach uzdrowiskowych znajdują się tereny zabudowy pensjonatowej, usług turystycznych, gastronomicznych oraz innych usług świadczonych głównie mieszkańcom Nałęczowa. Dalej znajdują się tereny o funkcjach mieszkaniowych, rolniczych i leśnych.

Fot. 9.10. Miejsce dystrybucji wód w pijalni wód mineralnych w Nałęczowie (fot. J. Bański)
Place of distribution of waters in the mineral water pump room in Nałęczów (photo by J. Bański)

W nieodległym od Nałęczowa Celejowie, badania geologiczne wykazały występowanie na znacznych głębokościach gorących źródeł geotermalnych. Badania laboratoryjne potwierdziły oczekiwane walory zdrowotne tych wód. Z informacji medialnych z jesieni 2017 roku (*Kurier Lubelski*) wynika, że planowana inwestycja „Termy Celejów” uzyskała niezbędną decyzję środowiskową,

Fot. 9.11. Projekt Termy Celejów. Źródło: <http://www.dziennikwschodni.pl/pulawy/tak-maja-wygladac-term-y-celejow-inwestor-zaprezentowal-wizualizacje,n,1000205912.html>, 24.02.2018

The Celejów thermes project. Source: <http://www.dziennikwschodni.pl/pulawy/tak-maja-wygladac-term-y-celejow-inwestor-zaprezentowal-wizualizacje,n,1000205912.html>, 24/02/2018

Tabela. 9.24. Wody mineralne a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Silna marka Nałęczowa jako uzdrowiska • Znane wody mineralne – Nałęczowianka i Cisowianka • Występowanie wód mineralnych w miejscach atrakcyjnych przyrodniczo • Dobrze rozwinięta infrastruktura turystyczna w miejscach wydobywania wód mineralnych 	<ul style="list-style-type: none"> • Niewydolna infrastruktura w okresie nasilonego ruchu turystycznego
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Wzrost popytu na usługi lecznicze związane z występowaniem wód mineralnych • Rozwój srebrnej gospodarki • Możliwości inwestycji związanych z energetyką geotermalną 	

Źródło: opracowanie własne

która umożliwia rozpoczęcie inwestycji (fot. 9.11). Łączna powierzchnia basenów ma wynosić około 1500 m². Towarzyszyć im będą łaźnie, sauny, jacuzzi, pokoje odnowy biologicznej, itp. Kompleks będzie odwiedzać średnio dziennie około dwustu osób, zaś sto osób znajdzie tam pracę. Budowa kompleksu rozpocznie się w 2019 r. a jej zakończenie przewiduje się na rok 2021. Ośrodek ma wykorzystywać ekologiczne źródła energii, w tym: pompy ciepła, urządzenia do podgrzewania wody bazujących na geotermii, panele fotowoltaiczne i solary.

Wody lecznicze w rejonie Krasnobrodu bogate są w związki chlorkowo-sodowo-bromowe i jodkowe o podwyższonej zawartości siarczanów. W miejscowości Majdan Wielki występują złoża wód borowinowych wykorzystywanych w leczeniu różnych schorzeń. Ponadto właściwości lecznicze przypisuje się naturalnym źródłom wypływającym w sąsiedztwie obiektów kultu religijnego. Wody mineralne i walory klimatyczne przyczyniły się do powstania już w XIX wieku uzdrowiska, w którym leczy się przede wszystkim schorzenia dzieci (choroby układu oddechowego, choroby reumatologiczne i laryngologiczne).

Trzecim rejonem występowania zasobów wód mineralnych jest gmina Biszczka położona w sąsiedztwie Biłgoraja. Dzięki wodom bogatym w związki jodu, bromu i magnezu w Wólce Biskiej, miejscowość ta pretenduje do miana uzdrowiska. Biszczka ma opracowaną dokumentację sanatorium. Według planów wybudowany będzie szpital uzdrowiskowy, sanatorium, przychodnia, restauracje, pijalnia wód oraz amfiteatr na wodzie. Z uzdrowiska ma korzystać około 500 kuracjuszy. Wyniki badań klimatu i wód wykazały właściwości lecznicze w chorobach narządów ruchu, układu oddechowego, układu krążenia, zaburzeń neurologicznych.

Szkoła Orłąt

Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych w Dęblinie została otwarta w 1927 roku, a pierwsza promocja oficerska odbyła się rok później. Uczelnia miała za zadanie szkolenie pilotów i obserwatorów w technice pilotażu i zastosowaniu bojowym. W początkowym okresie szkoła przygotowywała tylko obserwatorów; dopiero w połowie lat 30. ubiegłego wieku podjęto kształcenie pilotów. W sumie w okresie międzywojennym wyszkolono ich około 250.

Po wojnie następował stopniowy rozwój szkoły; rozszerzono zakres kształcenia, wprowadzono nowe techniki nauczania i zwiększono wymagania wobec kandydatów. Szkolenie odbywało się według standardów radzieckich. Rozpad Układu Warszawskiego i wejście Polski do NATO i UE spowodowały znaczące zmiany w Szkole Orłąt. Główny nacisk położono na opanowanie nowoczesnych rozwiązań konstrukcyjnych i technicznych oraz na naukę języka angielskiego. Podjęto bliższą współpracę z uczelniami cywilnymi i siłami NATO.

Należy dodać, że prócz pilotów wojskowych, szkoła w Dęblinie kształci też personel związany z lotnictwem cywilnym, w tym cywilnych kontrolerów ruchu powietrznego. Otwarcie szkoły na cywilnych słuchaczy zwiększa napływ studentów i przyczynia się do rozwoju zaplecza badawczego i kadry wykładowców. W mieście zlokalizowane jest też lotnisko wojskowe, wykorzystywane obecnie wyłącznie na cele obronności kraju, głównie do szkolenia pilotów uczących się w Wyższej Oficerskiej Szkole Sił Powietrznych.

Szkoła Orłąt i związane z nią zakłady pracujące dla potrzeb wojska, Szpital Wojskowy z Przychodnią oraz 4 jednostki wojskowe i lotnisko są głównymi pracodawcami w Dęblinie. Ponadto szkoła dysponuje licznymi obiektami sportowymi (dwa boiska do piłki nożnej, boisko do piłki ręcznej, dwa boiska do piłki koszykowej, dwa boiska do piłki siatkowej, dwa korty do tenisa ziemnego, boisko do lekkiej atletyki, pływalnia odkryta, kryta pływalnia z widownią, sala gimnastyczna oraz boisko do piłki siatkowej i koszykowej z widownią). Niestety, według informacji zawartej w Strategii Rozwoju Miasta Dęblin na

Tabela. 9.25. Szkoła Orłąt w Dęblinie a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none">• Unikalność kierunków kształcenia• Wysoka ranga szkoły w kraju i Europie• Wieloletnie tradycje kształcenia pilotów• Wysokie kwalifikacje kadry	<ul style="list-style-type: none">• Wojskowy charakter uczelni• Niedostatek nowoczesnych urządzeń i samolotów• Hermetyczność uczelni
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none">• Dynamiczny rozwój lotnictwa cywilnego• Dobra aura wokół rozwoju przedsiębiorstw i technologii innowacyjnych• Zapotrzebowanie na pilotów wojskowych	

Źródło: opracowanie własne

lata 2016-2030, wymienione obiekty nie są dostępne dla mieszkańców miasta (tab. 9.25). Ujawnia się także brak należytej organizacji przestrzennej związanej ze Szkołą Orłąt. Autor tego opracowania próbował nieskutecznie przez około godzinę dostać się do głównego budynku uczelni. Brak właściwego oznakowania i służby ochrony uniemożliwiły osiągnięcie celu.

Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych jest znana w kraju i na świecie. Dzięki temu jest ważnym promotorem miasta. Utrzymanie rangi tej szkoły jest jednym z głównych warunków rozwojowych miasta. W 2013 roku rozpoczęto realizację projektu *Marka Lotniczy Dęblin narzędziem promocji gospodarczej miasta i regionu*, który współfinansowany jest ze środków Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego. Projekt ma za zadanie wesprzeć dotychczasowe organizacyjne i marketingowe działania miasta w kierunku pozyskania inwestorów z branży lotniczej. Potencjał edukacyjny i lotniczy Szkoły Orłąt jest także podstawą utworzenia Wyżyny Lotniczej, czyli nowego klastra, mającego w sposób znaczący wzmocnić polski sektor lotniczy. List intencyjny w tej sprawie został podpisany przez władze miast: Dęblin, Łódź i Radom oraz uczelnie: Politechnika Łódzka, Wyższa Szkoła Oficerska Sił Powietrznych w Dęblinie, Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny w Radomiu w 2015 roku.

Festiwal Filmu i sztuki „Dwa Brzegi”

Festiwal Filmu i Sztuki „Dwa Brzegi” odbywa się w Kazimierzu Dolnym i Janowcu nad Wisłą od 2007 roku. Ma charakter interdyscyplinarnego wydarzenia kulturalnego ogniskującego się wokół sztuki filmowej. Jego uczestnikami są zarówno twórcy jak i odbiorcy sztuki filmowej; przy czym pojęcie twórcy sztuki filmowej jest rozumiane szeroko i obejmuje: reżyserów, operatorów, literatów, muzyków, techników wizualnych itp. Festiwal przeznaczony jest dla koneserów filmu, dlatego koncentruje się na ambitnych projektach, innych niż masowe i komercyjne produkcje kinowe (tab. 9.26). Uczestnik festiwalu ma możliwość zapoznania się z cennymi filmami polskimi i zagranicznymi, które miały kluczowe znaczenie w rozwoju rodzimej i światowej kinematografii. Ponadto podczas festiwalu istnieje możliwość nieformalnych kontaktów jego odbiorców i artystów, co należy do rzadkości podczas tego typu wydarzeń.

W ramach festiwalu odbywają się projekcje ważnych filmów, spektakle teatralne, wystawy, spotkania z twórcami i inne wydarzenia związane z różnymi dziedzinami kultury i sztuki. Prezentowane są polskie i zagraniczne produkcje, które zyskały uznanie krytyki i publiczności. W informatorze festiwalu czytamy: *Program filmowy zestawia propozycje kina autorskiego, artystycznego, niezależnego, zaangażowanego społecznie, oryginalne formy kina najnowszego i młode kino europejskie.*

Festiwal odbywa się w okresie wakacyjnym w pierwszym tygodniu sierpnia i trwa siedem dni (od soboty do soboty). Przyciąga duże grono mieszkańców

Tabela. 9.26. Festiwal „Dwa Brzegi” a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Znana i trwała marka festiwalu; • Dobra promocja medialna; • Atrakcyjna lokalizacja; • Bogate otoczenie usługowo-handlowe; • Wsparcie festiwalu przez władze regionalne i lokalne. 	<ul style="list-style-type: none"> • Niewydolność infrastruktury okoturystycznej; • Problemy transportowe i utrudniona dostępność komunikacyjna.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rosnące znaczenie wydarzeń kulturalnych; • Rosnące zainteresowanie sponsoringiem wydarzeń kulturalnych; • Sąsiedztwo Warszawy, Lublina i Puław; • Turystyczne i uzdrowiskowe funkcje obszaru. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wzrost liczby konkurencyjnych imprez kulturalnych; • Słabnące zainteresowanie ambitnym kinem; • Komerjalizacja sztuki filmowej.

Źródło: opracowanie własne

Kazimierza i Janowca, turystów i specjalnie przyjeżdżających odbiorców sztuki filmowej. Sprzyja to promocji walorów tych miejscowości i ich sąsiedztwa. Zwiększa się także zakres niezbędnych usług, w tym przede wszystkim handlu, zakwaterowania, gastronomii, obsługi turystycznej i komunikacji. Festiwal generuje okresowo wyraźne zwiększenie dochodów lokalnych przedsiębiorstw. W 2013 roku impreza uzyskała certyfikat Polskiej Organizacji Turystycznej za najlepszy produkt turystyczny.

W Kazimierzu Dolnym i Janowcu działa Stowarzyszenie „Dwa Brzegi – Kazimierz/Janowiec nad Wisłą” powołane w 2006 roku, które promuje to wydarzenie kulturalne i prowadzi działania integrujące mieszkańców wokół spraw związanych z kulturą. Oprócz opisanego powyżej festiwalu, Stowarzyszenie organizuje też Puławski Festiwal Muzyczny – Wszystkie Strony Świata.

Muzeum Majdanek

Niemiecki obóz koncentracyjny w Majdanku, był budowany od 1941 roku na podstawie decyzji Heinricha Himmlera. Obóz miał być przeznaczony dla kilkudziesięciu tysięcy więźniów, którzy byliby wykorzystywani do prac na rzecz III Rzeszy. Majdanek funkcjonował do 1944 roku; początkowo przeznaczony był wyłącznie dla mężczyzn, ale od 1942 roku więziono tu również kobiety. Wśród więźniów byli obywatele około 30 państw, w tym głównie Polacy, Rosjanie, Czesi i Słowacy. Wyzwolony przez Armię Czerwoną obóz stał się miejscem więzienia członków Państwa Podziemnego oraz niemieckich jeńców wojennych.

Na terenie byłego obozu działa muzeum, powołane do życia z chwilą zakończenia działań wojennych (fot. 9.12). W pierwszych latach prace muzeum skupiły się na konserwacji i rekonstrukcji obiektów historycznych. Następnie zajęto

się gromadzeniem eksponatów oraz kwerendą archiwalną. W latach 70. i 80. ubiegłego wieku nagrywano wspomnienia więźniów, gromadzono pamiętniki i prowadzono szerokie badania naukowe. W kolejnym okresie wydano monografię obozu „Majdanek 1941-1944”, realizowano badania naukowe i podjęto działania edukacyjne. Równocześnie Muzeum w Majdanku podjęło opiekę nad byłymi obozami w Bełżcu i Sobiborze.

Szacuje się, że muzeum w całej 70-letniej historii odwiedziło ponad 10 mln zwiedzających. Według raportu z 2016 roku muzeum odwiedziło 270 tys. osób, z czego prawie połowę liczby zwiedzających stanowili goście z zagranicy (*Raport roczny ... 2017*). Wśród nich byli to obywatele: Izraela – 63211 osób, Stanów Zjednoczonych – 6536 osób, Niemiec – 2479 osób oraz Włoch, Francji, Wielkiej Brytanii, Ukrainy, Hiszpanii itd. Dużą grupę odwiedzających stanowi młodzież szkolna, która odbywa tu zajęcia edukacyjne. Mają one na celu wzbudzenie refleksji nad przeszłością oraz kształcenie myślenia historycznego i współodpowiedzialności za działania współczesne. Oferta edukacyjna zawiera lekcje dla młodzieży ze szkół podstawowych, warsztaty historyczne, międzynarodowe projekty edukacyjne i seminaria edukacyjne dla nauczycieli. Były obóz w Majdanku jest licznie odwiedzany przez młodzież żydowską z Izraela; jest punktem obowiązkowym ich wyjazdów edukacyjno-historycznych do Polski.

Muzeum jest instytucją wielofunkcyjną; poza działalnością muzealną i dydaktyczną realizuje działania naukowe, dokumentacyjne, publikacyjne i konferencyjne (tab. 9.27). Dzięki temu jest ważnym podmiotem zatrudniającym znaczną liczbę specjalistów z różnych sektorów gospodarki. W ujęciu lokalnym muzeum przyczynia się do rozwoju usług związanych przede wszystkim

Tabela. 9.27. Muzeum w Majdanku a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Dobra promocja medialna; • Korzystna lokalizacja geograficzna i dostępność komunikacyjna; • Bogate zasoby ludzkie, rzeczowe i informacyjne; • Wielofunkcyjny charakter muzeum; • Miejsce Majdanka na liście obiektów edukacyjnych wycieczek młodzieży z Izraela; • Muzeum jako produkt turystyczny Lubelszczyzny. 	<ul style="list-style-type: none"> • Mała liczba atrakcji turystycznych w Lublinie mogących zatrzymać przyjezdnych; • Słaba baza noclegowa.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Współczesna polityka promocji wiedzy historycznej; • Potencjał gospodarczy i społeczny Lublina ; • Popularyzacja nowych form edukacji historycznej młodzieży; • Działania na rzecz rozwoju turystycznego Lublina. 	<ul style="list-style-type: none"> • Konkurencyjność innych obiektów w regionie; • Niskie nakłady regionu na działalność kulturalną.

Źródło: opracowanie własne

Fot. 9.12. Fragment muzeum w Majdanku (fot. J. Bański)
Part of the Majdanek museum (photo by J. Bański)

z przyjazdem odwiedzających, w tym szczególnie licznych grup młodzieży z kraju i zagranicy. Innymi słowy muzeum w Majdanku jest ważnym produktem turystycznym Lubelszczyzny. Problem stanowi niska atrakcyjność innych obiektów w Lublinie (poza fragmentami Starego Miasta i Zamku), co sprawia, że w przypadku zorganizowanych wycieczek, miasto nie jest punktem docelowym lecz, w najlepszym przypadku, miejscem noclegu na trasie do innych obiektów w regionie. Jednakże podstawową funkcją badanej instytucji jest kształtowanie i upowszechnianie wiedzy historycznej na temat dramatycznych wydarzeń związanych z II wojną światową. Działalność taka jest bezcenna i wydaje się, że wychodzi poza ramy ewaluacji zasobów lokalnych.

Potencjał akademicki Lublina

Lublin wraz z Puławami charakteryzuje wysoki potencjał akademicki, dzięki dużej liczbie uczelni i placówek naukowo-badawczych. Dysponują one bogatym zapleczem dydaktyczno-badawczym, w którym pracuje około 6000 naukowców. Na potencjał akademicki Lublina składa się 11 uczelni wyższych, w tym 5 publicznych (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Uniwersytet Przyrodniczy, Katolicki Uniwersytet Lubelski im. Jana Pawła II, Politechnika Lubelska, Uniwersytet Medyczny) i 6 niepublicznych (Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Wyższa Szkoła Nauk Społecznych, Wyższa Szkoła Społeczno-Przyrodnicza im. Wincentego Pola, Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna w Łodzi – Ośrodek Regionalny w Lublinie, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Janusza Korczaka w Warszawie – Wydział Zamiejscowy w Lublinie). Z kolei w Puławach zlokalizowanych jest

kilka instytutów naukowo-badawczych: Instytut Nawozów Sztucznych, Instytut Sadownictwa i Kwiaciarstwa, Państwowy Instytut Weterynaryjny i Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa.

Ogólną liczbę studentów szacuje się na około 85 tys.; rocznie mury uczelni lubelskich opuszcza 18 tys. absolwentów. Obecnie Lublin jest szóstym ośrodkiem akademickim w kraju pod względem liczby studentów, po Warszawie, Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu i Łodzi. Współczynnik skolaryzacji brutto w woj. lubelskim w 2011 r. wynosił 53,1%, zaś jego przeciętna wartość w Polsce – 53,8% (*Lubelski ośrodek ...* 2013). Pod względem nasycenia społecznością akademicką, Lublin zajmował w 2012 roku 4 miejsce w kraju; liczba studentów w przeliczeniu na tysiąc mieszkańców miasta wynosiła 241. Równie wysoką pozycję zajmuje miasto pod względem potencjału kadrowego. Nauczyciele akademicy zatrudnieni w uczelniach lubelskich stanowią ponad 5% ogółu kadry akademickiej w Polsce. W sumie badanie potencjału akademickiego Lublina wykazało, że zajmuje on 6 miejsce wśród krajowych ośrodków akademickich.

Uczelnie nie tylko dostarczają wykwalifikowanej kadry, ale także wytwarzają intelektualną wartość dodaną, co przekłada się na przewagę konkurencyjną Lublina nad ośrodkami o mniejszym potencjale akademickim. Stwarza to duże szanse na przyjęcie unikalnej w skali kraju polityki rozwojowej, opartej na innowacyjnej przedsiębiorczości, wynikającej z istnienia dużej grupy dobrze wykwalifikowanych pracowników. Duża liczba absolwentów wyższych szkół może stymulować lokalizację nowych inwestycji przede wszystkim w innowacyjnych sektorach gospodarki wymagających dodatkowo dobrej jakości infrastruktury transportowej, teleinformatycznej i dostępu do zaplecza badawczo-rozwojowego. Przykład takich działań dostarcza wcześniejsza charakterystyka roli uczelni rzeszowskich determinujących rozwój „podkarpackiej doliny lotniczej”. Uczelnie lubelskie odgrywają też kluczową rolę w życiu kulturowym i społecznym regionu, a poprzez kontakty z partnerami zagranicznymi stwarzają okazję do umiędzynarodowienia różnorodnych wydarzeń w Lublinie. Środowisko akademickie jest zatem istotnym katalizatorem rozwoju Lublina i całego regionu.

Współcześnie należy przede wszystkim uwzględnić fakt, że kadra naukowo-badawcza i sami studenci stanowią podstawowy czynnik rozwoju technologicznego i wprowadzania rozwiązań innowacyjnych dla gospodarki w kraju i regionie. Wydaje się, że Lublin nie wykorzystuje w pełni tych możliwości. Duża część najbardziej aktywnych i twórczych absolwentów uczelni migruje do innych ośrodków miejskich i za granicę. Z blisko dwudziestoletniego doświadczenia autora tego opracowania w pracy na UMCS w Lublinie wynika, że studenci kierunku studiów geografia ekonomiczna lub gospodarka przestrzenna chętnie poszukiwali pracy w Warszawie, Krakowie, na Śląsku, za granicą i nie wiązali swojej przyszłości z Lublinem. Podobne zjawisko dotyczy kandydatów na studia. Badania na temat modelu ciężenia ośrodków akademickich wykazały, że największy odpływ studiujących z regionu następuje do Warszawy i Krakowa, zaś napływ przebiegał głównie z rejonu Kielc i Radomia

(Konecka-Szydłowska, Matykowski 2008; *Lubelski ośrodek ...* 2013). Wśród studiujących w uczelniach publicznych ośrodka lubelskiego w roku akademickim 2012/2013, z województwa lubelskiego było 63% osób, podkarpackiego – 10,9% i mazowieckiego – 10,2%.

Pewnym zagrożeniem dla analizowanego ośrodka akademickiego może być współczesna reforma szkolnictwa wyższego. W przypadku wyłączenia uczelni lubelskich z systemu krajowych ośrodków badawczych, ich funkcje zostaną ograniczone prawie wyłącznie do dydaktycznych, co będzie wiązało się z obniżeniem potencjału naukowo-badawczego. Innym problemem jest malejąca liczba studentów związana z wejściem grupy wiekowej 19-24 lata z okresu niżu demograficznego. Rezultatem jest mniejsza konkurencja na atrakcyjnych kierunkach studiów, a nawet likwidacja specjalności, na które zgłasza się zbyt mała liczba kandydatów.

Potencjał akademicki jest jednym z głównych czynników endogenicznych rozwoju regionu lubelskiego (tab. 9.28). Zwracają na to uwagę dokumenty strategiczne na szczeblu regionalnym i krajowym. Na przykład wg koncepcji władz samorządowych przygotowanej na potrzeby Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2010-2020, Lubelski Obszar Metropolitalny jest jednym z największych ośrodków naukowo-rozwojowych i akademickich w kraju. Znaczenie szkolnictwa wyższego podkreślono wyraźnie w Strategii Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2014-2020, w której stwierdzono, że: *jednym z najważniejszych zasobów rozwojowych regionu jest jego potencjał naukowy i akademicki, skupiony głównie w Lublinie, przy czym ma on w większym stopniu charakter ilościowy, niż jakościowy. Również w Strategii Lublin 2020 wskazano, że akademickość miasta jest jednym z czterech głównych obszarów dalszego rozwoju, pozwalającym Lublinowi stać się ważnym, a wręcz niezbędnym ogniwem powiązań gospodarczych, kontaktów naukowych i kulturalnych (Strategia..., 2012).*

Tabela. 9.28. Potencjał akademicki Lublina a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Duża liczba uprawianych dyscyplin naukowych i oferowanych kierunków studiów • Znaczący potencjał naukowo-badawczy • Wysoki wskaźnik nasycenia społeczeństwem akademicką • Czołowe pozycje w rankingach krajowych 	<ul style="list-style-type: none"> • Niekorzystna struktura kadry naukowej – mały odsetek samodzielnych pracowników naukowych • Odptyw studentów i absolwentów do większych ośrodków miejskich
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Wzrost aspiracji edukacyjnych ludności • Rosnące zainteresowanie studiami w Polsce wśród młodzieży ukraińskiej • Wzrost popytu na wykwalifikowaną kadrę naukową 	<ul style="list-style-type: none"> • Zmniejszająca się liczba kandydatów na studia • Konkurencja innych ośrodków akademickich • Niekorzystne oddziaływanie reformy szkolnictwa wyższego

Źródło: opracowanie własne

Ocena relacji badanych zasobów z innymi zasobami regionu lubelskiego

Związki dziesięciu analizowanych zasobów Lubelszczyzny z innymi zasobami regionu są raczej słabo zarysowane (tab. 9.29). Tylko w kilku przypadkach można doszukiwać się silniejszych relacji. Na przykład Zamość łączy silne relacje z dwoma innymi zasobami związanymi z wydarzeniami kulturalnymi – festiwal Eurofolk i Lato Teatralne. Dzięki temu wzmocniona jest rola miasta jako lokalnego czynnika rozwoju społeczno-gospodarczego, głównie w obszarze kultury. Podobnie jest w przypadku Kazimierza Dolnego, w którym odbywa się festiwal „Dwa Brzegi” i Konfrontacje Teatralne. Szczególnie pierwsze z wymienionych wydarzeń przyciąga dużą grupę artystów i widzów, co w konsekwencji przyczynia się do promocji miasta i jego okolic. Dzięki temu Kazimierz Dolny jest popularnym miejscem odwiedzin sobotnio-niedzielnych, które stymulują rozwój usług noclegowych i gastronomicznych oraz handlu.

Na uwagę zasługują relacje potencjału rolniczego z kilkoma innymi zasobami związanymi z produkcją rolną. Dzięki korzystnym warunkom agroeologicznym oraz tradycjom rolniczym regionu możliwa jest intensywna produkcja zróżnicowanych upraw roślinnych. Należą do nich między innymi uprawy wskazane jako zasoby lokalne, w tym: uprawa borówki, maliny (Malinowa Wieś), tytoniu, truskawki i ziół. Z potencjałem rolniczym związane są także produkty żywnościowe, takie jak cebularz lubelski i śliwka nałęczowska oraz jarmark świętego Kiliana gromadzący producentów rolnych. Wszystkie wymienione zasoby podkreślają rolniczy charakter regionu i mogą stanowić podstawę specjalizacji gospodarczej Lubelszczyzny związanej ze szczególnymi produktami żywnościowymi.

Region lubelski jest miejscem licznych festiwali i innych cyklicznych wydarzeń kulturalnych. Dlatego też w przypadku analizowanego Festiwalu „Dwa Brzegi” można doszukiwać się relacji z innymi wydarzeniami o podobnym charakterze. Należy do nich Akademia Filmowa, festiwale kultury ludowej oraz kilka wydarzeń związanych ze sztuką teatralną. Razem stanowią one kulturalny walor regionu przyczyniając się do jego promocji i rozwoju.

Lubelszczyzna obfituje w liczne miejsca historyczne, w tym szczególnie te związane z II wojną światową. Na jej terenie znajdują się aż trzy powszechnie znane miejsca martyrologii narodu polskiego i ludności żydowskiej. Można zatem przyjąć, że uwzględnione w badaniach Muzeum Majdanek ma silne relacje z muzeami w Bełżcu i Sobiborze. Razem trzy ośrodki tworzą ważny zespół zasobów lokalnych mających istotne znaczenie rozwojowe. Należy jednak podkreślić, że same obozy śmierci trudno nawet po tylu latach od zakończenia drugiej wojny światowej oceniać pod kątem ich znaczenia we współczesnym rozwoju społeczno-ekonomicznym. Jednakże w tym opracowaniu są one traktowane tylko jako miejsca historyczne licznie odwiedzane przez młodzież żydowską; stanowią one stały punkt programu wycieczek młodzieży szkolnej przede wszystkim z Izraela. Dzięki temu w sąsiedztwie tych miejsc możliwy jest

Tabela. 9.29. Ocena relacji badanych zasobów z pozostałymi zasobami regionu lubelskiego

Nazwa zasobu	Stadnina koni	Zamość	Kazimierz Dolny	Złoże gazu łupkowego	Potencjał rolniczy	Wody mineralne	Szkoła Orłąt	Festiwal „Dwa Brzegi”	Muzeum Majdanek	Potencjał akademicki
1. Aeroklub Zamojski										
2. Akademia Filmowa										
3. Amonity										
4. Bitwa pod Kockiem										
5. Borówka										
6. „Cebularz lubelski”										
7. Ceramika										
8. Cerkiew Zaśnięcia NMP										
9. Dom Cadyka										
10. Festiwal „Dwa Brzegi”										
11. Festiwal Eurofolk										
12. Festiwal Kapel i Śpiewaków										
13. Festiwal „Konfrontacje Teatralne”										
14. Garncarstwo										
15. „Green Velo”										
16. Jarmark Świętego Kiliana										
17. Kazimierz Dolny										
18. Koniki Polskie										
19. Konkurs Młodych Skrzypków										
20. Lato Teatralne										
21. „Magiczne Ogrody”										
22. Malinowa Wieś										
23. Muzeum Beżec										
24. Muzeum Kowalstwa										
25. Muzeum Majdanek										
26. Muzeum Nietypowych Rowerów										
27. Muzeum Sienkiewicza										
28. Obóz Sobibór										
29. „Owadolandia”										
30. Pałac Czartoryskich										
31. Pałac Czartoryskich										
32. Pałac Lubomirskich										
33. Pałac w Kozłowie										
34. Pałac w Radzynie Podlaskim										

w których uczestniczą przedstawiciele uczelni i studenci. Pewne związki mogą też dotyczyć ośrodków życia kulturalnego, tj. Zamościa i Kazimierza Dolnego oraz uczelni zlokalizowanych w innych ośrodkach regionu (np. Szkoła Orlą w Dęblinie).

Ocena oddziaływania zasobów Lubelszczyzny na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej

Wśród zaproponowanych ocen oddziaływania badanych zasobów na cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej przeważają oceny pozytywne (tab. 9.30). Jest ich najwięcej w przypadku potencjału akademickiego Lublina, stadniny koni w Janowie Podlaskim, Zamościa i Kazimierza Dolnego. Wymienione zasoby są powszechnie znane, a ich potencjał rozwojowy wychodzi znacznie poza ujęcia lokalne.

Rola lubelsko-puławskiego ośrodka naukowego i akademickiego jest (lub powinna być) widoczna we wszystkich elementach struktury społeczno-ekonomicznej. Szczególnie w przypadku poziomu przedsiębiorczości, innowacyjności, rynku pracy i poziomu wykształcenia uczelnie lubelskie kształtują bardzo korzystne warunki do ich wzrostu i konkurencyjności. Można przyjąć, że potencjał akademicki Lublina ma charakter ponadlokalny i ponadregionalny, bo dostarcza wysoko wykwalifikowanych kadr dla całego kraju, w tym szczególnie regionów wschodniej Polski. Również innowacyjność ośrodka naukowo-badawczego promieniuje poza granice regionu.

Wysoko należy ocenić potencjał Zamościa i Kazimierza Dolnego. Chodzi przede wszystkim o ich historyczny i kulturowy charakter, który stymuluje dynamiczny rozwój usług i handlu. Obydwa ośrodki są miejscem licznych wydarzeń kulturalnych (festiwali, spotkań, konkursów), które przyciągają dużą liczbę ich uczestników oraz turystów. Są też siedzibą licznych instytucji społecznych i kulturalnych. Cechy takie kształtują korzystne warunki dla rozwoju lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej.

Równie korzystny wpływ na rozwój lokalny wywiera stadnina koni w Janowie Podlaskim. Należy przy tym zauważyć, że stadnina jest zlokalizowana na obszarze peryferyjnym, charakteryzującym się brakiem korzystnych warunków dla rozwoju społeczno-ekonomicznego. Zasób ten jest stosunkowo dużym przedsiębiorstwem gospodarczym, który kształtuje rynek pracy, lokalną przedsiębiorczość i aktywność społeczną oraz polepsza poziom wykształcenia mieszkańców (dzięki wysokim i szczególnym wymaganiom stawianym pracownikom stadniny i działalności średniej szkoły weterynaryjnej). Ponadto stadnina przyciąga hodowców i miłośników koni, którzy pozostawiają w Janowie Podlaskim środki ze swoich na ogół zasobnych portfeli.

Inne badane zasoby regionu lubelskiego zostały słabiej ocenione. Przyjęto, że złoża gazu ziemnego stanowią potencjalnie istotny czynnik wzrostu innowacyjności oraz rozwoju rynku pracy, przedsiębiorczości, infrastruktury technicznej

i inwestycji. Jednakże trudno ocenić czy zautomatyzowana technologia wydobycia gazu wpłynie równocześnie korzystnie na poprawę uwarunkowań społecznych i demograficznych. Ponadto aktualnie „ucichły” dyskusje na temat możliwości wydobycia gazu łupkowego, stąd zasób ten ma wyłącznie charakter potencjalny. W przypadku wysokiej jakości potencjału rolniczego Lubelszczyzny przyjęto jego korzystny wpływ na rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności związanej z rynkiem żywnościowym oraz na kształtowanie jakości środowiska przyrodniczego i jego bioróżnorodności oraz rozwoju rynku pracy. Wobec innych elementów struktury społeczno-ekonomicznej zasób pozostanie neutralny, zaś w przypadku uwarunkowań demograficznych może spowodować raczej niekorzystne zmiany (odpływ migracyjny, starzenie się społeczeństwa i zachwiana strukturę płci). Wody mineralne są, podobnie jak potencjał rolniczy, zasobem od dawna już użytkowanym i wybitnie skoncentrowanym geograficznie. Można oczekiwać na ich pozytywne oddziaływanie na lokalną przedsiębiorczość, infrastrukturę techniczną, inwestycje i rynek pracy. Natomiast wobec innych czynników społeczno-ekonomicznych zasób pozostaje raczej neutralny. Szkoła Orłąt ma raczej lokalne oddziaływanie na poziom wykształcenia. Relacje tego zasobu z innymi elementami struktury społeczno-ekonomicznej, z uwagi na „hermetyczność uczelni”, są raczej mało istotne. Podobną rolę odgrywają dwa

Tabela 9.30. Ocena oddziaływania zasobów Lubelszczyzny na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej

Nazwa zasobu	Stadnina koni	Zamość	Kazimierz Dolny	Złóża gazu łupkowego	Potencjał rolniczy	Wody mineralne	Szkoła Orłąt	Festiwal „Dwa Brzegi”	Muzeum Majdanek	Potencjał akademicki
Bilans migracyjny	+/-	+	+/-	+/-	-	+/-	+/-	+/-	+/-	+
Struktura demograficzna	+/-	+	+/-	+/-	-	+/-	+/-	+/-	+/-	+
Poziom wykształcenia	+	+	+	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+	++
Przedsiębiorczość	+	+	+	+	+	+	+/-	+	+/-	++
Aktywność społeczna	+	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	++	+	+
Jakość środowiska	+	+/-	+/-	-	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Dostępność komunikacyjna	+/-	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+
Infrastruktura społeczna	+/-	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+	+
Infrastruktura techniczna	+	+	+	+	+/-	+	+/-	+/-	+/-	+/-
Rynek pracy	++	+	+	+	+	+	+/-	+/-	+/-	++
Innowacyjność	+	+/-	+/-	+	+	+/-	+/-	+/-	+/-	++
Inwestycje	+/-	+	+/-	+	+/-	+	+/-	+/-	+/-	++

++ bardzo pozytywna, + pozytywna, +/- obojętna, - negatywna, -- bardzo negatywna.

Źródło: opracowanie własne

inne zasoby (festiwal „Dwa Brzegi” i Muzeum Majdanek), wpływając na lokalny rozwój aktywności społecznej i infrastruktury społecznej. Natomiast wpływ na inne elementy struktury społeczno-ekonomicznej jest prawdopodobnie nieistotny.

Charakterystyka zasobów w województwie podlaskim

Białowieski Park Narodowy

W 1921 roku na części obecnego obszaru Białowieskiego Parku Narodowego utworzono leśnictwo pod nazwą Rezerwat, które w następnej dekadzie przekształcono w Park Narodowy w Białowieży (fot. 9.13). W 1947 roku na bazie tej jednostki powstał Białowieski Park Narodowy, który zajmuje około 1/6 części Puszczy Białowieskiej należącej do Polski. Część parku objęta jest ścisłą ochroną, a wokół niego utworzono strefę ochronną. Park jest jedynym polskim obiektem przyrodniczym wpisanym na Światową Listę Dziedzictwa UNESCO (tab. 9.31).

Podstawową funkcją Białowieskiego Parku Narodowego jest ochrona ostatniego na niżu Europy lasu naturalnego, w strefie lasów liściastych i mieszanych. W Parku występuje 809 gatunków roślin naczyniowych, ponad 3000 gatunków roślin zarodnikowych i grzybów, prawie 500 gatunków mchów i porostów. Wśród zwierząt występuje 8000 gatunków bezkręgowców, 120 gatunków ptaków lęgowych i 52 gatunki ssaków, z symbolem Parku – żubrem. Puszcza Białowieska jest ostatnią ostoją żubra nizinnego; w polskiej części żyje ich około 500 osobników. Na terenie Parku znajdują się także interesujące obiekty historyczne, w tym Pałac Carski i park pałacowy o powierzchni ok. 50 ha, zaprojektowany przez Walerego Kronenberga.

Park narodowy odgrywa szczególną rolę w rozwoju funkcji turystycznej. Można to prześledzić na przykładzie kilku sąsiadujących ze sobą gmin; Białowieży, gdzie zlokalizowana jest zasadnicza część parku i gmin Hajnówka, Narewka, Dubicze Cerkiewne, gdzie położona jest Puszcza Białowieska wraz z Rezerwatem Biosfery Białowieża. Unikatowość i osobliwości parku narodowego, które już od wielu dekad są zakorzenione przez edukację i media w świadomości naszego społeczeństwa przyczyniły się do trwałego rozwoju usług turystycznych koncentrujących się przede wszystkim w miejscowości Białowieża. Na przykład liczba miejsc noclegowych w gminie Białowieża była w 2016 r. pięciokrotnie wyższa niż w kolejnej z tego obszaru gminie Dubicze Cerkiewne (Wesołowski i in. 2018). W latach 2005-2016, w gminach, na terenie których położona jest Puszcza Białowieska przybyło 668 miejsc noclegowych, z czego 398 właśnie w gminie Białowieża.

Białowieski Park Narodowy i jego okolica są licznie odwiedzane przez turystów krajowych i zagranicznych. W przypadku tych drugich Park jest na ogół obowiązkowym miejscem odwiedzin, chociaż jego dostępność komunikacyjna

jest utrudniona ze względu na niskiej jakości infrastrukturę drogową. Park wraz z samorządem lokalnym stworzył za to bogatą infrastrukturę turystyczną, która pozwala na zapoznanie się z lokalną przyrodą i kulturą. W puszczy wytyczono szlaki, punkty widokowe i miejsca odpoczynku. W samym Parku organizowane są wycieczki dla zorganizowanych grup turystów, podczas których profesjonalni przewodnicy zapoznają zwiedzających z przyrodą parku.

Park prowadzi też działalność edukacyjną i naukową. Przy siedzibie Dyrekcji Parku powstało Muzeum Przyrodnicze Białowieskiego Parku Narodowego, przekształcone w Centrum Edukacyjno-Muzealne obejmujące swoją ofertą edukacyjną około 60 tys. osób rocznie. Oferta programowa Centrum dotyczy także programów edukacyjnych dla szkół w postaci: zajęć terenowych skierowanych dla dzieci, warsztatów szkoleniowych, kursów wiedzy o przyrodzie, ścieżek edukacyjnych i różnych akcji o charakterze przyrodniczym. W Pracowni Naukowej BPN zatrudnionych jest kilku naukowców realizujących bezpośrednie badania na terenie Parku.

Rozwój turystyki stymulowany przez Białowieski Park Narodowy przyczynia się do wzrostu dochodów własnych gminy Białowieża. Jej dochody są nieco wyższe od przeciętnej gminy w kraju i o ponad 50% więcej niż w innych gminach powiatu hajnowskiego. Również dynamika wzrostu dochodów własnych w ostatniej dekadzie była zdecydowanie wyższa w badanej gminie niż średnio w woj. podlaskim. W badaniach poświęconych Białowieskiemu Parkowi Narodowemu czytamy: ... *Wszystkie gminy puszczańskie mają podobne warunki naturalne i potencjał demograficzny (gmina Białowieża jest jedną z najmniejszych), mają porównywalny dostęp do zasobów leśnych, jednak ich sytuacja społeczno- ekonomiczna jest zupełnie odmienna. Jaka może być przyczyna tych różnic? Jest – jak się wydaje – jedna fundamentalna przyczyna: bezpośrednie*

Fot. 9.13. Brama do Białowieskiego Parku Narodowego (fot. J. Bański)
Gate to the Białowieża National Park (photo by J. Bański)

Tabela. 9.31. Białowieski Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Obiekt światowego dziedzictwa kulturowego UNESCO; • Unikatowe walory przyrodnicze i kulturowe; • Ostoja żubra; • Rozwinięta infrastruktura turystyczna • Ostoja rzadkich gatunków roślin i zwierząt; • Bogata oferta turystyczna i edukacyjna; • Rozpoznawalność Puszczy Białowieskiej w kraju i za granicą; • Dynamiczny rozwój turystyki ; • Wzrost zamożności gminy Białowieża. 	<ul style="list-style-type: none"> • Peryferyjna lokalizacja na tle kraju i regionu; • Niska dostępność czasowa wynikająca ze słabo rozwiniętej infrastruktury transportowej; • Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna; • Niekorzystna struktura demograficzna regionu; • Niska aktywność lokalnej społeczności; • Nadmierna koncentracja ruchu turystycznego.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Położenie transgraniczne i wynikające z tego możliwości współpracy międzynarodowej; • Intensywny ruch turystyczny związany z rangą Parku; • Możliwość pozyskania środków zewnętrznych z programów rolno-środowiskowych i z tytułu położenia przygranicznego; • Moda na różnorodne formy turystyki, w tym agroturystykę; • Rozwój usług środowiskowych. 	<ul style="list-style-type: none"> • Negatywne rezultaty intensywnego ruchu turystycznego; • Niekorzystne procesy demograficzne.

Źródło: opracowanie własne

sąsiedztwo z Białowieskim Parkiem Narodowym, w którym chronione są ostatnie fragmenty pierwotnych lasów europejskich i który silnie przyciąga ruch turystyczny ... (Wesołowski i in. 2018, s. 8).

Poważnym problemem gmin położonych w rejonie Puszczy Białowieskiej jest odpływ migracyjny i starzenie się mieszkańców. Od dawna są one włączane do ludnościowego obszaru problemowego obejmującego znaczne terytorium Podlasia (Bański 2002; Eberhardt 1989; Szlachta 1984). Według GUS (*Prognoza ... 2017*) szacuje się, że spadek liczby ludności w tym rejonie do 2030 roku przekroczy 10%. W przypadku gminy Białowieża wskaźniki demograficzne są korzystniejsze w stosunku do innych gmin. Jest to zapewne wpływ parku narodowego.

Biebrzański Park Narodowy

Biebrzański Park Narodowy (BPN) jest największym parkiem narodowym w Polsce, utworzonym w 1993 roku. Siedziba dyrekcji Parku znajduje się w Osowcu-Twierdzy. Park obejmuje dolinę rzeki Biebrzy, aż do jej ujścia do

Narwi. Początkowo utworzono tu dwa rezerваты, później park krajobrazowy, by ostatecznie utworzyć park narodowy.

Na terenie Parku występują zbiorowiska leśne, wodne, bagienne i torfowiskowe. Szczególnie cenne przyrodniczo są tereny podmokłe, na których występują rzadkie lub reliktowe gatunki roślin (wierzba łapońska, gnidosz królewski, storczyk krwisty, itd.). Bagna Biebrzańskie znane są z licznych i rzadkich gatunków ptaków związanych ze środowiskiem bagiennym. Stanowią jedną z największych w kraju i Europie ostoję ptaków wodnych i błotnych. Najbardziej charakterystycznym gatunkiem są bataliony, znajdujące się na emblemacie Parku. Gatunek ten przyciąga nad Biebrzę licznych ornitologów z całego świata, wśród których najliczniejszą grupę stanowią Niemcy, Holendrzy, Belgowie i Brytyjczycy. Na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego występuje 49 gatunków ssaków, 271 gatunków ptaków, 36 – ryb, 12 – płazów i 7 – gadów.

Do największych atrakcji Parku i jego sąsiedztwa należą: Bagno Ławki, rezerwat Czerwone Bagno, uroczysko Grzędę, Carska Droga, rynek w Goniądzu, Twierdza Osowiec i Góra Strękowa. Ponadto na terenie Parku zlokalizowanych jest wiele wież obserwacyjnych, wytyczono szlaki do wędrówek pieszych i rowerowych. Możliwe są także spływy kajakowe Biebrzą, ale infrastruktura związana z turystyką kajakową nie jest jeszcze na zadowalającym poziomie.

Oprócz atrakcji przyrodniczych na terenie Parku i w jego okolicy występuje wiele interesujących miejsc historycznych i obiektów związanych z lokalną kulturą. Zidentyfikowano tu ponad 1900 stanowisk archeologicznych, związanych między innymi z Jaćwingami, zaliczanymi do ludów bałtyckich, które przywędrowały z rejonu Dniepru i Prypeci. Ciekawymi obiektami są Twierdza Osowiec i kanał Augustowski. Twierdza została wybudowana w końcu XVIII wieku, jako ważny element zespołu umocnień broniących zachodnich granic imperium rosyjskiego. Natomiast kanał Augustowski wybudowany w latach 1824-1839 jest zabytkiem architektury technicznej łączącym Biebrzę z rzeką Niemen. Kanał miał być ważnym szlakiem handlowym łączącym Wisłę z bałtyckim portem w Windawie, uniezależniającym Królestwo Polskie od cel dyktowanych przez Prusy. Poza wymienionymi obiektami na terenie Biebrzańskiego Parku Narodowego występuje wiele interesujących miejscowości, obiektów sakralnych i architektury przemysłowej.

Utworzenie parku narodowego było czynnikiem stymulującym rozwój turystyki na tym obszarze. Potwierdzeniem tego jest wzrost liczby turystów przyjeżdżających nad Biebrzę. W pierwszych dziesięciu latach funkcjonowania BPN liczba wydanych kart wstępu wzrosła kilkukrotnie do około 20 tys. Przy czym szacuje się, że rzeczywista liczba turystów odwiedzających park była wówczas 3-krotnie większa (Ramotowska 2006). Przeważają zdecydowanie turyści indywidualni. Ruch turystyczny jest jednak bardzo skoncentrowany na sezon wiosenno-letni; w miesiącach od maja do sierpnia przyjeżdża tam około 80% wszystkich turystów. Poważnym wyzwaniem jest zatem opracowanie oferty zachęcającej do przyjazdu w okresie jesiennym i zimowym.

Tabela. 9.32. Biebrzański Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Największy park narodowy w Polsce obejmujący swym zasięgiem liczne ciekawe miejsca i atrakcje turystyczne • Szczególny obszar zainteresowania ornitologów • Położenie w sąsiedztwie innych atrakcji turystycznych • Tradycyjna drewniana zabudowa na obszarach wiejskich • Przystępne ceny noclegów i innych usług dla turystów • Możliwość uprawiania różnych form turystyki 	<ul style="list-style-type: none"> • Niedostateczna baza noclegowa i zaplecze turystyczne • Antropopresja ze strony mieszkańców i turystów • Słaba promocja regionu • Zanikanie tradycyjnej zabudowy wiejskiej • Niekorzystne uwarunkowania demograficzne
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rosnące zainteresowanie BPN wśród turystów • Poprawa infrastruktury drogowej • Środki unijne wspierające Polskę Wschodnią 	<ul style="list-style-type: none"> • Presja nowej zabudowy mieszkaniowej i rekreacyjnej • Konkurencja innych atrakcyjnych obszarów w sąsiedztwie • Intensyfikacja gospodarki rolnej

Źródło: opracowanie własne

Poziom wyposażenia w infrastrukturę turystyczną i okołoturystyczną jest niezadowalający, ale jest stopniowo uzupełniany. Według danych z 2009 roku w Biebrzańskim Parku Narodowym i jego okolicy zlokalizowanych było 8 obiektów noclegowych o wyższym standardzie, 200 gospodarstw agroturystycznych i kwater prywatnych oraz 22 pola namiotowe. Natomiast bazę gastronomiczną tworzyło 9 restauracji, 5 kawiarni, 48 barów i 22 punkty małej gastronomii (Budka i in. 2013). Pewne utrudnienia stwarza peryferyjna lokalizacja parku i jego utrudniona dostępność komunikacyjna. Położenie z dala od dużych ośrodków miejskich zmniejsza masowość odwiedzin parku, co z drugiej strony może mieć pozytywny wpływ na chronione środowisko przyrodnicze. Natomiast nowe inwestycje drogowe na trasie S8 i 8 zdecydowanie poprawiają dostępność czasową.

Biebrzański Park Narodowy pełni też funkcje edukacyjne o charakterze biernym i czynnym. Informacje przyrodnicze są prezentowane na licznych tablicach edukacyjnych oraz na wystawach, posterach, ulotkach i w publikacjach wydawanych przez Park. Organizowane są także imprezy edukacyjne dla młodzieży szkolnej oraz szkolenia dla lokalnej społeczności. Pracownicy BPN prowadzą zajęcia na obszarze Parku oraz w szkołach, w ramach porozumień o współpracy, które dotyczą ponad 60 szkół.

Rezultatem oddziaływania Biebrzańskiego Parku Narodowego, w tym rozwoju funkcji turystycznej i edukacyjnej, jest szereg zmian w lokalnym życiu społeczno-gospodarczym. W pierwszej dekadzie od utworzenia Parku wzrosła liczba lokalnych przewoźników, z kilku do kilkudziesięciu, liczba przewodników terenowych – do 32, liczba twórców ludowych z dwóch w 1993 r. do kilkudziesięciu w 2006 r., liczba kwater agroturystycznych z 3 do ponad 200 (Batyk 2012).

Narwiański Park Narodowy

Narwiański Park Narodowy (NPN) zlokalizowany w dolinie Górnej Narwi został utworzony w 1996 roku. Siedzibą władz Parku jest pałac w Kurowie. Najważniejszym walorem przyrodniczym Narwiańskiego Parku Narodowego jest system rzeki Narew, która płynie wieloma, łączącymi się korytami tworząc mozaikowy układ rozlewisk. Rzeka jest też ostoją dla licznych gatunków ptaków wodno-błotnych.

Na terenie Parku występuje 11 roślinnych zespołów związanych z siedliskiem wodnym i 56 zespołów związanych z siedliskiem łądowym. Przeważają otwarte obszary pozbawione większych kompleksów leśnych. Flora roślin naczyniowych liczy ponad 660 gatunków, wśród których kilkanaście gatunków objętych jest ścisłą ochroną (np. widłak jałowcowaty, orlik pospolity, gnidosz błotny, kosaciec syberyjski, itd.). Największym bogactwem wśród zwierząt charakteryzują się ptaki, w tym przede wszystkim gatunki wodno-błotne. Na terenie Parku stwierdzono stałe lub okresowe występowanie 203 gatunków ptaków, z których około 150 to gatunki lęgowe.

Narwiański Park Narodowy prowadzi działalność edukacyjną skierowaną do indywidualnych turystów, zorganizowanych grup oraz uczniów. W ofercie edukacyjnej znajdują się: ekspozycja prezentująca walory przyrodnicze i kulturowe doliny Narwi, trzy ścieżki edukacyjne (min. ścieżka przyrodnicza „Kładka wśród bagien”), wieże widokowe (10), wiaty edukacyjne oraz sala edukacyjna przeznaczona do projekcji filmów przyrodniczych. Park organizuje tematyczne zajęcia terenowe i dydaktyczne dla uczniów szkół podstawowych i średnich oraz dla dzieci przedszkolnych. W latach 1996-2015 miejsca edukacyjne Parku odwiedziło około 93 tys. osób. Na turystów czekają też wycieczki łodziami „pychowkami”. Jednakże najlepszą formą zwiedzania Parku jest spływ kajakiem.

Tabela. 9.33. Narwiański Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none">• Położenie w obrębie zielonych płuc Polski;• Bogactwo fauny i flory, w szczególności ptaków wodno-błotnych;• Rozwinięta oferta edukacyjna;• Szlaki wodne.	<ul style="list-style-type: none">• Bardzo słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna;• Niedostateczna promocja regionu i produktów lokalnych• Niska świadomość ekologiczna okolicznych mieszkańców;• Słaba dostępność komunikacyjna.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none">• Środki unijne wspierające Polskę Wschodnią;• Potencjał dla rozwoju turystyki aktywnej.	<ul style="list-style-type: none">• Degradacja środowiska naturalnego;• Odptyw wykształconych kadr z regionu i problemy demograficzne;• Zanik rzadkich gatunków ptaków;• Intensywna gospodarka rolna.

Źródło: opracowanie własne

Fot. 9.14. Typowy budynek wiejski w Narwiańskim Parku Narodowym (fot. J. Bański)
Typical rural building in the Narew National Park (photo by J. Bański)

Na terenie Parku znajdują się wyłącznie szlaki wodne (ok. 55 km), inne szlaki – piesze i rowerowe położone są w jego otulinie.

W sąsiedztwie NPN znajduje się kilka pensjonatów, kwater agroturystycznych oraz pól biwakowych. Poza noclegami świadczą one także usługi gastronomiczne, które umożliwiają zapoznanie się z miejscowymi specjalnościami. Natomiast na terenie Parku brak jest obiektów noclegowych. Stanowi to poważne ograniczenie dla rozwoju turystyki i rekreacji. Dlatego w latach 1998-2015 Park odwiedziło około 150 tys. turystów, co wskazuje, że jest on najmniej popularnym wśród wszystkich parków narodowych w kraju. Dla porównania przedostatni w rankingu odwiedzanych parków był Poleski Park Narodowy, który odwiedziło w analogicznym okresie 346 tys. osób (Kulczyk-Dynowska 2018).

Z badań A. Kulczyk-Dynowskiej (2018) wynika, że wszystkie gminy (Choroszcz, Kobylin-Borzymy, Łapy, Sokoły, Suraż, Turośń Kościelna, Tykocin) z obszaru Narwiańskiego Parku Narodowego wskazują na potrzebę rozwoju funkcji turystycznej, ale jest ona nadal bardzo słabo rozwinięta. Najbardziej aktywna w tym zakresie jest gmina Suraż.

Podlaski Szlak Bociani

Podlaski Szlak Bociani został utworzony w 2002 roku i jest najdłuższym szlakiem rowerowym (412 km) województwa podlaskiego. Łączy najpiękniejsze oraz cenne przyrodniczo i kulturowo obszary woj. podlaskiego, w tym cztery parki narodowe: Białowiecki, Narwiański, Wigierski i Biebrzański. Szlak zaczyna się w Białowieży i biegnie m.in. przez Narew, Suraż, Goniądz, Sztabin, Wigry, aż do miejscowości Stańczyki. Wśród największych atrakcji szlaku należy wymienić:

Tabela. 9.34. Podlaski Szlak Bociani a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Łączy 4 parki narodowe: Białowiecki, Narwiański, Wigierski i Biebrzański; • Przebiega przez liczne wsie z tradycyjną drewnianą zabudową; • Zabytki i obszary cenne przyrodniczo. 	<ul style="list-style-type: none"> • Słaba promocja samego szlaku; • Trudna dostępność transportowa; • Niewystarczające bądź zniszczone oznakowanie szlaku.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Promocja zdrowego trybu życia; • Zwiększenie ruchu turystycznego w miejscowościach położonych wzdłuż szlaku; • Promocja regionu. 	<ul style="list-style-type: none"> • Presja na środowisko ze strony turystów korzystających ze szlaku.

Źródło: opracowanie własne

Białowiecki Park Narodowy, Białowieżę, Narewkę z zalewem Siemianówka, Suraz z licznymi zabytkami architektonicznymi, Narwiański Park Narodowy, Tykocin z obiektami sakralnymi, Biebrzański Park Narodowy, Goniądz, Kanał Augustowski, zespół klasztorny w Wigrach, Wigierski Park Narodowy, Suwalski Park Krajobrazowy i zabytkowy most kolejowy w Stańczykach.

Szlak jest bardziej przykładem produktu turystycznego wykorzystującego zespół zasobów lokalnych niż samym zasobem (tab. 9.34). Innymi słowy jest syntezą największych atrakcji województwa podlaskiego i sposobu wykorzystania ich oferty turystycznej. Można go zatem traktować jako zasób regionalny stworzony z zasobów lokalnych, które łączy fakt unikatowości występowania skupisk bociana białego, trwale wpisane w krajobraz Podlasia.

Góra Grabarka

Góra Grabarka jest świętym miejscem wyznawców prawosławia, do którego od stuleci podążają pielgrzymi. Podczas epidemii cholery, która szalała na Podlasiu w 1710 r., wierni znaleźli na wzgórzu ratunek. W podzięcze za cud wybudowali drewnianą kaplicę Przemienienia Pańskiego. W 1990 r. cerkiew została podpalona i spłonęła doszczętnie. Nowo wybudowana murowana cerkiew została poświęcona w 1998 roku. Od 1947 roku na Świętej Górze działa prawosławny klasztor żeński, którego siostry opiekują się świętym miejscem.

Od setek lat wyznawcy prawosławia przychodzą na Grabarkę z prośbami i modlitwami o pomoc, przynosząc ze sobą krzyże (fot. 9.15). Góra nazywana jest też „Górą Krzyży”, ze względu na tysiące krzyży ustawionych wokół cerkwi Przemienienia Pańskiego. Kulminacją każdego roku jest święto Przemienienia Pańskiego (18/19 sierpnia), kiedy to na Górę Grabarkę docierają setki pielgrzymów. Jednakże pielgrzymi i turyści przychodzą tu przez cały rok.

U podnóża Grabarki znajduje się cudowne źródło, które według wierzeń ocaliło wiernych od epidemii cholery. Do dziś przybywają tu pielgrzymi, którzy obmywają swoje chore ciało, piją wodę i zabierają ją do domów. Nad źródłem wybudowano kapliczkę.

Fot. 9.15. Krzyże na Górze Grabarce (fot. J. Bański)
Crosses on Mount Grabarka (photo by J. Bański)

Góra Grabarka jest kulturowym zasobem lokalnym stanowiącym z jednej strony miejsce kultu religijnego, z drugiej zaś strony jest atrakcją turystyczną (tab. 9.35). Wydaje się, że potencjał tego miejsca, w kontekście oddziaływania na rozwój lokalny, może być jeszcze lepiej wykorzystany. Na przeszkodzie stoi prawdopodobnie bardzo skoncentrowany ruch odwiedzających pielgrzymów tylko w szczególne dni świąteczne. Na co dzień Grabarka jest odwiedzana raczej sporadycznie, głównie przez turystów. W pobliżu Grabarki przechodzi szlak rowerowy Green Velo, a na terenie świętej Góry znajduje się sklepik z książkami, pamiątkami związanymi z tym miejscem i religią prawosławną.

Tabela. 9.35. Góra Grabarka a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Znane święte miejsce wyznawców prawosławia • Źródło uzdrawiającej wody wg wierzeń • Dostępność dla turystów • Sąsiedztwo Siemiatycz z siecią miejsc noclegowych i gastronomicznych • Linia kolejowa z przystankiem w Syczach 	<ul style="list-style-type: none"> • Peryferyjne położenie • Słaba dostępność transportowa • Brak obiektów infrastruktury turystycznej • Koncentracja liczby odwiedzających tylko raz w roku
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rosnący ruch turystyczny • Poprawa sieci drogowej • Otwarcie granicy dla pielgrzymów z Białorusi i Ukrainy 	<ul style="list-style-type: none"> • Słabnąca religijność mieszkańców

Źródło: opracowanie własne

Wigierski Park Narodowy

Wigierski Park Narodowy został powołany w 1989 roku na bazie wcześniej istniejącego Wigierskiego Parku Krajobrazowego. Pierwsze próby utworzenia obszaru chronionego w rejonie Wigier datowane są na okres międzywojenny. Park obejmuje swoim zasięgiem tereny leśne (północny fragment Puszczy Augustowskiej) i wodne z największym i najgłębszym na terenie Parku jeziorem Wigry. Ogółem na obszarze Wigierskiego Parku Narodowego znajdują się 42 jeziora (zajmują 18% powierzchni Parku), z których większość ma pochodzenie lodowcowe. Główną rzeką WPN jest Czarna Hańcza stanowiąca cenniejszy w kraju szlak kajakowy. Park ma bardzo zróżnicowany krajobraz ukształtowany przez ostatnie zlodowacenie bałtyckie, w postaci wzgórz i wałów morenowych, jezior rynnowych, sandrów, głazów narzutowych itp. Cenne przyrodniczo są stale podmokłe torfowiska. Wiele z nich ma naturalny charakter i są one siedliskiem licznych gatunków rzadkich roślin i zwierząt.

W granicach Parku zidentyfikowano około 800 gatunków roślin naczyniowych i około 500 gatunków mchów i porostów. Szczególną osobliwością jest występowanie aż 22 gatunków storczyków spośród 50 gatunków występujących w kraju. Zwierzęta reprezentowane są przez 46 gatunków ssaków, 205 gatunków ptaków, 32 gatunki ryb, 12 – płazów i 5 – gadów. Szczególną ochroną objęto stanowiska bobrów; bóbr występuje na emblemacie Parku.

Park posiada także walory kulturowe związane z różnymi grupami etnicznymi i narodowościowymi. Najstarsze znaleziska kamienne pochodzą sprzed 12 tys. lat. Na przełomie er zamieszkiwały tu ludy bałtyckie przybyłe z dorzecza Dniepru, z którymi związane są licznie występujące tu kurhany. W średniowieczu obszar nad Wigrami zamieszkiwali Jaćwingowie. Przez długi czas tereny puszczy na pograniczu litewsko-pruskim były własnością króla. W wyniku trzeciego rozbioru tereny nadwigierskie znalazły się w zaborze pruskim.

Najbardziej znanym zabytkiem Parku jest Klasztor Kamedułów, zbudowany na przełomie XVII i XVIII wieku. Zabudowania klasztorne uległy poważnym zniszczeniom podczas pierwszej i drugiej wojny światowej. W latach 60. ubiegłego wieku przystąpiono do odbudowy kościoła i rekonstrukcji klasztoru. Odbudowany obiekt służy obecnie turystom, jako jedno z miejsc noclegowych. Wśród innych zabytków kultury materialnej należy wymienić: budownictwo ludowe, kapliczki i krzyże przydrożne oraz zabytki techniki.

Park posiada wszechstronną i różnorodną ofertę edukacyjną (Ośrodek Edukacji Środowiskowej i ścieżki edukacyjne). Realizowane są ogólnopolskie programy edukacyjne, w siedzibie Parku (Krzywe) czynna jest wystawa przyrodniczo-kulturowa, a w 2009 r. uruchomiono Muzeum Wigier, w którym prowadzone są zajęcia edukacyjne, pokazy filmów oraz warsztaty i konferencje. Oferta edukacyjna jest skierowana do dzieci i młodzieży z różnych szczebli kształcenia oraz do nauczycieli przedmiotów przyrodniczych. W latach 1995-2015 Wigierski Park Narodowy odwiedziło 1983 tys. osób, zaś miejsca edukacyjne ponad 366 tys. osób (Kulczyk-Dynowska 2018). Park wspomaga

też lokalnych producentów rolnych promocją rodzimych gatunków zwierząt i roślin. W ramach realizowanego projektu przekazano rolnikom gęsi suwalskie, świnie złotnickie, kury zielononóżki, krowy rasy polskiej czerwonej oraz sadzonki regionalnych odmian drzew owocowych.

Na terenie Wigierskiego Parku Narodowego wytyczono około 344 km szlaków turystycznych (pieszych i rowerowych), 5 parkingów leśnych i 90 schronów przeciwdeszczowych. Park wyznaczył ponad 82 km tras dla turystów niepełnosprawnych ruchowo. Na terenach podmokłych zbudowano drewniane kładki, wieże widokowe i pomosty. Popularna jest kolejka wąskotorowa oraz szlak kajakowy na Czarnej Hańczy. Sezon turystyczny trwa od 1 maja do 31 października. Po Wigrach pływa też statek spacerowy zabierający ponad 30 pasażerów. Wyposażenie w infrastrukturę turystyczną i okołoturystyczną jest zadowalające. Wyznaczone zostały ścieżki edukacyjne: Las, Suchary, Płazy, Jeziora, Puszcza, urządzono kilka pól namiotowych, a gospodarstwa na wsi oferują usługi noclegowe i gastronomiczne. W sumie na terenie Parku usługi noclegowe świadczy 25 domów wczasowych, 18 kempingów i biwaków oraz liczne gospodarstwa agroturystyczne.

Pomimo dużego zaangażowania Parku w świadczeniu usług edukacyjnych i turystycznych badania A. Kulczyk-Dynowskiej (2018) w gminach powiązanych terytorialnie z WPN (Nowinka, Giby, Krasnopol, Suwałki) na podstawie wskaźników statystycznych wskazują, że funkcja turystyczna tylko w niektórych latach była istotna. Autorka stwierdza m.in., że aktywność turystyczna w gminie

Tabela. 9.36. Wigierski Park Narodowy a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Zróżnicowany krajobraz polodowcowy; • Różnorodność szlaków turystycznych (kajakowe, pieszce, żeglarskie i rowerowe); • Cenne przyrodniczo torfowiska; • Mnogość gatunków fauny i flory; • Tradycyjna architektura ludowa; • Rozwinięta oferta edukacyjna, w tym ścieżki edukacyjne; • Liczne zabytki i ciekawostki archeologiczne. 	<ul style="list-style-type: none"> • Obwodnica Suwałk powodująca fragmentację krajobrazu; • Niedostateczna promocja regionu; • Peryferyjne położenie na tle kraju i województwa.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rozwój infrastruktury turystycznej; • Zwiększenie nakładów na promocję regionu; • Moda na aktywną turystykę. 	<ul style="list-style-type: none"> • Tworzenie się zwartej zabudowy w otulinie Parku; • Presja urbanizacyjna na obszarach cennych przyrodniczo i krajobrazowo; • Projektowane elektrownie wiatrowe i fotowoltaiczne na obszarach biologicznie czynnych przy granicy otuliny Parku; • Antropopresja związana z prowadzoną działalnością gospodarczą na terenie otuliny; • Brak planów miejscowych.

Źródło: opracowanie własne

Krasnopol nie istniała w całym badanym okresie 1995-2015. Natomiast syntetyczna miara rozwoju funkcji turystycznej wskazywała wzrost tylko w gminie Nowinka; w innych uległa spadkowi lub utrzymywała się na podobnym poziomie. Co ciekawe wszystkie cztery gminy w swoich dokumentach strategicznych łączą przyszłość z funkcją turystyczną.

Festiwal muzyki cerkiewnej

Festiwal Muzyki Cerkiewnej, który odbywa się w Białymstoku, organizowany jest nieprzerwanie od 1982 roku z inicjatywy Fundacji „Muzyka Cerkiewna” w Hajnówce. Pierwsze dwadzieścia jeden spotkań festiwalowych odbyło się w Hajnówce, a od 2003 r. siedzibą Festiwalu jest Białystok (wynik nieporozumień organizacyjnych i kontrowersji z władzami samorządowymi i cerkiewnymi). W czasie Festiwalu prezentowana jest muzyka cerkiewna w historycznym przekroju – od początków chrześcijaństwa po kompozycje współczesne. Festiwalowi towarzyszą dyskusje, spotkania, wystawy, wydawnictwa (fot. 9.16).

Festiwal ma charakter konkursu amatorskich i zawodowych chórów z różnych stron świata. Według informacji organizatorów Festiwalu do 2018 roku wzięło w nim udział 869 chórów z Armenii, Australii, Belgii, Białorusi, Bośni i Hercegowiny, Bułgarii, Cypru, Czarnogóry, Czech, Egiptu, Estonii, Finlandii, Francji, Grecji, Gruzji, Indii, Iranu, Izraela, Kazachstanu, Kenii, Korei, Libanu, Litwy, Łotwy, Macedonii, Mołdawii, Niemiec, Polski, Rosji, Rumunii, Serbii, Słowacji, Szwajcarii, Szwecji, Ukrainy, USA, Węgier, Wielkiej Brytanii, Włoch i Zjednoczonych Emiratów Arabskich. Muzykę cerkiewną prezentują zatem nie

Fot. 9.16. Strona tytułowa Gazety Festiwalowej z 2017 roku
Title page of the Festival Newspaper from 2017

Tabela. 9.37. Festiwal Muzyki Cerkiewnej a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Bogaty przekrój historyczny muzyki cerkiewnej; • Międzynarodowa ranga wydarzenia; • Duża liczba imprez towarzyszących festiwalowi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Problemy organizacyjne (zmiana miejsca festiwalu); • Niedostateczna promocja festiwalu.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Rosnące możliwości promocji medialnej; • Multikulturowość regionu; • Aktywizacja młodych ludzi; • Patronat Prezydenta RP. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zanik tradycji w regionie; • Zawężająca się grupa odbiorców.

Źródło: opracowanie własne

tylko wyznawcy prawosławia, ale również katolicy, protestanci, żydzi, muzułmanie i buddyści. Stwarza to okazję do nawiązania znajomości i przyjaźni oraz kształtowania szacunku i tolerancji do różnych kultur i religii.

Spotkania chórów odbywają się rokrocznie w maju i trwają przez około tydzień. Festiwalowi towarzyszy szereg koncertów, które odbywają się w różnych miejscowościach Podlasia, między innymi w Tykocinie, Białowieży, Krynkach, Szczuczynie i Bielsku Podlaskim. Koncerty organizowane są też w Europejskim Centrum Muzyki Krzysztofa Pendereckiego w Lusławicach (woj. małopolskie). Szczegółowe informacje o imprezach związanych z Festiwalem oraz prezentacje sylwetek kompozytorów i artystów związanych z muzyką cerkiewną są zawarte w wydawanych od 1993 roku Gazetach Festiwalowych.

Rola festiwalu w rozwoju lokalnym wynika przede wszystkim z jego społecznych i kulturowych atutów. Festiwal i towarzyszące mu imprezy aktywizują lokalne społeczności do działań, które mogą rozszerzyć się na inne przedsięwzięcia. Przy okazji promowany jest region i jego kultura oraz miejscowości, w których odbywają się spotkania artystów i koncerty. Z ekonomicznego punktu widzenia znaczenie festiwalu jest raczej skromne i generuje dochody dla lokalnych przedsiębiorców głównie w okresie trwania imprezy (tab. 9.37).

Kopalnia kredy w Mielniku

Kopalnia kredy znajduje się w gminie Mielnik, na terenie której pokłady skał górnokredowych odsłaniają się spod pokrywy osadów czwartorzędowych (fot. 9.17). Tworzą one rozległe wyniesienia. Na jednym z nich znajduje się odkrywkowa kopalnia kredy będąca jedyną tego typu kopalnią w kraju. Początki wydobycia kredy datuje się w Mielniku na XVI wiek, ale dopiero od połowy XX wieku wydobywa się ją na skalę przemysłową. Kreda wykorzystywana była początkowo do celów budowlanych. Aktualnie stosuje się ją w rolnictwie (nawożenie kwaśnych

Fot. 9.17. Wyrobisko kopalni kredy w Mielniku (fot. J. Bański)
Excavation of the chalk mine in Mielnik (photo by J. Bański)

gleb), do produkcji cementu i produktów z tworzyw sztucznych. Rocznie wydobywa się około 60 tys. ton kredy.

Dla odwiedzających okolice kopalni wybudowano specjalny taras widokowy, z którego można oglądać obszar wydobywania kredy. Obok znajdują się tablice informacyjne mówiące o dziejach powstania pokładu kredy i jej wydobyciu. Zwiedzanie kopalni możliwe jest dla zorganizowanych grup turystów z przewodnikiem po uprzedniej zgodzie dyrekcji kopalni. Innymi atrakcjami Mielnika położonymi w bezpośrednim sąsiedztwie kopalni są: rezerwat florystyczny Góra Uszeście z wieżą widokową, ruiny kościoła oraz Góra Zamkowa z widokiem na

Tabela. 9. 38. Kopalnia kredy w Mielniku a rozwój lokalny i regionalny

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<ul style="list-style-type: none"> • Unikatowe miejsce w skali kraju; • Położenie w sąsiedztwie innych atrakcji turystycznych; • Czynna eksploatacja złoża; • Bogate pokłady kredy. 	<ul style="list-style-type: none"> • Słaba promocja kredy mielnickiej; • Szkody związane z eksploatacją kredy; • Zapylenie środowiska; • Niedostateczne wykorzystanie kopalni w celach turystycznych.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ul style="list-style-type: none"> • Możliwość wykorzystania kredy w różnych sektorach gospodarki; • Niska szkodliwość kredy; • Wzrost wykorzystania kredy w rolnictwie; • Długa perspektywa eksploatacji; • Możliwość przeznaczenia terenów eksploatowanych na cele turystyczne po zakończeniu wydobycia; • Możliwość wykorzystania kredy w celach sanatoryjnych. 	<ul style="list-style-type: none"> • Wzrost kosztów eksploatacji związany z nowymi przepisami dotyczącymi ochrony środowiska; • Spadek popytu na kredę; • Zagrożenie dla rolnictwa z powodu osuszania terenów; • Dewastacja okolicy związana z transportem kredy.

Źródło: opracowanie własne

dolinę Bugu. Natomiast w pobliżu Mielnika znajduje się Drohiczyn z licznymi zabytkami oraz Góra Grabarka, miejsce kultu i pielgrzymek wyznawców prawosławia. Sama kopalnia ma wyłącznie ekonomiczne znaczenie, będąc jednym z większych przedsiębiorstw Mielnika (tab. 9.38).

Pałac Branickich w Białymstoku

Pałac Branickich jest jedną z najlepiej zachowanych rezydencji magnackich w stylu późnobarokowym. Nazywany jest Wersalem Podlasia lub Wersalem Północy. Początki pałacu sięgają XVI wieku, kiedy to powstał gotycko-renesansowy zamek zaprojektowany przez królewskiego architekta Bretfusa. Następnie pałac został przebudowany w stylu późnobarokowym. W okresie zaboru rosyjskiego rozgrabiono jego wyposażenie włącznie z rzeźbami i cenną roślinnością parkową. W wyniku działań II wojny światowej około 70% zabudowy pałacowej zostało zburzone przez wycofujących się Niemców. Odbudowa trwała w latach 1946-1960. Obecnie mieści się tu Uniwersytet Medyczny. Pałacowi towarzyszy park z ogrodami w stylu francuskim i angielskim. Ogród Branickich otwarty jest dla zwiedzających codziennie przez cały rok.

Tabela. 9.39. Pałac Branickich w Białymstoku a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Perła architektury późnobarokowej • Dostępny dla zwiedzających cały rok • Położenie w ośrodku regionalnym • Dobra dostępność komunikacyjna • Ogrody francuski i angielski dostępne dla zwiedzających 	<ul style="list-style-type: none"> • Brak promocji pałacu • Ograniczenia funkcjonalne wynikające z zagospodarowania przez uczelnię
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Funkcje akademickie Białegostoku 	<ul style="list-style-type: none"> • Wysoka konkurencyjność ze strony innych zasobów w regionie

Źródło: opracowanie własne

Pałac wydaje się przecenionym przez ekspertów zasobem lokalnym (tab. 9.39). Jego rola rozwojowa jest raczej ograniczona, zaś unikatowość ustępuje innym nie poddanym analizie zasobom. Tym niemniej obiekt i położone w jego sąsiedztwie tereny parkowe mają charakter reprezentacyjny i są miejscem rekreacji i spacerów. Sam budynek wzbogaca walory architektoniczne miasta, ale jako siedziba rektoratu uczelni ma ograniczone możliwości zagospodarowania.

Ser koryciński

Ser koryciński jest lokalną odmianą sera podpuszczkowego (masa serowa otrzymywana jest przez ścinanie mleka podpuszczką, a następnie poddawana jest dojrzewaniu) produkowanego z niepasteryzowanego mleka krowiego w rejonie Korycina (fot. 9.18). W tradycyjnej technologii podpuszczkę stanowiły wysuszone i starte na proszek żołądki cielęce. Według legendy mieszkańcy Korycina nauczyli się produkcji serów od Szwajcarów, których oddziały wojskowe brały udział po polskiej stronie podczas potopu szwedzkiego. Ranni żołnierze, którzy kurowali się w folwarku położonym w pobliżu Korycina (niektórzy z nich ponoć osiedlili się na stałe w osadzie) przekazali technikę serowarstwa mieszkańcom osady.

Fot. 9.19. Ser koryciński
Koryciński cheese

Współczesny ser koryciński produkowany jest w różnych odmianach z dodatkiem, ziół, przypraw, oliwek, pomidorów, żurawiny, czosnku, itp. Ser ma na ogół formę spłaszczonej kuli (wynik osączenia z serwatki w cedzakach) o masie około 3 kg; zawartość tłuszczu wynosi około 30%. Tradycyjny ser koryciński jest elastyczny, lekko wilgotny i ma żółte zabarwienie. Dojrzałą postać sera uzyskuje się po kilku miesiącach leżakowania. W 2005 roku ser został wpisany na listę produktów tradycyjnych w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Ser koryciński jest sprzedawany w dużych ilościach, w wielu punktach w kraju, co skłania do wniosku, że jego produkcja odbywa się nie tylko w Korycinie. Jako zasób lokalny ser koryciński ma przede wszystkim znaczenie ekonomiczne, bo przyczynia się do rozwoju drobnych przedsiębiorstw przetwórstwa mleczarskiego i gospodarstw rolnych zajmujących się chowem bydła mlecznego.

Tabela. 9.40. Ser koryciński a rozwój lokalny i regionalny

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • Produkt tradycyjny wpisany na listę Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi; • Uznana marka; • Stymulowanie rozwoju drobnej przedsiębiorczości z zakresu przetwórstwa mlecznego. 	<ul style="list-style-type: none"> • Produkcja w wielu miejscach w Polsce deprecjonująca lokalność produktu; • Niska świadomość mieszkańców na temat marki i możliwości wykorzystania jej w promocji wsi Korycin.
Szanse	Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> • Promocja miejscowości i regionu; • Rozwój turystyki: bazy noclegowej, agroturystyki, zaplecza turystycznego • Aktywizacja mieszkańców wsi. 	<ul style="list-style-type: none"> • Zanik tradycji związany z odpływem młodych ludzi z regionu i brakiem chęci kontynuowania tradycyjnych zwyczajów; • Konkurencja i podrabiane towary sygnowane marką sera korycińskiego.

Źródło: opracowanie własne

Ocena relacji badanych zasobów z innymi zasobami regionu Podlasia

Wśród analizowanych zasobów Podlasia znalazły się aż cztery parki narodowe (Białowiecki, Biebrzański, Narwiański i Wigierski), które są wzajemnie powiązane wspólnymi celami ochrony i promocji środowiska naturalnego (tab. 9.41). Cele takie są również podstawą relacji z innymi obszarami chronionego środowiska lub krajobrazu, w tym z: Łomżyńskim Parkiem Krajobrazowym Dolina Narwi, Obszarem Chronionego Krajobrazu „Dolina Biebrzy”, „Dolina Narwi”, „Dolina Rospudy”, „Pojezierze Północnej Suwalszczyzny”, „Pojezierze Sejneńskie”, Parkiem Krajobrazowym Puszczy Knyszyńskiej i Suwalskim Parkiem Krajobrazowym. Relacje te wydają się być bardzo silne i spójne dzięki czemu można na nich budować przewagę konkurencyjną i specjalizację całego regionu. Ponadto na obszarze wymienionych parków znajduje się szereg innych zasobów lokalnych, które wzmacniają przede wszystkim ich turystyczną atrakcyjność. Są to: zabytki architektury cerkiewnej, Kraina Otwartych Okiennic i Podlaski Szlak Bociani oraz muzea i skanseny. Wszystkie wymienione zasoby mają przede wszystkim wartość przyrodniczą i kulturową tworząc wspólnie kompleks wzajemnie powiązanych elementów.

Istotnym zasobem kultu religijnego jest Góra Grabarka, powiązana z innymi zasobami związanymi z prawosławiem – cerkwią św. Michała, cerkwią św. Mikołaja, cerkwią Podwyższenia Krzyża Pańskiego, cerkwią Preczystieńska, cerkwią Waskriesieńska. Można się także doszukiwać jej relacji z Festiwałem Muzyki Cerkiewnej. Powiązania elementów kultu religijnego prawosławia stwarzają możliwości kształtowania odrębności regionu i podnoszą jego atrakcyjność kulturową.

Pozostałe trzy analizowane zasoby, tj. kopalnia kredy w Mielniku, Pałac Branickich w Białymstoku i ser koryciński nie mają istotnych relacji z innymi zasobami regionu. Pałac Branickich, jako zasób architektoniczny mogą go łączyć związki z dwoma innymi zasobami Białegostoku o podobnym charakterze (Bazylika Archikatedralna i Centrum im. Zamenhofa), ale są to raczej bardzo

Tabela. 9.41. Ocena relacji badanych zasobów z pozostałymi zasobami regionu Podlasia

Nazwa zasobu	Białowiecki Park Narodowy	Biebrzański Park Narodowy	Narwiański Park Narodowy	Podlaski Szlak Bociani	Góra Grabarka	Wigierski Park Narodowy	Festiwal Muzyki Cerkiewnej	Kopalnia kredy w Mielniku	Pałac Branickich	Ser koryciński
1. Bazylika Archikatedralna										
2. Biała Synagoga										
3. Białowiecki PN										
4. Biebrzański PN										
5. Carskie Forty										
6. Centrum im. L. Zamenhofa										
7. Cerkiew Preczystieńska										
8. Cerkiew św. Michała										
9. Cerkiew św. Mikołaja										
10. Cerkiew Podwyższenia Krzyża Pańskiego										
11. Cerkiew Woskresieńska										
12. Dąb Rudostaw										
13. Dom przy Pl. Czarnieckiego										
14. Festiwal „Basowiszczka”										
15. Festiwal „Kresowa Przyśpiewka Frywolna”										
16. Festiwal Muzyki Cerkiewnej										
17. Festiwal „Z wiejskiego podwórza”										
18. Festyn Archeologiczny										
19. Folwark Hutta										
20. Góra Cisowa										
21. Góra Grabarka										
22. Góra Królowej Bony										
23. Jarmark Żubra										
24. Klasztor Poddominikański										
25. Klasztor Pokamedulski										
26. Klasztor Karmelitów										
27. Kolejka wąskotorowa										
28. Kopalnia kredy										
29. Kościół św. Biskupa										
30. Kraina Otwartych Okiennic										
31. Łomżyński PK Doliny Narwi										
32. Meczet i zabytkowy mizar										
33. Meczet Kruszyniany										

Nazwa zasobu	Białowiecki Park Narodowy	Biebrzański Park Narodowy	Narwiański Park Narodowy	Podlaski Szlak Bociani	Góra Grabarka	Wigierski Park Narodowy	Festiwal Muzyki Cerkiewnej	Kopalnia kredy w Mielniku	Pałac Branickich	Ser koryciński
34. Muzeum Diecezjalne										
35. Muzeum Ikon										
36. Muzeum Kanału Augustowskiego										
37. Muzeum Kowalstwa i Ślusarstwa										
38. Muzeum Kultury Białoruskiej										
39. Muzeum Okręgowe										
40. Muzeum Oręża Polskiego										
41. Muzeum Podlaskie										
42. Muzeum Przyrody										
43. Muzeum Rolnictwa										
44. Muzeum Sztuki Drukarskiej										
45. Narwiański Park Narodowy										
46. OChK „Dolina Biebrzy”										
47. OChK „Dolina Narwi”										
48. OChK „Dolina Rospudy”										
49. OChK „Pojezierze Północnej Suwalszczyzny”										
50. OChK „Pojezierze Sejneńskie”										
51. Osada Jaćwiesko-Pruska										
52. Pacowa Chata										
53. Pałac Branickich										
54. Pałac Paców										
55. PK Puszczy Knyszyńskiej										
56. Park Megalitów										
57. Park Miniatur Zabytków Podlasia										
58. Podlaski Szlak Bociani										
59. Puszcza Augustowska										
60. Rezerwat „Cmentarzysko Jaćwingów”										
61. Rezerwat „Tobolinka”										
62. Rynek Kościuszki										
63. Sanktuarium Maryjne										
64. Ser Koryciński										
65. „Siabrouskaja Biasieda”										
66. Skansen architektury										
67. Skansen Fortyfikacji Prus Wschodnich										

Nazwa zasobu	Białowiecki Park Narodowy	Biebrzański Park Narodowy	Narwiański Park Narodowy	Podlaski Szlak Bociani	Góra Grabarka	Wigierski Park Narodowy	Festiwal Muzyki Cerkiewnej	Kopalnia kredy w Mielniku	Pałac Branickich	Ser koryciński
68. Skansen w Nowogrodzie										
69. Skansen w Puńsku										
70. Skansen w Studziwodach										
71. Sobór Św. Mikołaja										
72. Spotkania z Konopielką										
73. Stary Rynek										
74. Suwalski Park Krajobrazowy	Staba	Staba	Staba	Silna		Staba				
75. Synagoga Ciechanowiec										
76. Synagoga Tykocin			Staba	Silna						
77. Szkoła Ikonograficzna										
78. Szlak „Drzewo i sacrum”					Staba	Staba				
79. Szlak tatarski										
80. Święto Chleba, Mleka i Miodu										Staba
81. Święto Grzyba										
82. Święto Sztaşów										
83. Trójstyk granic										
84. Twierdza Ossowiec		Silna								
85. Uroczysko nad Rospudą										
86. Wigierski Park Narodowy	Staba	Staba	Staba	Silna		Brak relacji				
87. Wschodni Szlak Green Velo	Staba	Staba	Staba	Staba	Staba	Staba				
88. Zamek Tykocin										
89. Zespół Klasztorny										

 Silna

 Staba

 Brak relacji

Źródło: opracowanie własne

słabe relacje. Z kolei ser koryciński może być promowany i sprzedawany podczas festynów związanych z lokalną kulturą i zwyczajami – Święto Chleba, Mleka i Miodu, Jarmark Żubra.

Ocena oddziaływania zasobów na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej w województwie podlaskim

W przeważającej części analizowane zasoby nie mają istotnego wpływu na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej (tab. 9.42). W przypadku Pałacu Branickich nie stwierdzono jego oddziaływania na którykolwiek element lokalnej struktury. Podobny wniosek dotyczy sera korycińskiego, który jednak może wzmacniać lokalną przedsiębiorczość lub Góry Grabarki, która zapewne stymuluje społeczny ruch religijny. Niewiele większy wpływ wywiera Festiwal Muzyki Cerkiewnej, ale w jego przypadku wskazano bardzo pozytywną rolę w zakresie generowania aktywności społecznej. Festiwal jest bowiem wynikiem mobilizacji społecznej i nadal kształtuje działania społeczne wokół organizacji tego wydarzenia i coraz większej liczby imprez towarzyszących w różnych miejscach regionu Podlasia.

Kopalnia kredy w Mielniku tworzy korzystne warunki odnośnie lokalnej przedsiębiorczości, rynku pracy, infrastruktury technicznej i nowych inwestycji. Szczególnie w przypadku peryferyjnej lokalizacji Mielnika kopalnia jest ważnym podmiotem gospodarczym oferującym zatrudnienie, inwestującym w rozwój lokalny i tworzącym sieć powiązań pomiędzy innymi, na ogół drobnymi przedsiębiorstwami (transport, usługi, handel itp.). Jednakże trzeba uwzględnić przy tym negatywne oddziaływanie kopalni na środowisko przyrodnicze, związane z przekształceniem znacznej powierzchni terenu w formę nieużytku. Nie uzyskano informacji na temat ewentualnego zanieczyszczenia powietrza i wód gruntowych.

Pozostałe zasoby związane z ochroną cennych przyrodniczo obszarów oraz Podlaski Szlak Bociani mają korzystne oddziaływanie na lokalną strukturę społeczno-gospodarczą. Dotyczy to szczególnie, i z oczywistych powodów, jakości środowiska przyrodniczego. Pozytywne rezultaty oddziaływania zasobów odnoszą się także do przedsiębiorczości mieszkańców wynikającej z rozwoju handlu i usług, aktywności społecznej związanej z rozwojem instytucji wspierających lokalną kulturę i zwyczaje oraz do rozwoju infrastruktury technicznej warunkowanej względami ochrony środowiska. W przypadku Białowieskiego Parku Narodowego należy też oczekiwać rozwoju infrastruktury społecznej oraz poprawy na rynku pracy związanych z obsługą masowego ruchu turystycznego i działalnością licznych organizacji w otoczeniu parku. Negatywne oddziaływanie parków narodowych może wynikać z poważnych ograniczeń inwestycyjnych w działalności przemysłowej, budownictwa mieszkaniowego, a nawet niektórych kierunków produkcji rolniczej.

Wśród analizowanych elementów lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej najkorzystniejszy wpływ zasobów lokalnych dotyczy jakości środowiska przyrodniczego, aktywności społecznej i przedsiębiorczości. Są to główne składowe rozwoju lokalnego, dlatego należy przyjąć, że zasoby Podlasia spełniają ważne funkcje rozwojowe. Niestety badane zasoby nie mają widocznego wpływu na stabilizację bądź poprawę sytuacji demograficznej, która

Tabela. 9.42. Ocena oddziaływania zasobów na wybrane cechy lokalnej struktury społeczno-ekonomicznej

Nazwa zasobu	Białowiecki Park Narodowy	Biebrzański Park Narodowy	Narwiański Park Narodowy	Podlaski Szlak Bociani	Góra Grabarka	Wigierski Park Narodowy	Festiwal Muzyki Cerkiewnej	Kopalnia kredy w Mielniku	Patac Branickich	Ser koryciński
Bilans migracyjny	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Struktura demograficzna	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Poziom wykształcenia	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Przedsiębiorczość	+	+	+	+	+/-	+	+/-	+	+/-	+
Aktywność społeczna	+	+	+	++	+	+	++	+/-	+/-	+/-
Jakość środowiska	++	++	++	+	+/-	++	+/-	-	+/-	+/-
Dostępność komunikacyjna	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
Infrastruktura społeczna	+	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Infrastruktura techniczna	+	+	+	+/-	+/-	+	+/-	+	+/-	+/-
Rynek pracy	+	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+	+/-	+/-
Innowacyjność	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-	+/-
Inwestycje	-	-	-	+/-	+/-	-	+/-	+	+/-	+/-

++ bardzo pozytywna, + pozytywna, +/- obojętna, - negatywna, -- bardzo negatywna.

Źródło: opracowanie własne

w północno-wschodniej Polsce stwarza od dawna poważne problemy i wyzwania. Badane zasoby nie odgrywają też znaczącej roli w rozwoju innowacyjności, zaś w przypadku nowych inwestycji są raczej czynnikiem hamującym.

10. Uwarunkowania efektywnego wykorzystania zasobów lokalnych i przykłady nowych produktów lokalnych

Uwarunkowania efektywnego wykorzystania zasobów

Efektywne wykorzystanie zasobów lokalnych powinno prowadzić do osiągnięcia sukcesu gospodarczego w skali lokalnej, czyli do pomyślnego przebiegu zjawisk i procesów społeczno-ekonomicznych związanych z wykorzystaniem zasobu, który pobudzi lub wzmocni rozwój struktury przestrzennej jakiegoś obszaru. Jednakże, aby zasób lokalny był efektywnie wykorzystany w rozwoju lokalnym, powinny zostać spełnione określone warunki, które można podzielić na trzy grupy. Pierwszą z nich są uwarunkowania lokalizacyjne, które dotyczą przede wszystkim zasobów związanych z szeroko rozumianą turystyką i rekreacją. Wśród nich najważniejszą rolę odgrywa położenie w stosunku do ośrodków generujących masowy ruch turystyczny, dostępność komunikacyjna oraz atrakcyjność obszaru wyrażona liczebnością innych zasobów lokalnych podobnego charakteru. Drugą grupę tworzą czynniki społeczno-ekonomiczne związane między innymi z poziomem wykształcenia lokalnej społeczności, zasobami finansowymi samorządów, liczbą podmiotów gospodarczych lub z zaangażowaniem się mieszkańców, władz lokalnych i inwestorów w rozwój lokalny z uwzględnieniem określonego zasobu lub grupy zasobów. Z kolei czynniki techniczno-organizacyjne określają gotowość i przygotowanie jednostek terytorialnych do realizacji różnorodnych przedsięwzięć związanych z zasobem lokalnym. Do tej grupy należą: dobre wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną, aktualność dokumentów planistycznych, ulgi i ułatwienia dla inwestorów, promocja zasobów, itp.

Atrakcyjna lokalizacja, szczególnie w kontekście zasobów o charakterze turystycznym jest podstawowym warunkiem ich efektywnego zagospodarowania. Takim czynnikiem jest położenie w sąsiedztwie dużych ośrodków miejskich. Można założyć, że zasoby o mniejszym poziomie unikatowości, położone w sąsiedztwie dużego miasta i charakteryzujące się dobrą dostępnością komunikacyjną, będą miały wyższe walory użytkowe niż zasoby (teoretycznie) bardziej atrakcyjne, ale położone peryferyjnie w stosunku do ośrodków aglomeracyjnych. Obszary bogate w zasoby generujące ruch turystyczny i położone peryferyjnie powinny przygotować zróżnicowaną ofertę usług turystycznych umożliwiającą zatrzymanie turystów na możliwie długie czasy. Usługi powinny być dekoncentrowane tak, aby stosunkowo duża liczba lokalnej społeczności mogła być w nich zaangażowana. Ponadto należy wziąć pod uwagę różne potrzeby i wymagania usługobiorców. Oferta turystyczna powinna zatem odpowiadać różnym formom turystyki indywidualnej i zorganizowanej – od form aktywnych po edukacyjne i wypoczynkowe. Należy zadbać o elementy infrastruktury okołoturystycznej, które umożliwią uprawianie turystyki pieszej, rowerowej i konnej, a także zapewnią dostęp osobom niepełnosprawnym. Istotnym zagadnieniem jest koordynacja w zakresie planowania rozwoju turystyki. Organizacja ruchu turystycznego wymaga bowiem ścisłej współpracy lokalnych władz samorządowych z przedstawicielami przedsiębiorców turystycznych oraz instytucjami zarządzającymi obiektami kształtującymi atrakcyjność turystyczną (dyrekcje parków narodowych, organizatorzy imprez kulturalnych, muzea, itp.).

Czynniki społeczno-ekonomiczne, w tym aktywność mieszkańców i władz lokalnych oraz działania inwestorów, są w stanie zrekompensować, chociaż w części, niższe wartości użytkowe lub unikatowe określonego zasobu lokalnego. Dobrym tego przykładem jest wykorzystanie zasobu związanego z tradycjami ziołolecznictwa w miejscowości Koryciny, która leży z dala od uczęszczanych tras, na pograniczu województw podlaskiego i mazowieckiego. Zasobem lokalnym są przede wszystkim zioła i związane z nimi ziołolecznictwo, ale zasobem jest także człowiek, który podjął ryzyko inwestycyjne. Otóż, Ziołowy Zakątek, który w 2012 roku został uznany za Najlepszy Produkt Turystyczny jest rezultatem działań Mirosława Angielczyka, mieszkańca wsi Koryciny. Po ukończeniu studiów w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego zarejestrował działalność gospodarczą w rodzinnych Korycinach związaną z produkcją ziół. Dziś jest właścicielem firmy Dary Natury eksportującej zioła i gospodarstwa agroturystycznego Ziołowy Zakątek oferującego ścieżki edukacyjne, noclegi, usługi gastronomiczne, zakupy ziół i zwiedzanie ogrodu botanicznego z ponad 700 gatunkami ziół. Firma zatrudnia przede wszystkim mieszkańców okolicznych wiosek.

Na stronie internetowej firmy czytamy: ... *Ziołowy Zakątek oferuje swoim gościom obszerną bazę noclegową dla ponad 150 osób. Pokoje mieszczą się w zabytkowych wiejskich domach z połowy XIX wieku, przenoszonych z różnych miejscowości województwa podlaskiego. ... W Ziołowym Zakątku funkcjonuje także pracownia ceramiczna, oferująca tradycyjne wyroby rękodzielnicze oraz warsztaty. Naszym gościom proponujemy również kąpiele ziołowe, pomagające*

w naturalny sposób podreperować zdrowie. ... Na potrzeby restauracji w Ziołowym Zakątku prowadzony jest również ekologiczny warzywniak, gdzie warzywa uprawiane są w sposób organiczny, w oparciu o tradycyjne metody uprawy. ... Pokażna kolekcja Podlaskiego Ogrodu Botanicznego liczy ponad 1500 gatunków, położonych na obszarze 12 hektarów. ... Obecnie zajmujemy się również propagowaniem wiedzy zielarskiej, staramy się zachować wiedzę o tradycji i zwyczajach tej dziedziny oraz prowadzimy prace wdrożeniowe, przy realizacji których współpracujemy od początku z Zakładem Roślin Leczniczych SGGW w Warszawie (<https://ziolowyzakatek.pl/O-nas,38.html>). Opis ten najlepiej oddaje istotę i rolę czynnika ludzkiego w sposobie zagospodarowania zasobu lokalnego.

Aktywność gospodarcza mieszkańców – to przede wszystkim umiejętność kreowania nowych przedsięwzięć ekonomicznych, służących rozwojowi nowych funkcji gospodarczych. Szczególną rolę odgrywają w tym, tzw. lokalni liderzy, których działania gospodarcze stanowią często wzór do naśladowania dla innych mieszkańców wsi lub gminy. Ważną rolę rozwojową powinny odgrywać podmioty małe, które często podejmują ze sobą współpracę, tworząc swoistą sieć powiązań. Na obszarach zdominowanych przez duże przedsiębiorstwa lokalna przedsiębiorczość ma mniejsze możliwości rozwoju, podporządkowując się potrzebom podmiotu wiodącego.

Czynniki techniczno-organizacyjne odgrywają ważną rolę w pozyskiwaniu nowych inwestycji i promocji zasobów. Ich niski poziom zaawansowania praktycznie uniemożliwia efektywne zagospodarowanie zasobów lokalnych. Można wskazać trzy podstawowe grupy tych czynników: wyposażenie w infrastrukturę, aktualność dokumentów planistycznych (w tym głównie lokalnego planu przestrzennego zagospodarowania) oraz sprawność i aktywność zarządzania gminą. Wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną stanowi bazę dla wszelkiego rozwoju. Natomiast aktualne dokumenty planistyczne są podstawą każdej inwestycji (produkcyjnej, usługowej, handlowej, mieszkaniowej itp.). Pokrycie gminy planami zagospodarowania przestrzennego ułatwia realizację inwestycji, skraca ich czas i kształtuje ład przestrzenny. Plan zagospodarowania przestrzennego daje też inwestorom gwarancję co do przyszłych kierunków rozwoju i miejsc inwestycji na terenie gminy. Sprawność i aktywność lokalnych „przywódców” przejawia się w umiejętności pozyskiwania środków finansowych i ich właściwego wykorzystania, przychylność dla inwestorów i umiejętność negocjacji, sprawności zarządzania, umiejętności promocji gminy i podejmowania działań marketingowych. Wynika z tego, że reprezentanci władz lokalnych powinni być nowoczesnymi menedżerami.

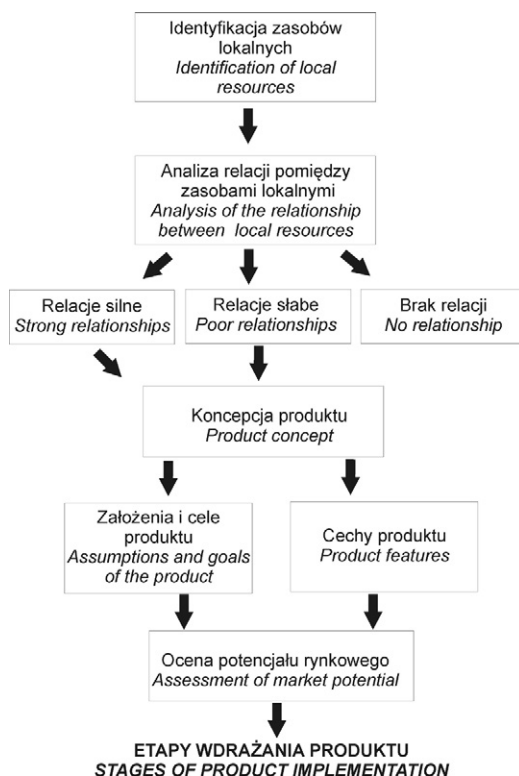
Analiza relacji pomiędzy zasobami lokalnymi

Wykorzystanie zasobów lokalnych i kształtowanie relacji pomiędzy nimi może być podstawą do tworzenia nowych produktów lokalnych. Przy czym nowy

produkt powinien być rozumiany bardzo szeroko; może nim być wytwór materialny, usługa, instytucja, itp. Może to być zarówno nowy i zupełnie oryginalny produkt, jak i udoskonalony lub zmieniony dotychczas istniejący.

Etapy planowania i kształtowania nowych produktów są przedmiotem odrębnych badań w ekonomii, zarządzaniu lub socjologii (Sosnowska 2000; Michalski 2003). Wyodrębnia się w nich: generowanie pomysłów i ich selekcję, analizę ekonomiczną i marketingową, tworzenie produktu, a następnie jego testowanie i komercjalizację. Jest to zatem długi i skomplikowany proces, który rozpoczyna idea produktu, a kończy jego praktyczne wdrażanie. W niniejszym opracowaniu ograniczymy się wyłącznie do omówienia kilku przykładów nowych produktów, które mogą bazować na zidentyfikowanych zasobach lokalnych.

Propozycja nowych produktów lokalnych została wykonana na podstawie analizy powiązań pomiędzy zasobami (tab. 10.1). Przy tym analiza powiązań ma wyłącznie autorski charakter, czyli wynika z wiedzy i doświadczenia autora. Osobno w każdym regionie dokonano autorskiej oceny powiązań pomiędzy zasobami wykorzystując do tego celu matrycę analizy wielokryterialnej (ryc. 10.1). Każdy z zasobów został poddany ocenie punktowej wyrażającej siłę

Ryc. 10.2. Schemat planowania produktu opartego na zasobach lokalnych
Fig. 10.2. Planning scheme of the product based on local resources

Tabela 10.1. Przykłady powiązań pomiędzy analizowanymi zasobami w województwach: lubelskim, podkarpackim i podlaskim

Powiązane zasoby	Charakter powiązań
Województwo lubelskie	
Aeroklub Zamojski – Szkoła Orłąt	Możliwa współpraca w zakresie lotnictwa i szkolenia pilotów
Akademia filmowa Zwierzyniec – Festiwal „Dwa brzegi”	Podobne tematycznie przedsięwzięcia promujące sztukę filmową
Borówka – Malinowa Wieś – Potencjał rolniczy – Tytoń – Uprawa truskawki – Ziota	Zasoby bazujące na tradycjach wyspecjalizowanych upraw roślinnych
Cebularz lubelski – Śliwka nałęczowska – Ziota	Produkty spożywcze charakterystyczne dla regionu Lubelszczyzny
Ceramika Łązek – Garncarstwo Bęczyn	Pokrewne produkty i umiejętności rzemieślnicze
Dom Cadyka Kock – Synagoga Szczepreszyn – Uczelnia Mędrców	Zabytki związane z judaizmem i kulturą żydowską
Festiwal „Dwa brzegi” – Kazimierz Dolny – Lato teatralne Zamość	Cykliczne wydarzenia kulturalne o podobnym charakterze odbywające się w ośrodkach koncentrujących imprezy z zakresu kultury i sztuki
Festiwal Eurofolk – Festiwal kapel i śpiewaków – Zamość – Kazimierz Dolny	Cykliczne wydarzenia związane z kulturą ludową odbywające się w ośrodkach koncentrujących imprezy z zakresu kultury i sztuki
Festiwal „konfrontacje teatralne – Lato Teatralne – Zamość	Cykliczne wydarzenia teatralne
Kazimierz Dolny – Ruiny Esterki	Zabytkowe budowle zlokalizowane w sąsiedztwie
Koniki Polskie – Rostoczański Park Narodowy	Zwierzęta stanowiące „wizytówkę” parku narodowego
Koniki Polskie – Janów Podlaski	Możliwości współpracy w zakresie jeździectwa, turystyki jeździeckiej i hodowli konia
Muzeum Bełżec – Muzeum Majdanek – Obóz Sobibór	Miejsca męczeństwa ludności podczas II wojny światowej
Owadolandia – Park zwierząt	Atrakcje turystyczne związane z fauną zgromadzone w jednej miejscowości (Wojciechów)
Pałac Czartoryskich Puławy – Pałac Czartoryskich Lublin – Pałac Lubomirskich – Zamek w Lublinie	Zabytki pałacowe położone w zasięgu krótkiej podróży
Poleski Park Narodowy – Rostoczański Park Narodowy	Parki narodowe na terenie woj. lubelskiego o wspólnych zadaniach i celach działania
Poleski Park Narodowy – Żółw błotny	Gatunek endemiczny występujący na terenie parku narodowego
Rostoczański Park Narodowy – Rezerwat Łabunie – Rezerwat „Szumy nad Tanwią”	Rezerваты przyrodnicze w obrębie parku narodowego
Suseł peretkowy – żółw błotny	Rzadkie zwierzęta występujące wyłącznie na Lubelszczyźnie

Powiązane zasoby	Charakter powiązań
Województwo podlaskie	
Biała Synagoga – Synagoga Ciechanowiec – Synagoga Tykocin	Zabytki judaizmu i kultury żydowskiej
Białowiecki Park Narodowy – Narwiański Park Narodowy – OCK „Dolina Biebrzy” – OCK „Dolina Biebrzy” – OCK „Dolina Narwi” – OCK „Pojezierze Północnej Suwalszczyzny” – OCK „Pojezierze Sejneńskie” – Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej – Puszcza Augustowska – Suwalski Park Krajobrazowy – Wigierski Park Narodowy – Łomżyński Park Krajobrazowy „Doliny Narwi”	Obszary chronione na terenie Podlasia o wspólnych zadaniach i celach działania
Biebrzański Park Narodowy – Twierdza Ossowiec	Fortyfikacja stanowiąca jeden z walorów turystycznych parku narodowego
Carskie forty – Skansen Fortyfikacji Prus Wschodnich	Podobne tematycznie zasoby materialne
Cerkiew Preczysieńska – Cerkiew Woskriesieńska – Góra Grabarka – Szkoła Ikonograficzna	Zasoby reprezentujące religię i kulturę prawosławną
Cerkiew św. Michała – Cerkiew Woskriesieńska – Góra Grabarka – Szkoła Ikonograficzna	Zasoby reprezentujące religię i kulturę prawosławną
Cerkiew św. Mikołaja – Góra Grabarka – Skansen architektury	Zasoby reprezentujące religię i kulturę prawosławną
Cerkiew Podwyższenia Krzyża Pańskiego – Góra Grabarka	Zasoby reprezentujące religię i kulturę prawosławną
Góra Królowej Bony – Łomżyński Park Krajobrazowy „Doliny Narwi”	Walory krajobrazowe i przyrodnicze skoncentrowane na określonym obszarze
Klasztor Pokamedulski – Wigierski Park Narodowy	Zasoby reprezentujące różne kategorie zgromadzone na określonym obszarze
Łomżyński Park Krajobrazowy – Narwiański Park Narodowy – OCK „Dolina Narwi”	Obszary chronione o podobnych celach działalności związane z doliną rzeki Narew
Meczet i zabytkowy Mizar – Meczet Kruszyniany – Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej – Szlak tatarski	Zespół zasobów związanych z kulturą i religią tatarską w obrębie obszaru chronionej przyrody i krajobrazu
Muzeum Ikon – Muzeum Kultury Białoruskiej	Obiekty muzealne o podobnej tematyce działalności związanej z kulturą białoruską
Muzeum Przyrody – Narwiański Park Narodowy – OCK „Dolina Narwi” – OCK „Dolina Biebrzy”	Obszary chronione i obiekty związane z ochroną przyrody w dolinach rzek Narew i Biebrza
OCK Pojezierze Sejneńskie – Osada Jaćwiesko-Pruska	Obiekt turystyczny na terenie obszaru chronionego krajobrazu
Park Krajobrazowy Puszczy Knyszyńskiej – Park Megalitów	Obiekt turystyczny na terenie obszaru chronionego krajobrazu
Skansen architektury – Skansen w Nowogrodzie – Skansen w Puńsku – Skansen w Studziwodach – Muzeum Rolnictwa	Obiekty wiejskiej kultury materialnej o analogicznych celach działania
Święto Chleba, Mleka i Miodu – Święto Grzyba	Wydarzenia o podobnym charakterze związane z produkcją żywności w regionie

Powiązane zasoby	Charakter powiązań
Województwo podkarpackie	
Bieszczadzki Park Narodowy – Bieszczadzka Kolejka Leśna	Atrakcja turystyczna zlokalizowana na terenie parku narodowego
Bieszczadzki Park Narodowy – Magurski Park Narodowy	Parki narodowe na terenie województwa podkarpackiego o wspólnych zadaniach i celach działania
Centrum Dziedzictwa Szkła – Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa	Instytucje o podobnych zadaniach i celach działalności
Cerkiew Chotynec – Cerkiew Posada Rybatycka – Cerkiew Radruska – Cerkiew Smolnik – Cerkiew Ulucz	Sieć obiektów architektury drewnianej związanych z kultem religijnym
Gaz ziemny – Muzeum Przemysłu Naftowego i Gazownictwa – Ropa naftowa	Surowce naturalne o zbliżonym kierunku wykorzystania i obiekt muzealny związany z historią ich wydobycia
Jarmark Ikon – Muzeum Ikon	Wydarzenie i obiekt związane z obrazami sakralnymi powstałymi w kręgu kultury bizantyjskiej
Jezioro Solińskie – Rezerwat „Sine Wiry” – Uzdrowiska	Atrakcyjne obiekty turystyczne i rekreacyjne będące w kręgu zainteresowania kuracjuszy uzdrowisk
Klasztor Ojców Bernardynów – Pałac Sieniawa	Obiekty o podobnych walorach architektonicznych
Linia Mołotowa – Schron kolejowy – Twierdza Przemysł	Obiekty architektoniczne i miejsca historyczne związane z działaniami militarnymi
Park Etnograficzny – Skansen w Sanoku	Obiekty wiejskiej kultury materialnej o analogicznych celach działania
Podziemia Przemysła – Twierdza Przemysł	Obiekty architektoniczne i miejsca historyczne zlokalizowane w Przemysłu
Produkty żywnościowe – walory agroekologiczne	Walory kształtujące różnorodność produkcji roślinnej wykorzystywanej do wytwarzania regionalnych produktów żywnościowych

Źródło: opracowanie własne

jego relacji z każdym z osobna zasobem w regionie. Wykorzystano trzystopniową skalę, w której 0 oznacza neutralność (brak relacji), 1 – słabe relacje, 2 – silne relacje umożliwiające efekt synergii.

Należy podkreślić, że jest to wyłącznie autorska ocena relacji pomiędzy zasobami, która pokazuje jeden z możliwych sposobów dochodzenia do nowych produktów lokalnych lub regionalnych. Metoda wymaga dużych nakładów pracy, dlatego też w związku z ograniczeniami materialnymi i czasowymi została zastosowana tylko przez autora tego opracowania. Wykonanie analogicznego zadania przez kilku ekspertów i uśrednienie rezultatów oceny, umożliwi uzyskanie bardziej obiektywnych wyników. Warto też wyjść poza granice regionu i wskazać relacje pomiędzy wszystkimi zidentyfikowanymi zasobami. Można bowiem oczekiwać synergii, w której granice administracyjne nie odgrywają istotnej roli.

W sumie przeanalizowano 8147 powiązań pomiędzy parami zasobów lokalnych, z czego w woj. lubelskim było ich 2278, woj. podlaskim – 3916, zaś w woj. podkarpackim – 1953. Wskazano przy tym 149 silne relacje (lubelskie – 46, podlaskie – 79, podkarpackie – 24), 947 słabych relacji (lubelskie – 158, podlaskie – 515, podkarpackie – 274), a w 7051 przypadkach stwierdzono ich brak (lubelskie – 2074, podlaskie – 3322, podkarpackie – 1655).

Najważniejszą rolę w planowaniu nowych produktów powinny odgrywać zasoby charakteryzujące się silnymi wzajemnymi powiązaniem. W wielu przypadkach powiązania takie dotyczą więcej niż dwóch zasobów, tworząc kilkuelementowe zespoły powiązań. Przy tym można wskazać zasoby bazowe, które stanowią podstawę proponowanego produktu i zasoby uzupełniające, które wzmocnią wartości użyteczne produktu poprzez zwiększenie jego różnorodności, atrakcyjności, zasięgu oddziaływania, itp.

Kształtowanie nowych produktów wymaga z jednej strony kreatywności, z drugiej zaś strony rozpoznania praktycznych możliwości wykorzystania produktu. Planowanie produktu powinno składać się z kilku etapów, począwszy od rozpoznania zasobów lokalnych na określonym obszarze, przez opracowanie koncepcji produktu wykorzystującego wskazane zasoby, po próbę oceny potencjału rynkowego dla produktu (ryc. 10.2). Kolejne kroki związane z praktycznym wykorzystaniem produktu są odrębnym zagadnieniem wymagającym opracowania strategii i planu wdrażania, zgromadzenia odpowiednich środków finansowych, podziału zadań i innych działań.

Przykłady produktów lokalnych

Poniżej przedstawiono przykłady koncepcji czterech produktów, w których wykorzystano analizowane zasoby lokalne i ocenione relacje pomiędzy nimi. Są to tylko wstępne idee nowych produktów, które wskazują na różnorodność i bogactwo rozwiązań opartych na zasobach lokalnych. Wynika z nich podstawowy wniosek, że wykorzystanie relacji pomiędzy zasobami może generować nową jakość i zwiększać użyteczność zasobów.

Produkt 1. Lubelskie produkty roślinne – Lubelska Spizarnia

Nazwa produktu	Lubelskie produkty roślinne – „Lubelska Spizarnia”
Zasoby bazowe	Borówka, Malinowa Wieś, uprawa truskawki, zioła
Zasoby uzupełniające	Potencjał rolniczy, potencjał akademicki, „Cebularz lubelski, śliwka nałęczowska
Podstawowe cele i założenia	Celem produktu jest stworzenie nowej marki dla roślinnych produktów żywnościowych Lubelszczyzny – pod nazwą „Lubelska Spizarnia” - wykorzystywanych w gospodarstwach domowych. Marka ma promować przetworzone produkty roślinne bazujące na owocach, warzywach i ziołach oraz kształtować i wspomagać działalność gospodarstw rolnych wyspecjalizowanych w roślinnej produkcji ekologicznej. „Lubelska Spizarnia” ma być znakiem/marką gwarantującym dobrej jakości krajowe produkty żywnościowe o wysokich walorach smakowych i czystości.
Opis produktu i oczekiwanych rezultatów	Region od dawna jest znany z intensywnej produkcji owoców, warzyw i ziół, czemu sprzyjają dobre warunki agroekologiczne i wieloletnie tradycje różnorodnych upraw roślinnych. Aktywnie działają firmy związane z przetwórstwem i produkcją bazującą na produktach roślinnych. Ponadto region posiada znaczny potencjał naukowo-badawczy (w tym przede wszystkim związany z Instytutem Upraw i Nawożenia Gleb w Puławach oraz Uniwersytetem Przyrodniczym powstałym na bazie Akademii Rolniczej w Lublinie), który może wspierać proponowany produkt, poprzez nowoczesne i innowacyjne rozwiązania w zakresie przetwórstwa produktów roślinnych oraz ich promocję. Produkt ma być marką, pod którą skoncentruje się działalność rolników-producentów surowców roślinnych oraz przetwórców i dystrybutorów żywności wytworzonej na bazie specyficznych produktów roślinnych. Konieczne jest zatem wsparcie tych podmiotów w poszerzaniu i rozwijaniu działalności gospodarczej. Stworzenie marki „Lubelska Spizarnia” będzie wymagało również powstania obsługi doradczej i prawnej, która ułatwi działalność producentom, przetwórcom i dystrybutorom wytwarzanych produktów żywnościowych (przetworzonych i nieprzetworzonych). Wdrożony produkt pobudzi lokalny i regionalny rynek przedsiębiorstw związanych z przetwórstwem żywności.
Potencjał rynkowy	Produkt odpowiada na potrzeby szerokiej grupy klientów w kraju i za granicą. Z uwagi na jego powszechną dostępność i masowego odbiorcę oraz możliwość generowania działalności gospodarczej jego potencjał rynkowy należy ocenić wysoko.
Inne	Wdrożenie produktu jest czasochłonne i wymaga intensywnych działań oraz współpracy różnych instytucji regionalnych.

Produkt 2. Centrum Edukacji Artystycznej w Kazimierzu Dolnym

Nazwa produktu	Centrum Edukacji Artystycznej w Kazimierzu Dolnym
Zasoby bazowe	Festiwal „Dwa brzegi”, Kazimierz Dolny
Zasoby uzupełniające	Festiwal „Konfrontacje Teatralne”, potencjał akademicki, Zamość
Podstawowe cele i założenia	Celem produktu jest budowa kompleksowego działania wspierającego edukację artystyczną w wersji amatorskiej i profesjonalnej. Centrum Edukacji Artystycznej ma być lokalną instytucją organizującą kształcenie artystyczne w zakresie filmu, teatru, malarstwa i innych sztuk plastycznych na różnych poziomach zaawansowania. Kształcenie powinno dotyczyć różnych grup wiekowych i osób o różnorodnym zaawansowaniu artystycznym.
Opis produktu i oczekiwanych rezultatów	Kazimierz Dolny jest od dawna miejscem festiwalu, wystaw i spotkań ludzi związanych profesjonalnie lub z zamiłowaniem ze sztuką piękną. Rynek i jego okolice pełne są galerii i wystaw malarskich. Zachowana architektura miasta jest tematem dla malarzy, grafików i rysowników. Mając to na uwadze można zaproponować zinstytucjonalizowanie i rozwój usługi polegającej na edukacji artystycznej, w której uczestniczą osoby o różnym zaawansowaniu artystycznym. Centrum Edukacji Artystycznej byłoby organizatorem warsztatów, szkół i innych form spotkań przygotowanych dla różnych odbiorców: od młodzieży szkolnej, kuracjuszy w uzdrowisku Nałęczów, przez pasjonatów po studentów szkół artystycznych. Zakres tematyczny powinien obejmować przede wszystkim różne kategorie sztuki filmowej i sztuk plastycznych oraz pochodnych. Centrum nie będzie miało charakteru szkoły artystycznej, lecz instytucji społecznej wykorzystującej potencjał Kazimierza Dolnego i aktywizującej relacje pomiędzy artystami a osobami zainteresowanymi pogłębieniem wiedzy i umiejętności w zakresie kultury i sztuki. Należy przy tym stworzyć relacje partnerskie i podjąć współpracę z podobnymi instytucjami w Lublinie i Zamościu, co może poszerzyć ofertę i zwiększyć grono osób nią zainteresowanych.
Potencjał rynkowy	Produkt skierowany do szerokiego grona odbiorców i wykorzystujący potencjał miejsca. Sąsiedztwo dużych ośrodków (Lublin, Warszawa) dysponujących dużym potencjałem kulturowym oraz zainteresowanych odbiorców usługi gwarantują powodzenie przedsięwzięcia.
Inne	Produkt wymaga promocji, marketingowego wsparcia oraz uszczegółowienia jego koncepcji.

Produkt 3. Podlaska Edukacja Przyrodniczo-Kulturowa

Nazwa produktu	Podlaska Edukacja Przyrodniczo-Kulturowa
Zasoby bazowe	Zespół Parków Narodowych, Zespół cerkwi, Góra Grabarka, Kraina Otwartych Okiennic, Zespół Parków Krajobrazowych, meczety w Kruszynianach i Bohonikach, Zespół Muzeów
Zasoby uzupełniające	Kolejka wąskotorowa, klasztor pokamedulski, skanseny
Podstawowe cele i założenia	<p>Celem produktu jest budowa nowoczesnej sieci edukacyjnej bazującej na zasobach przyrodniczych i kulturowych regionu. Bogactwo zasobów przyrodniczych i różnorodność elementów kulturowych umożliwiają realizację praktycznych zajęć dydaktycznych w postaci „zielonych szkół” i podobnych form edukacyjnych dla młodzieży szkolnej. Zajęcia powinny obejmować okres od 3 do 5 dni, co pozwoli na bogate i kompleksowe wykorzystanie oferty. Powstała baza edukacyjna może być również wykorzystywana dla pogłębionych studiów na poziomie wyższym. Produkt wymaga konsolidacji różnego typu zasobów i przygotowania spójnej i dobrze rozpowszechnionej oferty w postaci broszur informacyjnych i informacji internetowej.</p>
Opis produktu i oczekiwanych rezultatów	<p>Podlasie jest miejscem nagromadzenia niepowtarzalnych zasobów przyrodniczych i kulturowych. Przykładem mogą służyć: flora i fauna bagien biebrzańskich, Puszcza Białowieska – ostoja żubra, krajobraz polodowcowy pojezierza suwalskiego, zabytki kultury tatarskiej i prawosławnej, litewskiej i białoruskiej, Kanał Augustowski z urządzeniami inżynierii wodnej, itp. Stanowią one dobrą podstawę do realizacji praktycznych (terenowych) zajęć edukacyjnych z młodzieżą szkolną, w zakresie różnych przedmiotów nauczania, w tym historii, geografii, biologii oraz zagadnień technicznych (dla szkół zawodowych). Produkt powinien być ofertą regionu, w postaci zorganizowanej oferty edukacyjnej w zakresie kilku zagadnień przedmiotowych uwzględniających wykorzystanie kilku zasobów. Na przykład jedna z ofert może umożliwiać realizację zajęć dydaktycznych z zakresu form ochrony przyrody, rozpoznawania różnych kompleksów roślinnych i zapoznania się z formami ostatniego zlodowacenia. Oferta powinna być tak skonstruowana, aby umożliwić autorski wybór zasobów przydatnych w zajęciach dydaktycznych. Innymi słowy oferta powinna być elastyczna i interaktywna. W tym celu należy opracować odpowiednie broszury informacyjne oraz przygotować stronę internetową umożliwiającą interaktywność w wyborze tematu zajęć i odpowiadających mu zasobów.</p> <p>Proponowany produkt upowszechni wiedzę na temat zasobów Podlasia, zwiększy poziom powiązań pomiędzy zasobami oraz spowoduje powstanie nowych miejsc na rynku pracy. Do obsługi produktu wymagany będzie zespół ludzi, który w zależności od potrzeb i rozwoju produktu będzie angażował dodatkowych pracowników (przewodnicy, edukatorzy, organizatorzy techniczni, itp.). Produkt przyczyni się także do rozwoju podmiotów oferujących usługi noclegowe i gastronomiczne.</p>

Potencjał rynkowy	Produkt skierowany jest do szkół podstawowych i średnich, a także uczelni wyższych z całego kraju. Można oczekiwać, że szczególne zainteresowanie produktem będzie ze szkół zlokalizowanych w dużych ośrodkach miejskich (Warszawa, Trójmiasto, Łódź, Lublin, Białystok).
Inne	Wdrożenie produktu wymaga współpracy pomiędzy instytucjami związanymi z określonymi zasobami (np. parki narodowe, urzędy gminne, organizacje agroturystyczne, itp.), które powinny stworzyć sieć powiązań. Konieczna jest także promocja produktu, w tym przygotowanie interaktywnej strony internetowej umożliwiającej tematyczne zaplanowanie zajęć.

Produkt 4. Nałęczowskie Centrum Zdrowia i Rekreacji Senioralnej

Nazwa produktu	Nałęczowskie Centrum Zdrowia i Rekreacji Senioralnej
Zasoby bazowe	Wody mineralne, potencjał akademicki, ziola
Zasoby uzupełniające	Kazimierz Dolny, potencjał rolniczy
Podstawowe cele i założenia	Celem produktu jest budowa nowoczesnych usług rekreacyjno-turystycznych dla osób starszych w połączeniu z możliwościami leczniczymi uzdrowiska w Nałęczowie. Produkt polega na przygotowaniu oferty kompleksowych działań związanych z rekreacją, zabiegami SPA, kosmetyką i chirurgią plastyczną. Potencjał uzdrowiskowy Nałęczowa jest powszechnie znany i doceniany. Na jego bazie możliwe jest stworzenie szerokiej oferty usługowej dla osób chcących łączyć rekreację z poprawą zdrowia i wyglądu. Produkt stanowi unikatową ofertę w skali międzynarodowej. i jest związany z tzw. <i>silver economy</i> .
Opis produktu i oczekiwanych rezultatów	W produkcie wykorzystywane powinny być zarówno zasoby instytucjonalne i kompetencyjne (instytucje medyczne, wykształceni lekarze i personel pomocniczy, potencjał ośrodka akademickiego w Lublinie), a także zasoby lokalnych złóż (wody mineralne) w Nałęczowie i sąsiedztwie (Celejów) oraz zasoby turystyczne (Kazimierz Dolny, dolina Wisły, wąwozy lessowe, itp.). Produkt powinien być skierowany przede wszystkim do dwóch grup: 1) osób chcących zamieszkać na stałe w ośrodkach przeznaczonych dla seniorów oraz 2) osób (z kraju i zagranicy) chcących spędzić kilkudniowy lub dłuższy pobyt w celu poprawy zdrowia i odpoczynku. Obydwie grupy wykorzystają w równym stopniu potencjał zdrowotny i turystyczny Nałęczowa i okolic. Dodatkowym atutem jest rozwój usług kosmetycznych i chirurgii plastycznej skierowanych do osób pragnących poprawić swój wygląd. Ośrodek powinien w tym celu wykorzystać potencjał naukowo-badawczy Lublina kształcącego lekarzy specjalistów, ale także wytwarzającego nowe produkty kosmetyczne na bazie ziół i innych zasobów naturalnych. Rezultatem stworzenia takiej usługi będzie rozwój hotelarstwa, handlu i gastronomii oraz promocja Nałęczowa na rynku europejskim.

Potencjał rynkowy	Produkt odpowiada na potrzeby seniorów, którzy wymagają opieki oraz osób poszukujących miejsca odnowy, zabiegów SPA, kosmetycznych, a także chirurgicznych. Wzrasta zainteresowanie zabiegami odnowy i poprawą wyglądu; coraz większa jest grupa osób które stać na takie zabiegi. Zwiększa się także popyt na miejsca w ośrodkach przeznaczonych dla seniorów. Nałęczów, ze względu na uzdrowiskowy charakter i dogodne położenie w sąsiedztwie dużych miast ma niepowtarzalną szansę przygotowania oferty przede wszystkim dla seniorów z zasobnym portfelem.
Inne	Ważnym uwarunkowaniem wdrożenia produktu jest wykorzystanie dotychczasowego potencjału Nałęczowa w połączeniu z nowoczesnymi możliwościami srebrnej gospodarki oraz potencjałem naukowo-badawczym Lublina i zasobów lokalnych regionu.

11. Zakończenie

Zasoby lokalne mają bardzo szeroką konotację, a samo pojęcie „zasoby lokalne” przybiera bardzo zróżnicowany zakres przedmiotowy i jest szeroko interpretowane. Stwarza to określone problemy w identyfikowaniu zasobów, które w zależności od badacza mogą obejmować różne zbiory elementów kształtujących potencjał wewnętrzny na określonym terytorium. W tym opracowaniu przyjęto, że zasoby lokalne są niepowtarzalnymi i użytecznymi cechami, czynnikami i zjawiskami na określonym terytorium, kształtującymi jego wewnętrzny potencjał do rozwoju społecznego i gospodarczego. Są to zatem składniki stwarzające możliwości generowania impulsów rozwojowych na określonym terytorium.

Zasoby lokalne mogą mieć charakter materialny lub niematerialny. W przypadku zasobów materialnych mamy do czynienia z elementami naturalnymi powstałymi niezależnie od człowieka i antropogenicznymi, czyli wytworzonymi w wyniku działalności ludzkiej. W pierwszej grupie zasobów można wyróżnić: surowce, przyrodnicze walory produkcyjne, walory przyrodnicze kształtujące atrakcyjność turystyczną oraz inne zasoby z tej grupy, ale nie objęte wcześniej wymienionymi rodzajami. Natomiast wśród zasobów antropogenicznych są: wyroby i produkty, budowle i formy architektoniczne, miejsca historyczne i inne zasoby, podobnie jak w przypadku zasobów naturalnych, nie uwzględnione w trzech pierwszych rodzajach. W kategorii zasobów niematerialnych wyróżniamy zasoby społeczne związane ze szczególnymi cechami mieszkańców oraz zasoby kulturowe wynikające ze specyficznych cech kulturowych analizowanych obszarów. W przypadku pierwszej grupy wyróżniono: wiedzę, specyficzne umiejętności, aktywność mieszkańców i inne niesklasyfikowane zasoby społeczne. Natomiast wśród zasobów kulturowych znalazły się: zwyczaje i tradycje, wydarzenia kulturalne, osobowości oraz inne zasoby związane z lokalną kulturą.

Wśród zidentyfikowanych zasobów, które nie wyczerpują oczywiście wszystkich możliwych zasobów, liczniejszą grupę stanowią zasoby materialne. Należy podkreślić, że identyfikacja zasobów materialnych jest dużo łatwiejsza niż zasobów niematerialnych. W przypadku drugiej kategorii źródła informacji są bardzo ograniczone, wiele też zależy od indywidualnej wiedzy i interpretacji

badacza. Prawie wszystkie zidentyfikowane zasoby są „aktywne” czyli w mniejszym lub większym stopniu tworzą lub wzmacniają lokalny rozwój. Grupa zasobów „uśpionych” jest niewielka.

Generalnie wśród rodzajów zasobów dominują budowle i formy architektoniczne, walory kształtujące atrakcyjność turystyczną oraz zwyczaje i tradycje. Liczebność zasobów w poszczególnych kategoriach i rodzajach jest zróżnicowana w zależności od regionu. Należy dodać, że duża część zasobów ma charakter mieszany, to znaczy reprezentują one różne rodzaje, rzadziej kategorie zasobów. Ma to korzystne znaczenie w przypadku tworzenia nowych produktów lokalnych wykorzystujących kilka zasobów, ale także różne ich cechy. Mieszany charakter zasobów jest też korzystny ze względu na możliwość ich wykorzystania przez różne grupy odbiorców.

Natomiast w zakresie cechy lokalizacyjnej można mówić o ich umiarkowanej koncentracji. To znaczy, zasoby koncentrują się w rejonach o znanych od dawna wysokich walorach turystycznych oraz w większych ośrodkach miejskich. Na innych obszarach zasoby mają charakter rozproszony. Jest to wyraźnie związane z charakterystyką większości zasobów, które są silnie powiązane z usługami turystycznymi i rekreacją. Wśród innych zasobów niewiele jest takich, które mają związki z produkcją i przemysłem, innymi usługami lub wyłącznie z kulturą. Zasoby zlokalizowane w miejscach ich koncentracji mają generalnie wyższy poziom użyteczności. Wynika to zarówno z faktu, że skupienia zasobów występują w znanych i dużych miejscowościach oraz bezpośrednio sąsiedztwo zasobów generuje wartość dodaną i wystąpienie efektu skali. Natomiast zasoby z pojedynczych lokalizacji wykazują niższe wartości praktyczne; część z nich może pozostawać też w tzw. uśpieniu.

Badanie unikatowości i użyteczności zasobów wymaga dokładnego zdefiniowania tych pojęć, aby ich interpretacja przez uczestniczących w badaniu ekspertów była jednoznaczna. W tym opracowaniu pod pojęciem unikatowości rozumiano niepowtarzalność zasobu, która sprawia, że jest on jedyny w swoim rodzaju i przypisany do określonego miejsca. Natomiast użyteczność zdefiniowano, jako użyteczność zasobu do kształtowania społeczno-gospodarczego rozwoju lokalnego. Interpretacja tych pojęć przez ekspertów uczestniczących w badaniu była jednak niejednoznaczna. Tym niemniej liczba uczestniczących w badaniu (czterech ekspertów w regionie) i fakt uśrednienia wartości oceny sprawiają, że ostateczna ocena unikatowości i użyteczności jest w niewielkim stopniu „skażona” indywidualną interpretacją tych pojęć.

W badaniu stwierdzono większy poziom unikatowości zasobów niż użyteczności. Stosunkowo dużo zasobów, bez względu na analizowany region, ma przeciętne oceny unikatowości, mniej jest zasobów, w przypadku których cecha ta została oceniona nisko. Jeśli zaś chodzi o zasoby o wysokich walorach unikatowości, to stwierdzono ich podobną liczbę (12-14) we wszystkich województwach. W przypadku użyteczności zasobów eksperci wskazali ich największą liczbę w zakresie ocen przeciętnych, ale także dużą grupę z ocenami niskimi. Z kolei wysokie wartości potencjału rozwojowego uzyskało po kilka

zasobów w regionie, które od dawna są już „stymulatorami” rozwoju lokalnego i regionalnego.

Zasięg przestrzenny oddziaływania zasobów jest zazwyczaj bardzo ograniczony. Tylko zasoby o wysokich walorach użyteczności, którym często towarzyszy też wysoka ocena unikatowości mają szerszy zasięg oddziaływania, czyli można je nazwać zasobami regionalnymi. Jednakże warto przeprowadzić też badania zasobów lokalnych w ujęciu mniejszych jednostek terytorialnych niż województwo, takich jak powiaty lub gminy. Pozwoli to na bardziej szczegółowe identyfikacje zasobów oraz wskazanie na tej podstawie specjalności jednostek terytorialnych. Trzeba założyć, że skala aktualnego badania uniemożliwiła identyfikację specyficznych zasobów jednostek terytorialnych. Z drugiej strony warto jednak zauważyć, że zasoby wymykają się często z ujęć terytorialnych i mogą obejmować swoim zasięgiem kilka gmin, a nawet regionów.

Wykorzystanie zasobów lokalnych i kształtowanie relacji pomiędzy nimi może być podstawą do tworzenia nowych produktów lokalnych. Produkty takie zwiększą wartości użyteczne pojedynczych zasobów i stworzą warunki do rozwoju lokalnego w oparciu o takie zasoby. Jak stwierdzono już wcześniej zidentyfikowane zasoby lokalne mają silne związki z turystyką i rekreacją, tzn. stwarzają przede wszystkim możliwości kształtowania nowych produktów związanych z usługami turystycznymi i pochodnymi. Mając jednak na uwadze niekorzystne położenie regionów, to jest utrudnioną dostępność dla wypoczynku sobotnio-niedzielnego oraz stosunkowo nieduży wewnętrzny potencjał usługobiorców należy stwierdzić, że nowe produkty turystyczne mogą być mało efektywne. Dlatego należy je koncentrować wokół najważniejszych zasobów gwarantujących sukces produktu. Produkty turystyczne powinny też trafiać do określonych grup odbiorców i mieć wyspecjalizowany charakter. Specjalizacja produktów powinna polegać na tworzeniu pakietów dedykowanych usług, np. skierowanych do osób starszych korzystających z pobytów sanatoryjnych i leczniczych lub do młodzieży szkolnej – usługi edukacyjne.

Literatura

- Adamski, T. (2008). Pomiędzy zaufaniem a kontrolą – rola wiedzy lokalnej w pilotażowym programie LEADER w Polsce. W: H. Podedworna, P. Ruszkowski (red.), *Społeczne aspekty zrównoważonego rozwoju wsi w Polsce. Partycypacja lokalna i kapitał społeczny*, 87-101, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Bański, J. (2002). Typy ludnościowych obszarów problemowych. W: J. Bański, E. Rydz (red.), *Społeczne problemy wsi*. Studia Obszarów Wiejskich, 2, 41-52, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- Bański, J. (2008). *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*. Studia Obszarów Wiejskich, 14, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- Bański, J. (2011). Uwarunkowania sukcesu gospodarczego na wsi. W: W. Kamińska, K. Hefner (red.), *Dychotomiczny rozwój obszarów wiejskich? Czynniki progresji, czynniki peryferyzacji*, 61-76, Studia KPZK PAN, 88, Warszawa.
- Bański, J. (2016). Identyfikacja i wykorzystanie zasobów lokalnych w budowaniu przewagi konkurencyjnej – przykład regionu lubelskiego. W: J. Bański (red.), *Rola zasobów lokalnych w rozwoju wsi*, Studia Obszarów Wiejskich, 44, 7-19, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne, <https://doi.org/pl/10.7163/SOW.44.1>
- Bański, J., Flaga, M. (2013). The areas of unfavourable demographic processes in Eastern Poland – selected aspects, *Barometr Regionalny*, 11 (2), 17-24.
- Bański, J., Mazur, M. (2009). Identyfikacja obszarów o silnej koncentracji problemów społecznych. W: J. Bański (red.), *Analiza różnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*. Studia Obszarów Wiejskich, 16, 79-95, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- Bański, J., Pantyley, V., Janicki, W., Flaga, M., Wesołowska, M. (2014), *Współczesne przekształcenia społeczno-gospodarcze a potencjał ludnościowy wschodniej Polski*, Studia Obszarów Wiejskich, 36, Warszawa: Polskie Towarzystwo Geograficzne, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Bański, J., Stola, W. (2002). *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Studia Obszarów Wiejskich, 3, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Polskie Towarzystwo Geograficzne.
- Batyk, I. (2012). Zagospodarowania turystyczne obszarów chronionych na przykładzie Biebrzańskiego Parku Narodowego. *Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich*, 2 (III), 207-216, Kraków: Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, PAN.
- Bielak, B. (2007). Turystyka w otoczeniu zespołu zbiorników Solina-Myczkowce. W: W. Kurek, R. Faracik (red.). *Studia nad turystyką. Prace Geograficzne i Regionalne*, 2, 21-28, Kraków: IGiGP UJ.
- Bilans zasobów złóż kopalin w Polsce*, 2017, Warszawa: Państwowy Instytut Geologiczny-PIB.
- Blakely, E. J. (1989). *Planning local economic development. Theory and practice*, London–New York: Sage.
- Borkowska, A. (2010). Stan i perspektywy rozwoju działań przedsiębiorczych na obszarach wiejskich w zakresie żywności niekonwencjonalnej. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego*, 10 (1), 25-32.

- Brugger, E. (1986). *Endogenous Development: A concept between Utopia and Reality*. W: M. Bassand (red.), *Self-reliant Development in Europe*, 38-58, Aldershot: Gower.
- Bryden, J., Hart, K. (red.), 2004, *A new approach in rural development in Europe*, Edwin Mellen Press.
- Bryden J, Hart JK (eds). *A New Approach to Rural Development in Europe: Germany, Greece, Scotland, Sweden*. The Edwin Mellen Press.
- Castells, M. (1997). *The power of identity*. Oxford: Blackwell Publisher.
- Budka, M., Marczakiewicz, P., Lachmann, L., Krogulec, J. (2013), *Plan zarządzania dla obszaru Biebrzański Park Narodowy*, Wydawnictwo BPN.
- Camagni, R. (2008). Regional Competitiveness: Towards a Concept of Territorial Capital. W: R. Capello, R. Camagni, B. Chizzolini, U. Fratesi (red.), *Modelling Regional Scenarios for the Enlarged Europe*, 33-47, Berlin-Heidelberg: Springer.
- Celińska-Janowicz, D., Miszczuk, A., Płoszaj, A., Smętkowski, M. (2010). *Aktualne problemy demograficzne regionu Polski wschodniej*. Raporty i analizy EUROREG, 5, Warszawa.
- Chmielewski, Sz., Chmielewski, T., Samulowska, M. (2017). *Ocena potencjału inspiracji artystycznych krajobrazu Kazimierza Dolnego i jego otoczenia*. Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego, 36, 33-46.
- Cichocka, I., Krupa, J. (2016). Znajomość żywności ekologicznej wśród mieszkańców województwa podkarpackiego. *Handel Wewnętrzny*, 6, 32-46.
- Conroy, P. (1998). *Partnership in Action, the role of community development in Ireland*. The Community Workers Coop.
- Czadera, A. (2009). Walory Magurskiego Parku Narodowego i ich ochrona, *Roczniki Bieszczadzkie*, 17, 147-163.
- Dale, P. (2002). *Community Involvement in Local Strategic Partnership*. Urban Forum, CDF.
- Dargan, L., Schucksmith, M. (2003). *Innovatory economic development – comparative report*. http://corason.hu/download/wp8/wp8_comp_rep.pdf.
- Dębski, J. (1997). Studium kierunkowe zagospodarowania przestrzennego Euroregionu Bug. *Euroregion Bug*, 10, Lublin: Norbertinum.
- Domagalska-Grędyś, M. (2008). Perspektywy rozwoju produktów tradycyjnych Podkarpacia w kontekście opinii mieszkańców, *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego*, 4 (19), 135-144.
- Domański, R. (2004). *Geografia ekonomiczna. Ujęcie dynamiczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eberhardt, P. (1989). *Regiony wyludniające się w Polsce*. Prace Geograficzne, 148, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Eberhardt, P. (1996). *Między Rosją a Niemcami*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Eberhardt, P. (2004). *Koncepcja granicy między cywilizacją zachodniego chrześcijaństwa a bizantyjską na kontynencie europejskim*, *Przegląd Geograficzny*, 76 (2), 169-188, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN.
- Eberhardt, P., Gorzym-Wilkowski, W., Miszczuk, A. (1997). Przemiany demograficzno-osadnicze na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim. W: M. Bałtowski (red.), *Euroregion Bug*, 8, Lublin: Politechnika Lubelska, Norbertinum.
- European Commission – DG Environment. (2002). *Analysis of Selected Concepts on Resource Management. A Study to Support the Development of a Thematic Community Strategy on the Sustainable Use of Resources*. Available on <http://europa.eu.int/comm/environment/natres/pdf/cowlstudy.pdf>

- Fortuna-Marek, A. (2014). Dziesięć lat Drewnianych Kościołów Południowej Małopolski na Liście światowego dziedzictwa UNESCO, *Ochrona Zabytków*, 2, 139-154.
- Friedmann, J. (1968). *The Role of Cities in National Development*, Santiago de Chile.
- Friedmann, J. (1974). Ogólna teoria rozwoju spolaryzowanego. W: M. Rościszewski (red.), *Przestrzeń krajów trzeciego świata - problemy metodologiczne*, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej), 18-33.
- Friedmann, J., Weaver, C. (1979). *Territory and Function; the Evolution of Regional Planning*. London: Edward Arnold Ltd.
- Fujita, M., Krugman, P., Venables, A. (1999). *The Spatial Economy: Cities, Regions, and International Trade*. MIT Press, Cambridge: MA.
- Garofoli, G. (1992). Endogenous development and Southern Europe: an introduction. W: G. Garofoli (red.), *Endogenous development and Southern Europe*, Aldershot, Avebury.
- Gaz łupkowy. Podstawowe informacje*, 2010. Warszawa: Orlen.
- Gorzelał, G. (1989). *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*, Rozwój regionalny-Rozwój lokalny-Samorząd terytorialny, 14, Warszawa: Instytut Gospodarki Przestrzennej WGiSR UW.
- Gorzelał, G. (2008). Polska lokalna 2007 – synteza. W: G. Gorzelał (red.), *Polska lokalna 2007*, 10–31, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Gorzelał, G., Jałowiecki, B., Woodward, R., Dziemianowicz, W., Herbst, M., Roszkowski, W., Zarycki, T. (1999). *Dynamics and Factors of Local Success in Poland*. Regional and Local Studies, 15, Warszawa: EUROREG.
- Guzik, Cz., Grela, P. (2010). *Produkt lokalny bieszczadzkich wsi przykładem ekologicznego gospodarowania w górskich obszarach chronionych i ich sąsiedztwie*, *Prądnik*. Prace i Materiały Muzeum im. W. Szafera, 20, 197-210.
- Gwiazdowicz, M., Krzak, J., Pyzder, B., Sobolewski, M., Stachurska-Waga, M. (2011). Perspektywy wydobywania gazu łupkowego w Polsce, *Analizy*, 17, 1-10, Warszawa: Biuro Analiz Sejmowych.
- Halecki, O. (1994). *Historia Europy – jej granice i podziały*. Lublin: Instytut Europy Środkowo-Wschodniej.
- Heffner, K. (2007). Rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich. Definicje – uwarunkowania – zależności – czynniki – skutki. Badania zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich. W: A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, 11-26, Warszawa: IRWiR PAN.
- Hirschman, A. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Yale Studies of Economics, 10, Yale University Press.
- Huntington, S. P. (1997). *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*. Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA.
- IGUP (Izba Gospodarcze „Uzdrowiska Polskie”), dane ze strony www.igup.pl (01.10.2018).
- Jankowska-Suwalska, K. (2012). Wielokryterialna ocena gmin uzdrowiskowych. W: Szromka A. (red.), *Uzdrowiska i ich funkcja turystyczno-lecznicze*, 161-184, Kraków: Proksenia.
- Jastrzębski, C., 2010, *Analiza rynku regionalnego pod kątem popytu na produkty lokalne*, Kielce.
- Jewtuchowicz, A. (2005). *Terytorium i współczesne dylematy jego rozwoju*, Łódź: Wydawnictwo UŁ.

- Jouen, M. (2008). Endogenous Local Development versus Foreign Direct Investment Strategies: are there alternative regional strategies in EU 27?. W: S. Tönshoff, A. Weida (red.), *Where top-down, where bottom-up?*, Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kaczmarek, A., 2010, Uwarunkowania i tendencje zmian rozwoju uzdrowisk w Polsce. W: R. Szromka (red.), *Uzdrowiska i ich znaczenie w gospodarce turystycznej*, 55-76, Kraków: Proksenia.
- Kamińska, W. (2011). Aktywność gospodarcza osób fizycznych na obszarach wiejskich w Polsce. W: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Obszary wiejskie. Wielofunkcyjność, migracje, nowe wizje rozwoju*, Studia KPZK PAN, 133, 103-127.
- Kłoczowski, J. (2003). *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*. Warszawa: PIW.
- Knack, S., Keefer, P. (1997). Does social capital have an economic payoff? a cross-country investigation, *Quarterly Journal of Economics*, 112 (4).
- Knieć, W. (2010). *Partnerstwa lokalne w Polsce – kondycja, struktura, wyzwania. Raport badawczy*, Kraków–Toruń: Fundacja Partnerstwo dla Środowiska.
- Komunikat Komisji EUROPA 2020 Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu* (2010), Bruksela.
- Konecka-Szydłowska, B., Matykowski, R. (2008). Społeczno-demograficzna charakterystyka sieci miast województwa podlaskiego. W: P. Churski (red.), *Praktyczne aspekty badań regionalnych*. Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przemysłowej UAM, Seria Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 4, Poznań.
- Koneczny, F. (1999). *O ład historii*. Wrocław: Wydawnictwo Norkom.
- Koneczny, F. (2002). *O wielości cywilizacji*. Warszawa: Antyk, reprint.
- Konsolas, N. (red.), (1990). *Local development: Regional Science Studies In Southern Europe*. Athens: Regional Development Institute.
- Kozak, M. (2013). Turystyka jeździecka w Polsce: stan rzeczy, szanse. Bariery wpływu na rozwój lokalny. *Folia Turistica*, 28, 205-224.
- Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030* (projekt z 17.12.2018).
- Kulczyk-Dynowska, A., 2018, *Parki narodowe a funkcje turystyczne i gospodarcze gmin terytorialnie powiązanych*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego.
- Local Resource-Based Approaches for Infrastructure Investment*, Source Book, 2010, International Labour Office, Sub-Regional Office for Southern Africa, Harare, Zimbabwe.
- Lubelski ośrodek akademicki. Szanse i zagrożenia rozwoju*, 2013, Urząd Statystyczny w Lublinie.
- Michalski, E. (2003). *Marketing. Podręcznik akademicki*. Warszawa: PWN.
- Michno, W., Dziedzic, W., Czajkowski, R. (2009). *Przywracanie wartości użytkowych terenom górniczym na przykładzie KiZPS „SIARKOPOL”*. Materiały Sympozjum 2009 z cyklu Zagrożenia naturalne w górnictwie, Bogatynia-Świeradów Zdrój, 197-211.
- Mika, M., Pawlusiński, R., Zawilińska, B. (2015), *Park narodowy a gospodarka lokalna. Model relacji ekonomicznych na przykładzie Babiogórskiego Parku Narodowego*. Kraków: UJ.
- Miszczuk, A., Wesołowska, M. (2012). Uwarunkowania demograficzne wiejskich rynków pracy Polski Wschodniej-ujęcie typologiczne. W: W. Kamińska, K. Heffner (red.), *Wiejskie rynki pracy-zasoby, aktywizacja, nowe struktury*, Studia KPZK PAN, CXLV, 209–222, Warszawa.
- Mroczek, A., Krauz, K. (2010). Dobowa struktura frekwencji turystów w Magurskim Parku Narodowym, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, 27, 469-472.

- Parysek, J. (1997). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Poznań: Uniwersytet Adama Mickiewicza.
- Perroux, F. (1955). Note sur la notion de „Pôle de Croissance”. *Economie Appliquée*, 8, 1-2.
- Pike, A., Rodrigues-Pose, A., Tomaney, J. (2006). *Local and regional development*. New York, London: Routledge.
- Pike, A. Rodrigues-Pose, A., Tomaney, J. (2007). What Kind of Local and Regional Development and for Whom?, *Regional Studies*, 41 (9), 1253-1269, New York, London: Routledge.
- Polska 2030 Wyzwania Rozwojowe*, 2009, MRR, Warszawa, https://www.mpips.gov.pl/gfx/mpips/userfiles/_public/1_NOWA%20STRONA/Aktualnosci/seniorzy/badania%20aktywne%20starzenie/pl_2030_wyzwania_rozwojowe.pdf, (19.11.2015).
- Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. London: The Macmillan Press LTD.
- Prognoza ludności gmin na lata 2017- 2030*. (2017). Warszawa: Główny Urząd Statystyczny, Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy.
- Putnam, R. (red.), (2002). *Democracies in flux*. Oxford University Press.
- Ramotowska, K. (2006). *Trendy rozwojowe turystyki i związane z nimi oczekiwania wobec Parku*. Materiały z konferencji, Biebrzański Park Narodowy w zrównoważonym rozwoju, 54-55, Osowiec Twierdza: Wydawnictwo Biebrzański Park Narodowy.
- Raport roczny 2016*. (2017). Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku.
- Ray, C. (1997). Towards a theory of the dialectic of rural development, *Sociologia Ruralis*, 27 (3), 345–362.
- Romer, P. M. (1990). Endogenous Technological Change. *Quarterly Journal of Economics*, 98, 71–102.
- Scott, A. J., Storper, M. (2003). Regions, globalization, development. *Regional Studies*, 37, 579-593.
- Shucksmith, M. (2010). Disintegrated rural development: neo-endogenous rural development, planning and place-shaping in diffused power contexts. *Sociologia Ruralis*, 50 (1), 1-20.
- Sobala-Gwosdz, A. (2004). *Ośrodki wzrostu i obszary stagnacji w województwie podkarpackim*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Sosnowska, A. (2000). *Zarządzanie nowym produktem*. Warszawa: Oficyna Wydawnictwo SGH.
- Starosta, P. (red.), (2012). *Zróźnicowanie zasobów kapitału ludzkiego i społecznego w regionie łódzkim*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Strahl, D. (red.), (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wrocław: Wydawnictwa Akademii Ekonomicznej.
- Strategia Rozwoju Miasta Łańcuta na lata 2015-2020*, 2015, Gmina Miasto Łańcut.
- Strategia rozwoju województwa – podkarpackie 2020*, 2013. Rzeszów: Samorząd Województwa Podkarpackiego.
- Sweeney, G. (red.), (1995). *Regional and local development*. Dublin: Institute of Technology.
- Szlachta, J. (1984). Wschodnie tereny przygraniczne jako obszar problemowy. *Gospodarka Planowa*, 12, 552–559.
- Thomas, C. C., Koontz, L., Cornachione, E. (2018). *National parks visitor spending effects. Economic contributions to local communities, state and the nation*. Natural Resource Raport, U.S. Dep. Of the Interior, Fort Collins.

- Turystyka wiejska, w tym agroturystyka, jako element zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.* (2012). Raport końcowy, Warszawa: Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN; Agrotec.
- Wasilewski, K. (red.), (2009). *Tworzenie partnerstw lokalnych i ich sieci na obszarach wiejskich. Doświadczenia z funkcjonowania programu Leader w Polsce w latach 2004–2009.* Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki.
- Wesołowski T., Gutowski J., Jaroszewicz B., Kowalczyk R., Niedziałkowski K., Rok J., Wójcik J. (2018). *Park Narodowy Puszczy Białowieskiej – ochrona przyrody i rozwój lokalnych społeczności*, www.forestbiology.org, Article 2, 1-28.
- Wong, C. (1998). Determining Factors for Local Economic Development: The Perception of Practitioners in the North West and Eastern Regions of the UK. *Regional Studies*, 32 (8), 707-720.

Wykaz podstawowych stron internetowych na temat badanych 30 zasobów lokalnych

Województwo podkarpackie

- Jezioro Solińskie – <http://www.twojebieszczady.net/solina.php>
- Magurski Park Narodowy – <http://www.magurskipn.pl/>
- Ropa naftowa – <http://www.archiwum.podkarpackie.pl/>
- Podkarpackie uzdrowiska – <http://www.sanatoria.com.pl/podkarpackie.html>
- Zamek w Łańcucie – <http://www.zamek-lancut.pl>
- Podkarpackie produkty żywnościowe – <http://www.minrol.gov.pl/Jakosc-zywnosci/Produkty-regionalne-i-tradycyjne/Lista-produktow-tradycyjnych>
- Rzeszowskie uczelnie – <http://www.uczelnie.rzeszow.pl/>
- Siarka – <http://www.zchsiarkopol.pl>
- Bieszczadzki Park Narodowy – <https://www.bdpn.pl/>
- Parafia Wniebowzięcia Najśw. Marii Panny w Haczowie – <http://parafiahaczow.pl/>

Województwo lubelskie

- Stadnina koni w Janowie Podlaskim – <http://www.janow.arabians.pl/>
- Zamość – <http://www.zamosc.pl/>
- Kazimierz Dolny – <http://www.kazimierzdolny.pl/>
- Złóża gazu łupkowego – <http://www.archiwalne.lubelskie.pl/index.php?pid=2410>
- Potencjał rolniczy – <http://lubelskie.pl/index.php?pid=404>
- Wody mineralne – <http://www.naleczowianka.pl/>
- Szkoła Orłąt – <http://www.wsosp.pl/index.php/pl/>
- Festiwal „Dwa Brzegi” – <http://www.dwabrzegi.pl/>
- Muzeum Majdanek – <http://www.majdanek.eu/pl>
- Potencjał akademicki – <http://lublin.studia.net/>

Województwo podlaskie

- Białowiecki Park Narodowy – <http://www.bpn.com.pl/>
- Biebrzański Park Narodowy – : <http://www.biebrza.org.pl/>
- Narwiański Park Narodowy – <http://www.npn.pl/>
- Podlaski Szlak Bociani – <http://www.podlaskiszlakbociani.pl/>
- Góra Grabarka – <http://www.grabarka.pl/>
- Wigierski Park Narodowy – <http://www.wigry.org.pl/>
- Festiwal muzyki cerkiewnej – <http://festiwal-hajnowka.pl/>
- Kopalnia kredy w Mielniku
– <http://www.mielnik.com.pl/co-zobaczyc/15-odkrywkowa-kopalnia-kredy>
- Pałac Branickich w Białymstoku – http://www.umb.edu.pl/palac_branickichhttp://www.umb.edu.pl/palac_branickich
- Ser koryciński – <http://serowarpodlaski.pl/>

Evaluation of the local resources and their spatial differentiation in the regions of eastern Poland – Summary

Introduction

Regional development is in large measure conditioned by the quality and quantity of internal resources present in a given region, as well as the degree to which they are the subject of social or economic utilisation. It is for this reason that today's development policy in EU Member States attaches more and more weight to internal potential in the form of defined resources. A new paradigm for territorial development policy is thus taking shape, with this taking greater account than hitherto of local specifics, and where this is taken to mean, not only economic and social conditions, but also valuable cultural and natural features. The assumption then is that activation of internal potential has a favourable effect on the conditions inhabitants live under, also allowing more effective use to be made of funds designated for development.

According to P. M. Romer (1990)¹, a factor of fundamental importance in the development of a region is the activation of its internal potential, as determined by the resources it possesses at the outset. A high level of own potential has a positive influence on the way favourable living conditions for inhabitants take shape; and awareness of this should translate into major objectives for regional development. In the view of M.E. Porter (1990)², the goal can be achieved through the effective use of internal resources possessed. Internal resources form an element to the concept of neo-endogenous development. For it is here assumed that there will be a search for – and use made of – all possible internal potential with a view to the greatest possible absorption of external factors taking place, so that an area's own resources may in turn be multiplied and magnified (Ray 1997)³. Regions or smaller units of territorial administration should activate their own potential, so that socioeconomic development can be shaped, and proper use made of endogenous support instruments.

This study therefore presents the results of work carried out in three regions of eastern Poland (the province-regions – voivodeships – of Podlaskie, Lubelskie and Podkarpackie) that can be regarded as peripheral, and are in fact among the most weakly-developed regions anywhere in the European Union (Bański and Flaga 2013)⁴. Moreover, these are areas where cultures mix, as well as ethnicities (Poles, Lithuanians, Byelorussians, Ukrainians, Jews and Slovaks) and religions (Catholicism, the Orthodox faiths and Protestantism). In the historical past these areas were also long included under different political and administrative systems, with this only serving to increase the spatial differentiation further. This all had a by no means trivial influence in shaping diverse resources. The main aim of the

¹ Romer, P. M. (1990), Endogenous Technological Change. *Quarterly Journal of Economics*, 98, 71–102.

² Porter, M.E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*. London: The Macmillan Press LTD.

³ Ray, C. (1997), Towards a theory of the dialectic of rural development. *Sociologia Ruralis*, 27 (3), 345–362.

⁴ Bański, J., Flaga, M. (2013), The areas of unfavourable demographic processes in Eastern Poland – selected aspects. *Barometr Regionalny*, 11 (2), 17–24.

work has been to achieve fuller insight into local resources in the above areas, as well as an assessment from the point of view of the potential for development they offer.

The concept

The term local resources would thus seem to encompass a very wide range of what are in fact factors, phenomena and kinds of conditioning – of diverse genesis, and varied impact where socioeconomic development is concerned. This in turn accounts for the various approaches taken to their classification. For the purposes of this study, local resources will be understood as unique or near-unique and at the same time socially and economically useful features, factors and phenomena, in a defined area and actually or potentially shaping its internal potential for development. In other words, these are elements of the internal potential of a given area creating opportunities for new development impulses to be generated. The author's attention is thus focused on specific resources, with no notice taken of universal ones capable of characterising a large number of different areas. The resources in question are as important for development processes as specific resources, and sometimes more so – though that is a matter for separate studies.

It is possible to propose a three-level division of resources, into categories, groups and types. To put things at their most general, local resources can be material in nature (i.e. be raw materials, products, valuable natural features, and so on) or can be non-material (in the form of relationships, skills and capacities, linkages, culture, etc.). In the first category we are dealing with natural resources generated irrespective of human beings, as well as anthropogenic ones that arise as a consequence of human activity. Among the natural resources we distinguish: 1) raw materials, 2) valuable natural features, 3) valuable natural features making an area attractive to tourists, as well as 4) other resources (not taken account of by the first three types). In contrast, among the anthropogenic resources it is possible to propose a division into: 1) products, 2) architectural forms and buildings, 3) historic sites and 4) other resources. The second category of resources is also divided into two groups, i.e. social resources associated with specific features of inhabitants, as well as cultural resources arising out of local customs and traditions, specific ethnic, religious and cultural features, as well as the historical past. In the case of the first group, a distinction is drawn between: 1) knowledge, 2) specific skills, 3) activeness on the part of inhabitants and 4) other unclassified resources. In contrast, among the cultural resources we find: 1) customs and traditions, 2) cultural events, 3) personalities, and 4) other resources linked with local culture. Also needing to be taken account of is the general way in which local resources are shaped by very complicated sets of features or phenomena, to the extent that they may be assigned to more than one type.

Research methods

The logic of the research procedure required three main stages. The first of these entailed the identification of resources using different source materials. The assumption required the identification of as many local resources as possible, in each of the three regions. The Internet of course proved an especially important source of information, with key words

plus names of regions and names of localities capable of giving rise to extensive resources of data. In contrast, it was literature that most often served to enhanced knowledge of a resource. In the case of resources that the further research process was able to recognise as very important for a region's development, these also became the subject of extra field-based research. That allowed the nature of a given resource to be reconnoitred in detail, along with any links and connections with other valuable features present locally.

A second stage of the work saw all the resources recognised subjected to assessment from the point of view of uniqueness and utility by five independent experts specialising in regional and local development. Thus, uniqueness was taken to denote a phenomenon, i.e. resource, either not repeating at all in other places, or at most present only very rarely elsewhere. Most especially, it was things capable of being considered one of a kind ("one-offs") that were being looked for. Utility in turn relates to the possibility of a resource being put to use in the shaping of local development. The utility of each studied resource assessed by experts received either a low, average or high evaluation. A low assessment implies a limited potential for development, while a high one denotes a potential for market success. In the case of uniqueness, the principle was the same – it could be at the local, regional or national level. The most valuable resources are obviously those that are unique at the national level, i.e. have no counterpart (comparable object) in other regions of the country.

The third stage of the work was analytical in nature, entailing a reconnaissance of the spatial distribution and structure of resources, as well as analysis of the experts' assessments. Statistical and cartographic methods were applied in this case, though the process began with all of the resources identified being assigned to categories, groups and types.

The result of the first stage was gathered information on 220 local resources, including 63 in podkarpackie voivodeship, 68 in lubelskie and 89 in podlaskie. To help with the expert assessment, each resource was characterised synthetically in line with a unified scheme (on an information sheet), with the information present being name, type, brief description, location, source of information, photograph, use made of the item, persistence and recipients. Once made ready, the information sheet represented the main source of information for the assessing expert.

Results

Among the local resources identified, there is a decided prevalence of representatives of the material resources category, with a leading role played by architectural forms and buildings (93 resources, or some 42% of all valuable features identified), as well as valuable natural features shaping attractiveness from the point of view of tourism (51 resources – 23%). Best represented within the category of non-material resources are customs and traditions (64 resources – 29%). Remaining types of resource are less well-represented.

As configured regionally, the breakdown by different types of resource is similar, if with certain spatial differences observable. In the case of lubelskie voivodeship there is a prevalence of the two aforementioned types of resource in the material categories, but also relatively many cultural resources, including customs and traditions, as well as cultural events. In podlaskie voivodeship, the two types of resources prevailing are buildings and architectural forms, along with customs and traditions. The relatively large share of the

latter kind of resource reflects the region's ethnic, cultural and religious diversity. For its part, Podkarpackie voivodeship has a prevalence of architectural forms and buildings that can be considered special, given – for example – the many surviving examples of wooden Orthodox church-building, as well as buildings associated with the nobility.

The resources identified are capable of being assigned to more than one type, group or even category. They are thus of mixed nature. A total of 107 resources are representative of one type, while 83 represent two, 25 – three, 4 – four and 1 as many as 5. The most uniform in nature are the group of natural resources. Among the 71 examples of such resources only 18 could simultaneously be assigned to other types. These are mainly valuable natural features that help make an area attractive to tourists, while at the same time serving as places associated with history or characterised by the presence of architectural heritage. In the case of 155 valuable features of the anthropogenic group, there were 66 displaying the aforementioned kind of feature. Analogously, among 45 social resources there are 33 that are of mixed character, while among 97 cultural resources a similar situation applies to 69.

From the point of view of geographical location, most of the resources are of a “point” nature, which is to say their precise location in a defined place can be referred to. There are only far fewer resources of a linear nature (e.g. the GreenVelo cycle trail, the Podlasie White Stork Trail, etc.), or covering larger areas (as with Lake Wigry National Park, the “Biebrza Valley” Area of Protected Landscape, etc.).

In terms of their level of utility, the resources could not be evaluated very highly by the experts. Most typically, evaluations are average or low; and this is seen to be true of all three regions studied. The resources considered to represent a high level of utility are above all those in the natural resources group, first and foremost where valuable natural features help make an area attractive from the tourism point of view, or else where the form taken is “natural resources”. In contrast, there are only a small number of identified social and cultural resources. The assessment of the level of uniqueness of resources appears much more favourable. While resources receiving average evaluations again prevail, uniqueness at national level was found to be characteristic of 10-20 resources in each region. This is almost twice the figure obtained with the utility assessment.

Discussions and conclusions

Analysis of the local resources present in eastern Poland reveals how resources in the material category prevail over their non-material counterparts. In other words, this is an area whose local and regional development may be more shaped by natural potential and what people achieved in the past than by valuable contemporary features of a social or cultural nature. This is probably the result of this area's characteristics, and notably its visibly low level of socioeconomic development. In regions of eastern Poland it is possible to point to a whole range of negative social, demographic and economic phenomena that have ensured the emergence of extensive problem areas. This also explains why the social potential in the form of knowledge and skills, activeness of inhabitants and of local leaders, and cultural events, is relatively limited, and less important than the valuable material resources.

In eastern Poland, a particularly unfavourable kind of conditioning preventing full use of internal resources for development relates to the low levels of both entrepreneurship

and social activeness on the part of inhabitants. A 2012 study carried out by the author in rural areas revealed that the three voivodeships under analysis here are characterised by Poland's lowest values for numbers of businesses per 1000 inhabitants of productive age. Equally unfavourable features characterise this area's figures for activeness in society, with this again reflecting the relatively low level of education among inhabitants, as well as a considerable migratory outflow in particular involving society's youngest and most active adults.

A second key conclusion arises out of the assessments of the utility and uniqueness of the resources identified. In the opinions of the experts, the regions studied have far more resources of value thanks to their uniqueness than from the point of view of their potential to shape social and economic development. Almost all the resources regarded as of high utility are at the same time either unique or rare. Hence the conclusion that high development potential relates first and foremost to unique resources. Equally, the mere fact that a resource is not repeated elsewhere offers no guarantee that its level of utility in the context of local development will be high.

The greater part of the resources assigned high values for uniqueness (as opposed to those of major practical benefit) are such as to indicate that the regions under study in eastern Poland are characterised by the presence of unused internal potential. It is probable that some of the resources identified are basically still in a "dormant" state. However, their individual potential is anyway generally low. Furthermore, they are located far from larger concentrations of population, and are typically of limited accessibility in terms of transport. It is thus hard to expect them to do much to build development potential, at least in isolation. In this context, the best solution would seem to be an effort to interlink resources only achieving lower values for utility, with this also forming a basis for new local products that draw on the value of several resources to be developed. This requires full understanding of the links actually or potentially present between local resources, as well as the devising of entirely new local products. Concepts for such new products that draw on potential resources should be clear as to their objective and type of recipient and intended results. This study proposed a method for shaping new local products and provides some examples.

It can be accepted that the number of resources identified is determined by the level of detail of research carried out and the scale of the frame of reference. This study took in three regions – a circumstance that most likely excluded a series of poorly-known resources impacting upon small settlement units or even individual households. Interesting results might also arise from studies of local resources in small territorial units. These should find their place in newly-developed strategies and plans for the development of the units in question. For, through the use of local resources, it is possible to implement development of small territorial units in the most favourable directions.

Adres Autora:
Jerzy Bański

Zakład Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego
Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego PAN
ul. Twarda 51/55
00-818 Warszawa

E.mail: jbanski@twarda.pan.pl

255. Bednarek-Szczepańska M., Dmochowska-Dudek K., 2017, *Syndrom NIMBY na obszarach wiejskich w Polsce. Uwarunkowania i specyfika konfliktów wokół lokalizacji niechcianych inwestycji*, 149 s., 71 ryc., 17 tab.
256. Korcelli-Olejniczak E., Kozłowski S., Bierzyński A., Piotrowski F., 2017, *Region Metropolitalny Warszawy – studia miast średniej wielkości*, 128 s., 26 ryc., 13 tab., 26 fot.
257. Taylor Z., Ciechański A., 2017, *Deregulacja i przekształcenia przedsiębiorstw transportu lądowego w Polsce na tle polityki spójności UE*, 270 s., 42 ryc., 34 tab.
258. Rosik P., Pomianowski W., Goliszek S., Stępiak M., Kowalczyk K., Guzik R., Kołoś A., Komornicki T., 2017, *Multimodalna dostępność transportem publicznym gmin w Polsce (MULTIMODACC)*, 303 s., 166 ryc., 41 tab.
259. Matuszkiewicz J.M., Solon J., Kowalska A., Wolski J., Affek A., Degórski M., Grabińska B., Kozłowska A., Plit J., Pawlicki R.W., 2017, *Historyczne zmiany pokrywy leśnej na pograniczu mazursko-kurpiowskim w aspekcie rozwoju zrównoważonego krajobrazu*, 402 s. + 1 wklejka, 182 ryc., 63 tab.
260. Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T., 2017, *Delimitacja Obszarów Strategicznej Interwencji państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*, 296 s., 72 ryc., 18 tab.
261. Stępiak M., Wiśniewski R., Goliszek S., Marcińczak S., 2017, *Dostępność przestrzenna do usług publicznych w Polsce*, 356 s., 141 ryc., 52 tab.
262. Degórska B., 2017, *Urbanizacja przestrzenna terenów wiejskich na obszarze metropolitalnym Warszawy. Kontekst ekologiczno-krajobrazowy*, 175 s., 53 ryc., 10 tab.
263. Kuchcik M., 2017, *Warunki termiczne w Polsce na przełomie XX i XXI wieku i ich wpływ na umieralność*, 279 s., 98 ryc., 52 tab.
264. Chmielewski T.J., Śleszyński P., Chmielewski Sz., Kułak A., 2018, *Ekologiczne i fizjonomiczne koszty bezładu przestrzennego*, 128 s.
265. Kaczmarek H., 2018, *Ewolucja strefy brzegowej nizinnych zaporowych zbiorników wodnych w warunkach dużych wahań poziomu wody na przykładzie Zbiornika Jeziorsko na Warcie*, 132 s., 58 ryc., 6 tab.
266. *Studia nad regionalizacją fizycznogeograficzną Polski*, pod red. M. Kistowskiego, U. Mygił-Piątek, J. Solona, 2018, 278 s., 86 ryc., 19 tab.
267. Rosik P., Komornicki T., Goliszek S., Śleszyński P., Szarata A., Szejgiec-Kolenda B., Pomianowski W., Kowalczyk K., 2018, *Kompleksowe modelowanie osobowego ruchu drogowego w Polsce. Uwarunkowania na poziomie gminnym*, 242 s., 164 ryc., 54 tab.
268. Piotr Gierszewski, 2018, *Hydrologiczne uwarunkowania funkcjonowania geoekosystemu Zbiornika Włocławskiego*, 224 s., 98 ryc., 31 tab.

Prof. dr hab. Jerzy Bański jest zatrudniony w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, gdzie pełni funkcję dyrektora. Jest przewodniczącym Komisji Rozwoju Lokalnego i Regionalnego Międzynarodowej Unii Geograficznej. Kierował Zakładem Geografii Wsi i Rozwoju Lokalnego IGiPZ PAN, wykładał na Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie i był przewodniczącym Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się na planowaniu przestrzennym i regionalnym, analizie zróżnicowania społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich, użytkowaniu ziemi, obszarach problemowych, współczesnych przeobrażeniach struktury przestrzennej wsi i rolnictwa. Był kierownikiem lub uczestnikiem ponad 60 projektów badawczych i ekspertyz (krajowych i zagranicznych). Jest autorem lub współautorem ponad 390 publikacji, w tym 130 w j. angielskim. Zainteresowania: podróże (odwiedził 91 krajów), żeglarstwo, był ratownik wodny i taternik jaskiniowy.

Podstawowym celem poznawczym opracowania jest przestrzenna identyfikacja i diagnoza zasobów lokalnych w regionach Polski Wschodniej oraz ocena poziomu ich unikalności i użyteczności. Celem metodycznym jest wypracowanie najbardziej efektywnych sposobów identyfikacji i oceny zasobów lokalnych, zaś celem aplikacyjnym – dostarczenie praktycznej wiedzy na temat możliwości generowania przez zasoby lokalne sukcesu gospodarczego we wschodnich regionach kraju. Cele naukowe mają zwerifikować podstawową hipotezę badawczą, która brzmi: *zasoby lokalne charakteryzują się koncentracją przestrzenną i w miejscach koncentracji efektywność ich wykorzystania jest największa*. Hipoteza zakłada więc występowanie zależności pomiędzy rolą rozwojową zasobów lokalnych, a ich liczebnością. Druga hipoteza badawcza brzmi: *zasoby lokalne Polski Wschodniej charakteryzuje przewaga unikatowości nad użytecznością*. Prawdziwość tej hipotezy była weryfikowana na podstawie waloryzacji zasobów, która polegała na punktowej ocenie poziomu unikatowości i użyteczności wykonanej przez pięciu niezależnych ekspertów. Badanie objęło swoim zasięgiem trzy wschodnie województwa: podlaskie, lubelskie¹ i podkarpackie, których duże fragmenty włącza się do obszarów peryferyjnych i które są charakteryzowane, jako jedne z najsłabiej rozwiniętych gospodarczo terytoriów wśród wszystkich regionów Unii Europejskiej.

¹ W przypadku woj. lubelskiego wykorzystano bardzo bogate materiały dokumentacyjne opracowane w projekcie pt. *Diagnoza zasobów lokalnych Lubelszczyzny* wykonanym w 2014 r. na zlecenie Urzędu Marszałkowskiego Województwa Lubelskiego przez firmę Agrotec sp. z o.o., w którym kierownikiem naukowym był autor tego opracowania. Natomiast w rozdz. 4 pt. *Krótką charakterystyka badanego regionu* wykorzystano rezultaty projektu badawczego pt. *Wpływ kształceń społeczno-ekonomicznych na potencjał ludnościowy wschodniej Polski - diagnoza i prognoza*, sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanego na podstawie decyzji nr 7009/B/P01/2011/40.